

turkish journal of
occupational
health and
safety

türk tabipleri birliği
**mesleki sağlık
ve
güvenlik** dergisi

© Kriz

© Savaşlar

© İşçi Sınıfı

© İşçi Sağlığı

© Esneklik

© Kiralık İşçilik

© Meslek Hastalıkları
ve Sürveyans

turkish medical association

58-59

ISSN 1302 - 48 - 41

üç ayda bir yayımlanır Ekim 2015- Mart 2016

Kapak Resmi: İrfan ERTel

**turkish journal of
occupational
health and
safety**

Editörler

Celal EMIROĞLU
Levent KOŞAR

Yayın Kurulu

Sedat ABBASOĞLU
Gültekin AKARCA
Onur BAKIR
Nilay ETİLER
Denizcan KUTLU
Meral TÜRK
Mehmet ZENCİR

Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim AKKURT
Prof. Dr. Gazanfer AKSAKOĞLU
Prof. Dr. Remzi AYĞUN
Prof. Dr. Nadi BAKIRCI
Prof. Dr. Yasemin BEYHAN
Dr. Yıldız BİLGİN
Dr. Nihal COŞKUN
Prof. Dr. Yücel DEMİRAL
Doç. Dr. Mustafa DURMUŞ
Av. Hacer EŞİTGEN
Prof. Dr. Çağatay GÜLER
Av. Mustafa GÜLER
Dr. Ö. Kaan KARADAĞ
İsmail Hakkı KURT
Prof. Dr. Mustafa KURT
Yıldırım KOÇ
Prof. Dr. Nergis MÜTEVELLİOĞLU
Fiz. Müh. Haluk ORHUN
Prof. Dr. Güzin ÖZARMAĞAN
Prof. Dr. Gamze YÜCESAN ÖZDEMİR
Av. Dr. Murat ÖZVERİ
Prof. Dr. Kayıhan PALA
Prof. Dr. Ahmet SALTİK
Psik. Dr. Nazlı Yaşar SPOR
Tim. Müh. Mustafa TAŞYÜREK
Dr. Engin TONGUÇ
Prof. Dr. Nevin VURAL

Türk Tabipleri Birliği Adına Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. M. Raşit TÜKEL

Yazışma Adresi

Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi
Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi
Şehit Daniş Tunaliği Sokak No: 2 Kat:4 Posta
Kodu: 06570
Demirtepe/ANKARA

Telefon

0 312 231 31 79 (Pbx)

Faks

0 312 231 19 52 - 53

<http://www.ttb.org.tr/msg>
e-posta: msg@ttb.org.tr

Hazırlık ve Tasarım

Yeter ÇANBULAT - TTB

Basımcının İletişim Bilgileri ve Basım Yeri

Başak Matbaacılık ve Tan. Hiz. Ltd. Şti. Ankara
Tel: (0.312) 397 16 17

Yapım

Mucize Reklam
Tel: 0 312 417 10 56

Basım Tarihi

28.09.2016

Yayın Türü

Yerel Süreli (3 aylık)

Tiraj

3.000 adet

Logo ve Kapak Hakkı TTB'ye Aittir.

Dergide Yayımlanan Yazıların Tüm Sorumluluğu
Yazarlarına Aittir.

türk tabipleri birliği mesleki sağlık ve güvenlik dergisi

Üç ayda bir yayımlanır Ekim 2015- Mart 2016 **58-59**

EDİTÖRDEN

Levent KOŞAR

1

ÜÇÜNCÜ KRİZ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞI

Gültekin AKARCA

2

SAVAŞLAR VE İŞÇİ SINIFI

Mustafa DURMUŞ

29

SAVAŞ-ŞOVENİZM KISKACINDA İŞÇİ SAĞLIĞI

Mehmet ZENCİR

45

İŞÇİNAYETLERİNE NEDEN 'SAVAŞ' DEMİYORUZ?

Menderes TUTUŞ

66

İŞÇİ SAĞLIĞI İŞ GÜVENLİĞİNE AYKIRI BİR KAVRAM OLARAK ESNEKLİK

Murat ÖZVERİ

71

**ÇUVALA SIĞMAYAN MIZRAK:
İŞÇİNİN HAKLARINA, ONURUNA VE SAĞLIĞINA
BİR SALDIRI OLARAK KİRALIK İŞÇİLİK YASASI**

Onur BAKIR

77

MESLEK HASTALIKLARI VE SÜRVEYANS

Ayşe COŞKUN BEYAN, Yücel DEMİRAL

89

EDİTÖRDEN

'İktidar seviciliği'nin dayatıldığı bir zamanın tanıklarıyız. İktidar, 'ölümüne seninleyiz' sloganını tüm topluma söyletme çabası içindeyken; sınıf ve kimlikler üzerine gelen iktisadi-militarist baskıların şiddet dili ve uygulaması kendi sınırlarının dışına taşıyor.

İktisadi ve militer zorun niteliğini belirleyen ise bu savaşın hangi sınıfın hangi siyasetinin bir yöntemi olarak gündeme geldiğidir. Kâr oranlarındaki düşüşler ve sermaye birikim sürecinin tökezlemeleri üretici güçlerin geldiği aşama ile birlikte değerlendirildiğinde, ortaya çıkan krizi tersine çevirmek veya en azından kaybını azaltmak isteyen kapitalist sınıfı dört bir koldan; işçi sınıfına ve "senin gibi düşünmüyoruz" diyen tüm kimliklere karşı saldırmaya itiyor. Bugün yürütülmekte olan çok yönlü sosyal yıkım saldırılarının, gittikçe otoriterleşen devlet yapılarının ve buna denk gelen 'militarist emek rejimi'nin ve yine emperyalist savaş politikalarının kaynağı budur. Bunların hepsi; sistemin doğasından kaynaklanan krizin değişik ifadelerini ve egemenlerin çok boyutlu krize karşı yanıtlarını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda; iktidarın Ortadoğu'da ve Türkiye'de izlediği 'savaş siyaseti', basit bir egemenlik mücadelesi olmanın ötesinde 'rejim inşasının kriz evresi'ne iktidar müdahalesi olarak inerken; örülen 'ideolojik örtü' bu tarihsel konjonktürde oldukça şeffaflaşmıştır. Örtünün ardındaki iktidar mücadelesi ile sınıfsal çelişkileri ve bununla bağlantılı tüm vecheleri belki hiç olmadığı kadar görünür bir hal almıştır.

Bu örtüyü kaldırıp atmak, barışı ve işçi sınıfı değerlerini savunuların en temel göreviyken; MSG'nin tarihsel birikimi de savaşa karşı barış savunusunu, emek sömürüsü ve yağmasına karşı işçi sınıfının yanında olma berraklığını belirgin çizgilerle bu günlere taşımıştır. Ve Dergimiz 'yaşanılan militer zorun niteliğini belirleyen bu savaş(lar)ın hangi sınıfın hangi siyasetinin bir yöntemi olarak gündeme geldiğinin açık edilmesinin ve karşı duruşun geliştirilmesinin zamanıdır şimdi' diyor.

Hatırlayalım; 2015'in ilk 8 ayında yaklaşık 1.000 işçinin çalışırken öldüğü bir ülkede, tabut başındaki savaş kürsülerinden güç almaya çalışanlar, çıkardıkları yasalarla, madenlerde işçi ölümlerini 5 yıl serbest bırakma cüretini gösterebilmişlerdi. Ve o günlerden bu yana giderek derinleşen iktisadi kriz savaş ortamında karşılanınca metal işçilerinin mücadelesi zor yoluyla bastırılmaya çalışılmış, kamu emekçileri 'özel güvenlik stratejisi' uygulamalarıyla tanıştırılmıştı. Bu tanıştırma bu gün OHAL ve KHK'ler ile sürüyor.

OHAL'de; militer zor, baskı, şiddet ve kısacası savaş politikalarını fabrikalardan-işliklerden akademiye kadar üretim sürecinin her kademesinde gündem yapmak 'sınıf dışı' bir gündem olmadığı gibi işçi sağlığından da ayrıksı değildir. Aksine, işçileri taşeron firmalara peşkeş çeken, kiralık işçilik uygulamaları ile güvencesizleştiren, kadem tazminatlarını gaspa yönelen, işçi sınıfının tarihsel-bilimsel değerlerini üniversitelere taşıyan ve üreten akademisyenleri cezalandırmaya çalışan... onları farklı statülerde parçalayıp ilerleyen neoliberal stratejinin, sınıf içi rekabeti derinleştirecek başka bir parçalama eksenini olarak tam da 'sınıf içi' bir gündemdir.

MSG Dergisi sözünü söyleyecek elbette! Ancak, epey bir zamandır muhaliflik; "Söz fazlalığı olan dünyada yeni sözler eklemekten ibaret görüldü. Ve söz ile eylem arasına sıkışan hayat da; tüm muhalifler dillerini taşın altına koyar hale geldi, oysa ki asıl marifet taşın altına ellerimizi koymak da... Sözün tarihte yerini bilmemek, sözün/dilin kalbini kırmak olmaz ama, sözün hükmü de bir yere kadar..." (Sarioğlu S.)

Ve 2-3-4 Aralık 2011 tarihlerinde gerçekleştirdiğimiz 4. İşçi Sağlığı ve Güvenliği Kongresi'nde haykırdığımız gibi; 'Örgütlenmek koruyucu sağlık hizmetidir' diyorsak eğer, iktidarın tüm bu politikalarına karşı gündem oluşturmak ve bu gündem çerçevesinde örgütlenmek de işçi sağlığı meselesinin ta kendisidir.

ÜÇÜNCÜ KRİZ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞI

Gültekin AKARCA

Dr., TTB-Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi Yayın Kurulu Üyesi

Giriş

Kapital tamamlanmamış bir devrim teorisisidir

Kapital'in yazım planına dair yürütülen çalışmalar kimilerine gereksiz ya da fazlaca inceltilmiş bir tartışma olarak görülebilir. Oysa plan bize ilk elden Kapital'in tamamlanamamış bir proje olduğunu söyler. Marx'ın yazılarının her bir satırı kendi başına özel bir öneme sahip olsa da Kapital'de ortaya konulan teorinin bütününe neye benzediğine dair bir bakış açısına sahip olmak bütünü oluşturan parçalarla nasıl ilişkileneceğini de belirler. Bu nedenle plan tartışması Marksizm'e yönelen saldırıların karşılanması için¹ biz ardıllarına zemin sağlarken, Marksizm'in yeniden üretimi için de ön açıcı bir zenginliğe sahiptir. Kapital, Kapitalizmin bilimsel analizidir. Marx bunu yaparken Kapitalizmi farklı soyutlama düzeylerinde kavramamıza olanak verir; ve sonunda Kapitalizmin en somut halinin anlaşılmasına sıra gelir. En azından biz Marx'ın öyle yapacağını varsayabiliriz. Soyuttan somuta giden yol iki meta sahibinin ilişkisinden tüm meta sahiplerinin ilişkisine giden yoldur. Bu aynı zamanda tarihsel olarak da en geri biçimden en gelişmiş biçime bir anlatının olduğu ya da en basitten en karmaşığa doğru bir yol izlendiği anlamına da gelir. Tabi Marx'ın konuyu ele alışı ile anlatısının birbirinden farklı olduğunun da bir kez daha altını çizmek gerekir. Somutu anlayabilmek için anlama eylemine elbette ki somuttan başlamak gerekir. Marx da bize göre öyle yapmıştır. Ancak kendilerinin de belirttiği gibi anlamak ile anlatmak arasında yöntem farkı vardır. Marx anlatırken en soyut ya da basit ya da tarihsel olarak erken olandan başlayarak en somut ya da karmaşık ya da tarihsel olarak gelişmiş olana doğru bir yol izlenmiştir. Somuttan soyuta, soyuttan somuta ya da tümünden gelimci tüme varım yöntemini Marx'ın yöntemi olarak kavradığımızı söyleyebiliriz. Amacımız aslında derin bir Marx'ın yöntemi tartışmasına girmek değil. Varmaya çalıştığımız şey Marx'ın

Kapital'inin bütününe, yani tamamlansaydı neye benzeyeceğinin anlaşılmasına çalışılmasından ibaret. Böylece o bütüne göre parçaları yerli yerine oturabiliriz ve aynı zamanda eksik parçaların üretimini yani Marksizm'in yeniden üretimini gündem yapabiliriz.

Kapital'in en son planının **sermaye, ücretli emek, rant, dış ticaret, kapitalist devlet ve dünya pazarı** olduğunu biliyoruz. Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'nın sermayeyi anlatmak için meta ve paranın anlatılması zorunluluğunun fark edilmesi sonrası tıpkı Marx'ın söz ettiği gibi katkı mahiyetinde yazıldığını unutmamak gerekir. Bu durum bize yazım planının yazım süreci ile yeniden tanımlanan ve gelişen, değişen bir süreç olduğunu gösterir. Genel kabul Marx'ın planının ilk üç başlığının yani sermaye, ücretli emek ve rant başlıklarının Kapital'de içerildiği üzerinedir. Artı-değer Teorileri, Marx'ın Kapital'in 4. Cildi olarak planladığı ve ölümü sonrası önce K. Kautsky ve daha sonra Sovyet Bilimler Akademisi tarafından düzenlenen yazılarından oluşur. Marx bu kitapta eserine kaynaklık eden ekonomi politikçilerin eser ve düşüncelerine yönelttiği eleştirileri tarihsel bir özenle dile getirir. Ernest Mandel, kendi kaleme aldığı Geç Kapitalizm adlı eserinin yazım planı ile Kapital'in yazım planı arasındaki ilişkiyi anlatırken Marx'ın Kapital'inde içermeyen üç başlıktan söz eder ve dünya pazarı başlığına parantez içinde şu notu ilişitir: "bu sonuncu kısımda Marx dünya ekonomik bunalımlarını incelemek istiyordu"(1). Bu küçük not bize oldukça ufuk açıcı bir bilgi sunmaktadır. Marx'ın metayla başlayan eserinin kapitalist üretim tarzının analizinin en somut biçim olan dünya pazarında bunalımlarla son bulacağını anlıyoruz. Marx, çalışmasını neden bu noktaya kadar ilerletmeyi düşünüyordu? Kapitalist üretim tarzının ele alınabileceği en somut gerçeklik olarak dünya ekonomik bunalımlarının olması mı? Yoksa Marx'ın devrim anlayışında kapitalizmin ekonomik bunalımlarının özel bir yer tutuyor oluşu mu?

Muhtemeldir ki bu sorunun yanıtı her ikisi de olacaktır.

Henüz Kapital'in yazılmasından çok önce, burjuva devrimlerin gün batımında Marx şöyle diyordu: "Burjuva toplumun üretici güçlerinin, burjuva koşulların kendilerine izin verdikleri ölçüde, gür bir şekilde gelişebildikleri böyle bir gönenç varken, gerçek devrimden söz edilemez. Böyle bir devrim, ancak iki etkenin, yani *modern* üretici güçlerin ve *burjuva üretim biçimlerinin* birbirleri ile çatışma haline girdikleri evrelerde olanaklıdır. Bugün kıtanın düzen partisinin değişik temsilcilerinin kendilerini kaptırdıkları ve karşılıklı olarak birbirlerini yıpratmaları çeşitli çekişmeler, yeni devrimlere fırsat hazırlamak bir yana, tam tersine, yalnızca ilişkilerin temeli geçici olarak çok güvenilir ve gerici güçlerin bilmedikleri bir şey, çok *burjuvaca* olduğu içindir ki olanaklıdır. Burjuva gelişmeyi durdurma yolundaki bütün gerici girişimler de, demokratların bütün ahlaki öfkeleri ve coşku dolu bildirileri gibi, buraya çarparacaktır. **Yeni bir devrim, ancak yeni bir bunalımın ardından olanaklıdır, ama biri ne kadar kesinse, öteki de o kadar kesindir**" (2). Devrimin olanaklarını, bunalımın gelişimiyle böylesine dolaylı bir biçimde ilişkilendiren bir yaklaşımın önüne devrimci bir görev olarak kapitalizmin küresel bunalımlarının analizini koymasına kadar doğal bir şey yoktur. Aktardığımız alıntıdan hemen önce yer alan paragrafta Marx bu analizin kısa ipuçlarını da sunmaktan geri kalmaz. "Nasıl ki, bunalım dönemi kıtaya, İngiltere'den sonra çıkageldiyse, gönenç dönemi için de aynı şey olmuştur. Her zaman ilk başlangıç süreci İngiltere'de oluyor; İngiltere burjuva *cosmos*'unun (aleminin) *Demiurgos*'udur (yarananıdır). Burjuva toplumun hep yeniden dolandığı çevrimin değişik evreleri, kıta üzerindeki ikincil ve üçüncül biçimlerine girerler" (2). Marx'ın gerek hemen bu satırların peşi sıra İngiltere ve Kıta Avrupası arasındaki ilişkileri bunalım ekseninde açıklamaya giriştiği, gerekse İngiltere ile Hindistan ilişkilerini ele alırken İngiltere'deki bunalımın nasıl Hindistan'ın sorunu haline geldiğini anlattığını anımsıyoruz. Marx, Kapital'e başlarken tüm diğer özelliklerinden soyutlanmış iki meta satıcısını karşı karşıya getirir ve bu ilişkiyi belirleyen yasaları serimler. Ancak somut gerçeklik, bu iki meta satıcısının karşı karşıya gelişinin tüm özelliklerini içinde barındırmasına karşın bu kadar basit değildir.

Kitap ilerledikçe meta dediğimiz kavram yeni biçimler kazanır, meta sahiplerinin biçim ve ilişkileri farklılaşır. Para sermayenin anlatısında metanın en fetişistik görünümüne kadar ilerleyen yolculuğumuz, rant teorisiyle doğuştan meta olmayan doğa ve eklerinin nasıl bir fiyata sahip olarak metalaştığına dair tespitlerle devam eder. Artık hem meta, hem meta sahipleri kitabın başındaki basitliklerini ve sadeliklerini kaybetmişlerdir. Marx, kelimelerinin peşinde sabırla ilerleyenleri aynı zamanda basitten karmaşığa doğru süren bir düşünce egzersizinin yorucu idmanıya biçimlendirir. Kitap ilerledikçe diyalektik düşünce yönteminin pratik örneklerini anlama çabasındaki okuyucu kendisinin de ancak bu yöntemi edindiğinde Kapital'i anlayabileceğini hayretle gözlemler. Üçüncü cildin sonuna yaklaşıldığında, yeni üretilen değerın bölüşümü için çatışma içine giren sınıfların, güce dayalı ilişkisini görürüz. Marx yazılarını sınıf savaşımı alanına kadar getirir ve kitap orada son bulur. Bir meta sahibi ile diğerinin ilişkisiyle başlayan öykünün sınırları sadece sınıflar arası ilişkiye kadar genişler. Ancak kapitalizm tek bir ulusta yaşanmamaktadır. Farklı gelişme düzeylerinde, farklı meta üretim alanlarında uzmanlaşmış pek çok ulusal ekonomi birbirleriyle emek gücü, meta ve sermayenin geçişine, farklı düzeylerde geçirgenlik duvarlarıyla örülü bir ilişki içindedirler. Ulusal sınırlar içinde tanımlı yasalar, uluslararası çıkınca yeniden tanımlanır. Sınırlar sadece emek ve sermayeyi birbirinden ayırmakla kalmaz, aynı zamanda farklı ücret ve fiyat düzeyleri, farklı toplumsal artı değer oranları, farklı ortalama kâr oranları da demektir. Farklı ulusal meta üreticileri bu ve benzeri ayrımların şekillendirdiği yasalarla birbiriyle ilişkiye girer. İşte şimdi kapitalizm bu ilişki düzeyinde, tüm karmaşıklığı ile boy verir. İki meta sahibinin tüm konu evrenini oluşturduğu soyutlama düzeyinden en son uluslararası kapitalizmin karmaşık dünyasına kadar yükselmeniz gerekir. Bu öyle bir yükselme olmalıdır ki en soyut düzeyde hâkim olan yasalar, en karmaşık düzey içerisinde de işleyebilsin ve bu düzey teorinin en sonunda somuta temas edebildiği bir düzey olsun. İşte Marx'ın tamamlamaya ömrünün yetmediği Kapital planının üç parçası teorisinin son kabuğunu oluşturur. Teorilerin somuta değdiği zaviye aynı zamanda pratiğin de bilgisini sunar. Marksist teorisinin pratiği devrimdir. Marx, on birinci tezi yazıp asıl

olanın dünyayı değiştirmek olduğunu ilan ettikten sonra felsefeyle tüm bağlarını kopartmakla kalmaz, aynı zamanda devrimci pratiğin de bilimin temelleri üzerinde yükselmesi gerektiğini bizzat kendi eylemiyle gösterir. Kâh British Museum'un salonlarında, kâh hasta yatağındailmekilmek işlenen teorisinin tüm konusunu bu dünyayı değiştirme düsturu oluşturur. Ona göre; "Toplumsal devrimci çıkarlarını kendinde toplayan bir sınıf başkaldırdı mı, kendi devrimci etkinliği için, içerik ve materyali doğrudan kendi konumunda bulur: ezilecek düşmanlar, savaşım gereklerinin zorladığı alınacak önlemler; onu daha ileriye iten kendi eylemlerinin sonuçları." (3). Başkaldıran sınıfa bu konum dışarıdan tayin edilemez. Bu konum tarihsel ve toplumsal koşulların ürünü olarak ortaya çıkar. İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar. Ancak verili şartlarda... Marx'ın tanımında insan, hem irade sahibi gibi görünür hem de bunun tam tersi. Devrimden söz ediliyorsa bu çelişkinin çözülmesi gerekir. Aslında sorunun konuluşu da, çözümü de Marx'ın teorisinin içerisinde oldukça tutarlıdır. Burada tutarsızlık olarak görünen şey, Marx'ın insan derken kastettiği ile burjuva sosyolojisinden beslenen bakış açısının insan kavramından anladığı şey arasındaki farklılıktır. Burjuva aklı insanı uzayda, boşlukta bir varlık, kendinde şey olarak kavrar; Marx'ın insanı ise toplumsal ve tarihsel bir varlıktır. Burjuva akıl bu insanların toplamından bir toplum tanımına ulaşır; Marx ise öncel olan toplum kavramının içerisinde bir insan tanımlar. Ona göre insanlardan topluma ulaşılmaz, toplumdan insana ulaşılır. Bu hem tarihsel, hem de teorik olarak böyledir. Primatlar sürünün topluma evrilmesi sonucunda insana evrilirler. Yoksa insan kendi başına bir evrim geçirmiş ve bunun sonucunda toplumsal yapılar inşa etmemiştir. EPEK'in önsözündeki o her okuduğumuzda hayranlık uyandıran ve karşımızdaki dehanın işçi sınıfının saflarında olmasıyla gurur duymamıza neden olan kelimeler, toplum bilimlerdeki devrimin nasıl sağlam temeller üzerinde yükseldiğini bize gösterir. "Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder." (4). Bu tek cümleden koskoca bir tarih biliminin tüm dokusunu kavramak mümkündür. İnsanı burjuva sosyolojisinin imgelemdeki

boşluğundan yeryüzüne, maddi dünyaya indiren onun diğer insanlarla kurduğu ilişkidir. Yani insan ancak ilişkileriyle birlikte insandır. İnsanın diğer insanlarla kurduğu ilişki onun toplumsal varoluşudur. Öyle ise insanı anlama çabası aynı zamanda onun diğer insanlarla olan ilişkisini anlama yani toplumsal varoluşunu anlama çabasıdır. Bu nedenle bir kişinin iradesinden bahsederken onun iradesi ile birlikte tüm ilişkilerinden de söz ediyoruz demektir; yani toplumdan bahsediyoruz demektir. Kişi irade sahibidir. Ancak bu iradenin sınırları toplumun diğer üyeleri ile kurduğu ilişki ve onun inorganik doğası tarafından belirlenir. İnsanın ilişkisi dünyası sürüden klana, ulusa ve tüm yeryüzüne yayıldıkça toplumsallaşmasının ölçütü de büyür. Kendi varlığını üretmek için aile, aşiret, klan ile girdiği ilişki tüm insanlıkla girilen bir ilişkiye dönüştüğünde insanın tarihi, evrensel tarih biçimini alır. Eyleminin sonuçları geri kalan tüm insanların yaşamını belirlerken, geri kalan tüm toplumun eylemi de onun yaşamını belirler. Bütün ve parçanın bu karşılıklı ilişkisi insanın özgürleşme serüveninin tümüdür. Öyle ya, *özgürlük, zorunluluğun bilincinde olmaktan* başka nedir ki? Bizim zorunluluklarımız bizatihi ilişkilerimizdir ve o ilişkiler de bizim irademize bağlı olarak değil, üretici güçlerin yani toplumsal varlığımızı yeniden üretmek için gerekli olan tüm güçlerin gelişme düzeyine bağlı olarak biçimlenir.

İşbölümü sınıflı toplumların en derininde yer alan ilişki biçimidir. İşbölümü, işin değil toplumun bölünmesi anlamına gelir. Toplumsal varlığımızın yeniden üretimi için ihtiyaç duyduğumuz her tür gereksinmeyi diğerleriyle birlikte üretiriz. Üretici güçlerin gelişimine bağlı olarak zamanla toplumun kimi kesimleri diğerlerine karşı farklı üretim alanlarında uzmanlaşır. Önce tarım ile hayvancılık, daha sonra kır ve kent ayrımına tekabül eden zanaat ortaya çıkar. Manüfaktürel sermaye ilişkisine dönüşüp bir işyerinde işin bölünmesine biçimine bürünen işbölümü, makinenin gelişimi ile kafa ve kol emeği ayrımının yeni bir biçim almasıyla, kapitalizm içerisinde ulaşabileceği son noktaya erişir. En son üretimin denetlenmesi ve yönetimi işinin üretim araçları sahiplerinin görevi olmaktan çıkıp ücretlilere havale edilmesiyle burjuva sınıf, toplumun üzerinde onun kanını emen kupon kırpıcı asalaklara dönüşür. Chip ile kafa emeğinin, tasarlamak, hayal etmek dışındaki kısımlarının da

sermayenin parçası haline gelmesiyle egemen üretim ilişkilerinin inkâr edildiği aşamaya ulaşılır ve işbölümünün insanlık tarihindeki tüm ilerletici rolü ortadan kalkar.

Sermayenin bir ilişki biçimi olduğu ilk kez duyanlara şaşırtıcı gelebilir. Oysa üretim araçları, onların mülk edinilme biçimlerinden farklı olarak nesnel varlıklardır. Farklı mülk edinilme biçimlerine göre farklı görünebilirler. Onların bir tek vasfı vardır o da insanın üretme eylemi ile üretme konusu arasında iş gören araç olmalarıdır. Bu nedenle sermayenin hareketini anlama çabası özünde kapitalist toplumda üretim ilişkilerini yani insanların insanlarla kendi iradelerinden bağımsız kurdukları ilişkileri anlama çabasından başka bir anlama gelmez. Marx'ın Kapital'i bunun için bir ekonomi kitabı olmaktan öte bir toplum bilimi metnidir. Aynı zamanda insana, insanın iradesinin tabi olduğu koşulları anlatır. Bu nedenle devrimcinin kılavuz hattını çeker. Bu metin tamamlanmamıştır; çünkü toplum kapitalizmde aile, klan, aşiretlerin yerelliğinden dünya pazarı ile tanımlanan küresel bir bütüne ulaşmıştır ve biz hala sermayenin bu bütün içerisindeki hareket yasalarını yeterince bilmiyoruz.

Marx'ın Genel Çevrimsel Kriz Teorisi

Marx, köylülüğün neden devrimci bir sınıf olmayacağını anlatırken, hepsinin benzer ekonomik süreçler yaşamalarına rağmen toplumsal varlıklarının yeniden üretimi için birbirleri ile ilişkide olmadıklarını, bu nedenle ortak bir tavır geliştirmelerinin mümkün olmadığını anlatır. Kapitalizm öncesi tarımsal üretim, kullanım değeri üretimine dayanır. Her ekonomik birim, toplumsal varlıklarının yeniden üretimi için ihtiyaç duydukları geçimlik maddeleri, kendileri için üretir. Toplumsal işbölümünden elde etmek zorunda oldukları mallara erişimleri, kendileri için gerçekleştirdikleri üretimin ihtiyaç fazlası kısmının değişime sunulması ile olur. En gelişmiş halinde bile kapitalist öncesi üretim, kullanım değeri üretimidir. Bu nedenle aynı göğün altında yaşıyor olmaktan, aynı suyu içiyor, aynı güneşte kavruluyor olmaktan başka onların kaderlerini belirleyen toplumsal unsur yok gibidir. Feodalizmin son iki yüzyılı hariç en temel ortak üretim bağı, mülkiyetin yegâne unsuru olarak görülen toprağın ele geçirilmesi veya korunması için girilmek zorunda olunan işbirliğidir. Bu işbirliği ister

Germen ailelerinin ölçeğinde kalsın, isterse devasa imparatorluklara ulaşsın özünü kaybetmez. Birliğin ulaştığı en üst görünüm olarak devletin temel toplumsal işlevi mülk olarak toprağa ulaşım veya toprakların korunmasıdır.² Üretilen toplumsal artıktan devletin el koyma hakkının gerisindeki yegâne meşruiyet zemini burasıdır. Bu nedenle kapitalizm öncesinde kader birliği ile birbirine bağlanmış bir ulustan söz edilemez. Bunun yerine klan, aşiret ya da ailelerin toplamından oluşan birliklerden söz edilebilir. Bir ulusu ulus yaptığı söylenen kader birliği, o ulusu oluşturan tüm bireylerin birbirlerine görünmez bağlarla bağlanmasıdır. Görünmez olduğu söylenen o bağlar metaların karşılıklı değişim süreçlerinde örülür ve tüm toplum değişim değeri üreticisi haline gelene kadar genişler. Genelleşmiş meta üretiminde herkes, herkes için üretir ya da kimse kendisi için üretmez. Toplumsallaşmanın bu düzeyinde 'kader ve tasa' birliğinin dışında yaşamak imkânsız hale gelir. Toplum her yerdedir ve toplum için üretim her şeydir.

Kriz ya da bunalım ya da buhran olarak adlandırılan görüngü toplumun yeniden üretim zincirlerinin kırılması, bunu takip eden bir yıkım ve bir kaos anıdır. Sistem tüm rasyonelitesini yitirmiş gibidir. Bırakın yarın ne olacağını, bir dakika sonra ne olacağını ön görmek bile olanaksızdır. Bir yanda işsiz, aç kitleler diğer yanda atalet içinde suskunlaşmış devasa üretim potansiyeli, aralarındaki bağın neden koptuğunu anlamaksızın, panik ve çaresizliğin girdabına sürüklenirler. Kapitalizmin yıkılmaz sanılan kaleleri birer birer yerle yeksan olurken; kâr, faiz, fiyat... hemen tüm kavramlar anlamını yitirir. Ağ bir yerinden kopmaya görsün, o veya bu zaman içinde, birbirine yaslanarak ayakta duran tüm yapılar birbiri peşi sıra büyük bir gürültüyle sarsılmaya başlar. İnsanlar onları birbirlerine bağlayan bağların koptukça farkına varır. Kapitalizmde toplumun yeniden üretimi, sermayenin yeniden üretimi anlamına gelir ve bir kez sermayenin çevrimi kırıldığında en kutsal değer yargılarına kadar tüm toplum ayrışmaya başlar. Sistem tüm meşruiyetini yitirir, her şey sorgulanır hale gelir. Toplumun önünde varlığını sürdürebilmek için iki yol vardır; üretim ilişkileri ya toplumsal yeniden üretimin yeni bir formuna sığıracak ya da büyük bedeller ödeyerek eski form kendisini yeniden üretecektir.

Toplumsal yeniden üretim, gelişmiş yani tüm üyeleri işçiler ve kapitalistler olarak ikiye ayrılmış bir toplumda, sermayenin yeniden üretimi anlamına gelir. Bu nedenle toplumsal sermayenin çevriminde meydana gelen bir kırılma kendisini toplumun yeniden üretiminin gerçekleşmemesi olarak gösterir. Sermayenin biçiminde meydana gelen değişim ve sermaye ile ilişkilene biçimlerinde ortaya çıkan farklılaşmalar, çevrimde meydana gelen kopmaların yarattığı görüngüleri her seferinde başkalaştırır. Üretim araçlarında yaşanan teknolojik devrim veya kümülatif gelişmelere bağlı gerçekleşen ilerleme, sermayenin bireysel sermayeden sınıfın sermayesine yönelen merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimi, dünya pazarı ile eklemlenen ulusal ekonomilerin yapısı, yeni kullanım değeri alanlarının kapitalist üretimin konusu haline gelişi, sermayenin değer bileşeninde ortaya çıkan yeni düzey, işçi sınıfının bilinç ve örgütlenme seviyesi ve bu saydıklarımıza eklenebilecek daha pek çok unsur hiçbir krizin diğerinin aynısı olamayacağını anlatır. F. Engels 1815 ve 1840 arası krizlerin beş yıllık sürelerle meydana geldiğini, 1840 sonrası ise açık biçimde on yıllık krizlerle karşı karşıya olduklarından söz eder. 1870 krizindeki tablo 1929'a benzemez, 1929 krizi de 2008 krizine. Yirmi dokuz krizinde depolarda istiflenmiş meta yığınlarından bahsedilirken, iki bin sekiz krizinde kullanılmayan kapasite oranları tabloya hâkimdir. Yaşanan hiç bir devresel krizin bir diğerine benzememesi devresel krizleri üreten dinamiklerin farklı yasaların ürünü olarak ortaya çıktığı anlamına gelmez. Kapitalizmin devresel krizlerini anlamak için pek çok etkenin bir arada düşünülmesini zorunludur. Marx'ın yöntemi en soyut, en basit ya da en genel olandan en somut, en karmaşık ve en özel olana doğrudur. Krizi anlamak, kapitalizmi anlamaktır. Çünkü kriz, kapitalizmde, sermayenin biz yıkana kadar biteviye tekrarlanacak hareketinin evrelerinden sadece birisidir. Marx öncelikle, potansiyel haldeki krizi, 'krizin olanakları/kriz olasılıkları' tartışmasında gündem yapar. Çünkü kriz nüve halde genel eşdeğer olarak paranın varlığında gizlidir. Bu tartışma bir yandan krizin temel yapısının ele alınmasıdır, diğer yandan J.B Say ile özdeşleşen ve kapitalizmde krizleri arazi durumlar olarak ele alan "her arz kendi talebini yaratır" dogmasının çürütülmesidir. Bu dogma anakronik bir aklın ürünüdür ve takas ekonomisi yasalarını, değişim araçlarının varlığı

koşullarında işletir. Takas ekonomisinde değişimin gerçekleşebilmesi için her satıcının bir alıcı ile karşı karşıya gelmesi ve her iki satıcının aynı zamanda alıcı kimliğini de temsil etmesi gerekir. Oysa paranın genel eşdeğer kimliği ile ortaya çıkışıyla birlikte değişim ilişkileri, **dolaşım aracı** olarak paranın aracılığı ile gerçekleşir hale gelir. Paranın genel eşdeğer olarak varlığı, sadece alıcı ve satıcıların birbirlerini pazarda daha kolay bulmalarını sağlayarak değişim ilişkilerinin gelişmesi işlevini yerine getirmesiz. Bununla birlikte alım ve satım işlemi birbirinden zamansal olarak ayrışma ve alıcı ve satıcılar en azından *bir süreliğine* sadece alıcı veya sadece satıcı kimliğine sahip olma olanağına kavuşurlar. Artık bir mal satıldığı için aynı zamanda bir başka mal alınmak zorunda değildir. Bu durum, alım ve satım eyleminin birbirinden hem zamansal hem de mekânsal olarak kopması anlamına gelir. Bu ayrışma paranın **ödeme aracı** niteliğinin ortaya çıkmasıyla daha da derinleşir ve genelleşir. Dolaşım aracı olarak paranın işlev görebilmesi için (itibari de olsa) onun **fiziki varlığı** gereklidir. Paranın değerlerin ölçüsü olma işlevi yani onun fiziki varlığına ihtiyaç olmaksızın sadece imgesel olarak toplumun bilincindeki varlığının bir metanın toplumsal olarak hangi emek zamanda üretildiğini söyleyivermesi, ödeme aracı olarak paranın varlığının koşullarını sağlar. Ödeme aracı olarak para ile metalar fiziki olarak satıcıdan alıcıya el değiştirir. Metalarda temsil olunan fiyatın (bu fiyat paranın değerlerin ölçüsü olması işlevinin dışı vurumudur) ödenmesi ise tarafların yani alıcı ve satıcının ortak iradeleri tarafından bir başka zamanda ödenmek üzere akit altına alınır. Paranın fiziki varlığına sıklıkla elden ele dolaşan senetlerin vadeleri geldiğinde aradaki farkın ödenmesi için ihtiyaç duyulur. Vade farkı, alım ve satım arasındaki ayrımı zamansal olarak genişletirken, bu durum, kredi mekanizmasının da temelini oluşturur. İşlerin yolunda gittiği dönemlerde pazara hâkim olan ödeme aracına dayalı değişim ilişkisi, akit belgelerinin elden ele geçmesi ile pek çok alım ve satım eyleminin kaderini birbirine bağlar. Ödeme zamanı gelip de ödemelerde bir sıkıntı yaşandığında, bir zincirin farklı halkalarını oluşturan tüm sözleşmeler birbiri peşi sıra yıkılmaya başlar. Zincirdeki bu kopma olasılığı aynı zamanda toplumu birbirine bağlayan bağlarda bir çözülme olasılığının da temelini oluşturur. Ancak bir şeyin olanaklı olma-

sı ile o şeyin gerçekleşmesi aynı şeyler değildir. Bu kopmanın nasıl ve neden gerçekleştiğinin açığa çıkartılması için tartışmanın diğer boyutlarının ele alınmasına ihtiyaç vardır.

Marx'ın tartışmayı ele aldığı ikinci düzey sermayenin dolaşım evresini konu edinen Kapital'in ikinci cildinde yer alır. Marx, burada, toplumun toplam ürününü ve dolayısıyla toplam üretimi iki kesime ayırır. Birinci kesim: emek araçları, hammadde, yardımcı hammadde, yardımcı madde vb.den oluşan üretim araçlarından oluşur. İkinci kesim ise kapitalistler ve işçi sınıfının (ve üretici olamayan toplumsal kesimlerin) bireysel tüketiminin konusunu oluşturan tüketim mallarıdır. Toplumsal yeniden üretimin gerçekleşebilmesi için her çevrim sonrası belirli dengelerin kurulması gerekir. Birinci kesimin işçi ve kapitalistleri ile ikinci kesimin işçi ve kapitalistleri ihtiyaç duydukları tüketim mallarına pazarda ulaşabilmeli, tüketim malları üreten kapitalistler birinci kesim tarafından üretilmesi gereken ihtiyaç duydukları değişmeyen sermaye öğelerinin üretilmiş olduğunu ümit etmeliler ve birinci kesimin kapitalistleri üretim araçlarının üretimi için ihtiyaç duydukları üretim araçlarının diğer birinci kesim kapitalistleri tarafından üretilmiş olmasını beklemelidirler. Aynı zamanda kesimler arası ve kesim içi bu değişimin gerçekleşmesine olanak sağlayan dolaşım aracı miktarı da her seferinde oluşan yeni dengelere uygun olarak hazır bulunmalıdır. Planlı bir ekonomi için sadece hesap sorunu olan bu durum, kapitalist üretim ilişkileri için bir anarşi ögesidir. "Tüm dengelemeler rastlantısaldır ve ayrı ayrı alanlarda kullanılan sermaye oranları sürüp giden bir süreçle her ne kadar eşitlenirse de bu sürecin bir türlü sona ermeyen varlığı aynı biçimde, sürekli bir oransızlığın var olduğunu gösterir ki bu oransızlık **sürekli olarak** ve sık sık şiddetle düzeltilir." (5).

Kapitalist üretim ilişkileri denge ve dengesizliğin birliğine dayanır. Dengesizlik, denge durumuna gelmese üretim ilişkilerinin devamından söz edilemez; ancak ilişkilerin çelişkili doğası da devamlı dengesizlik üretir. Marx, basit yeniden üretim³ koşullarında dolaşımı incelediği bölümde, sabit sermayenin yerine konulması başlığı altında, hareketin değişmeyen ölçekli üretime rağmen nasıl bunalım doğurduğunu gösterir. Tanıtılan şey; tüketim malları üreten ikinci kesimin, üretim araçları üreten birinci kesimden talep ettiği değişme-

yen sermaye öğelerini oluşturan sabit ve döner sermayenin birinci kesim tarafından ikinci kesimin ihtiyaç duyduğu denge içerisinde üretilmeyeceğidir. Daha sonra ekler: "Değişmeyen ölçekli yeniden üretim esasına dayanan bu sabit sermaye örneği çarpıcıdır. Sabit ve döner sermayenin üretimleri arasındaki oransızlık, bunalımları açıklamada iktisatçıların gözde dayanaklarından birisidir. Böyle bir oransızlığın, sabit sermayenin yalnızca *olduğu gibi* korunduğu zaman bile ortaya çıkabileceği ve çıkmak zorunda olduğu, zaten işlev görmekte olan toplumsal sermayenin basit yeniden-üretim esasına göre ideal normal üretim varsayılrsa bile, bunun böyle olabileceği ve olmak zorunda olduğu bunlar için yeni bir şeydir." (6). Burjuva iktisadı en ileri analizlerinde bile bunalımları arızı, rastlantısal durumlar olarak ele alır. Marx'ın burada kanıtladığı şey ise toplumsal sermayenin çevrimine bağlı olarak bunalımların dönemsel ve kaçınılmaz olduğudur. Ancak Marx'ın anlatımından çevrimsel krizlerin doğasına ilişkin çıkartabileceğimiz başka şeyler de söz konusudur. Tartışmada ele alınan koşullar varsayımsaldır. Yani konu basit yeniden üretim koşullarında ele alınmıştır. Ancak kapitalist üretim ilişkileri sermayenin birikimini zorunlu kılar. Bu nedenle konu edilen şey hareketin somutta aldığı biçim değil hareketin sorunlarının onun doğasına nedenli içkin olduğunun gösterilmesidir. Tartışmanın Marx'ın teorisinde kapladığı yer doğru anlaşılmadığında, gerçekte görüngü arasındaki mesafeyi kaybetmek ve yasaların somutun içerisinde nasıl işlediğini açığa çıkartmak yerine her şeyi yasalarla açıklama kolaycılığına düşmek işten bile olmaz. Böylesi bir durum en az görüngü düzeyinden ileri gidemeyen teori kadar tehlikelidir. Oysa somut, pek çok farklı yasanın belirleniminde oluştuğu için somuttur ve somut bu nedenle karmaşıktır. Somutu en basit haline indirgeyerek anlamaya çalışmak onun bilgisine ulaşmanın yöntemini bize verdiği için kullandığımız bir yoldur. Yoksa izahın kendisi hiç bir zaman analizin herhangi bir seviyesinde ele aldığımız basitlikte olamaz.

'Basit ve karmaşık ilişkisinden neyi anlamak gerekir ve bunun çevrimsel krizleri anlamada önemi nedir?'; bunu biraz açmakta fayda olabilir. Eğer sermaye çevriminin grafiğini basit yeniden üretim yani sermaye birikiminin olmadığı koşullarda çizmeye kalkışsaydık karşımıza kesikli düz bir çizgi ortaya çıkardı. Benzer bir biçimde sermaye

çevriminin grafiğini sabit oranlı genişlemiş yeniden üretim koşullarında çizmeye kalkışsak bu sefer de karşımıza çentikli kesik bir hat çıkardı. Oysa somut bu grafiklerin ikisine de benzemez. Çevrimsel krizler sermaye çevriminin anarşik denge/dengesizlik koşulları ve sermaye birikimini belirleyen diğer temel yasalarının belirleyiciliğinde anlaşılabilir. Bizim somutta karşımıza çıkan, şu veya bu biçimde bozulmuş bir sinüs eğrisine benzeyen görüngüyü yaratan unsur; sermaye birikim sürecinde karşımıza çıkan ve en az üretim ve dolaşımın anarşik doğası kadar kaçınılmaz olan **“kâr oranlarının düşme eğilimi yasası”**nın çevrim üzerindeki etkileridir. Öyle ise sermayenin çevrimsel krizlerini anlamak için bu kesikli çizgiyi bir sinüs eğrisine döndüren yasanın ele alınması gerekir. Bu Marx’ın konuyu ele aldığı üçüncü düzeydir.

Kâr oranlarının düşme eğilimi aslında bir görüngüdür. Yasa olarak değerlendirilmesi bu görüngüyü yaratan dinamiklerin sermayenin yapısına içkin olduğunun gösterilmesi ile mümkün olmuştur. Marx konuyu ele almadan önce de burjuva iktisadının ileri unsurları bu görüngünün farkına varmışlar, ancak nedenleri üzerine yol kat edememişlerdi. Bilindiği gibi kâr oranı, toplam kâr (veya aynı anlama gelmek üzere toplam artı değer) kitlesinin, toplam yatırılan sermayeye oranı ile belirlenir. Toplam toplumsal üretim ele alındığında kâr kitlesi ile artı değer kitlesi aynı büyüklüğü temsil ettikleri için artı değer konusunda kör olan burjuva iktisadın kâr oranlarındaki düşme eğilimini bir görüngü olarak tanıması şaşılabilecek bir şey değildir. Ancak kâr oranlarında düşmenin nedeni gündeme geldiğinde artı değer konusundaki körlükleri görüngüyü açıklamak için yol almalarının önündeki en büyük engelleri haline gelir. Kârı, maliyetin üzerine eklenen değer olarak gören bir aklın, bu ekin, büyüyen sermayeye oranla düşüşünü açıklaması teorisinin sınırları içerisinde kalarak imkânsızdır. Marx konuyu üçüncü ciltte inceler; ancak yasanın anlaşılması için gerekli temelleri Kapital’in birinci cildinde Nispi Artı Değer başlığı altında anlatır. Bu kriz teorilerinde ayrışmalara kaynaklık eden ve sermayeyi hareket halinde düşünmeden anlaşılması zor olan meseleyi çözümlemek için adım adım gitmekte fayda var. Yapmaya çalışacağımız şey birinci ciltteki nispi artı değer mekanizmasını, sonucu olduğu kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının etkileri ile birlikte kavramaya çalışmak

olacak.

Bir işgününün, işçinin emek gücünün değerinin karşılığı olarak ödenen gerekli emek zaman ve patrona kalan artı emek zamandan oluşan iki kısma ayrıldığını biliyoruz. Kapitalizmin rekabet yasaları gereği, azami kâr peşinde koşan kapitalistin, kârını artırabilmek için artı değer oranını artırması, bunun için de ya işgününü uzatması ya da emek gücüne ödenen gerekli emek zamanı kısaltması gerekir. İşgününün uzatılması ya da aynı işgünü içerisinde daha yoğun çalışma ile artırılan artı değere mutlak artı değer denilir. Bu en aptal kapitalistin bile bildiği daha fazla kâr elde etme yoludur. Ancak bir işgününün genişletilebileceği fiziksel sınırlar vardır ve işçi sınıfı da bu en aptal kapitalistin bile gördüğü gerçeği görebilecek zekâyâ sahiptir. Bu nedenle kapitalizmde mutlak artı değer oranını artırmanın belirli zorlukları ve kısıtları vardır. Öyle ise kapitalist, artı kâr elde etmek için başka bir yol denemeli, emek gücünün değerini düşürmeli yani ücretlerde indirime gitmelidir. Ancak ücretin tanımı: emek gücünün bir işgününde tükettiği üretebilme potansiyelinin yerine konması için gerekli metaların değerleri toplamı olduğuna göre, emek yağmasına yönelmeksizin kapitalistin ücretleri değerinin altına düşürebileceğini teorik olarak varsayamayız; bu eğilim pratikte (işçi sınıfının yenilgi dönemlerinde) oldukça fazla önem taşıya bile. Öyle ise kapitalist, artı kâr arayışını nasıl realize edebilir? Mesele sermayeyi büyütme olunca kendi zekâ kapasitelerinin üzerinde bir zekâyâ sahip olan tüm kapitalistler (seleksiyon sonucu daha aptalları elimine olur) maliyetleri düşürmenin işçi ücretlerinden bağımsız bir yolunun olduğunu bilirler. Bu yol birim zamanda üretilen meta kitlesinin artırılmasından geçer. Her zaman sermaye sınıfının içinde gözü kara, yeni deneyimlere açık ya da herkesin bildiği anlamda gözünü kâr hırsı bürümüş birileri vardır! Ya da daha doğru bir deyişle bu kapitalistler, yatırılan sermayesi diğerlerinden daha önce çözülmüş ve yeni yatırımlara diğerlerinden daha önce uygun hale gelmiş birileri de olabilir. İşte bu kapitalistler, diğer sermaye sahiplerinden daha önce, emek üretkenliğini artıran bir tekniği veya üretim aracını üretim sürecine sokarlar. Böylece emek üretkenliğini artıran bu teknik veya üretim aracını kullanarak bir işgününde veri emek gücü kitlesi ile elde ettikleri ürün miktarını artırır. Bir metanın değeri onda

billurlaşan değişmeyen ve değişen sermayenin birim metaya düşen miktarıyla belirlendiğine göre, yeni üretim tekniği ile emek üretkenliğindeki artış oranında metanın bireysel değeri düşer. Ancak hali hazırda pazarda metanın toplumsal değeri ortalama üretim şartlarından belirlendiği için, yeni tekniği uygulayan kapitalistte metanın diğerleriyle aynı değerden ya da belki daha azından değişime sunar. Örneğin bir metanın toplumsal değerinin 1 birim emek zaman olduğunu ancak bu uyanık kapitalistin metanın bireysel değerinin 0.5 emek zaman olduğunu varsayalım. Bu şartlarda metanın toplumsal değerden satan kapitalist, metanın somutlaşan değer ile toplumsal değer arasındaki fark kadar birim meta başına artı kâr elde eder. Aynı işçi sayısı ile aynı işgünü süresinde daha fazla bir artı değer kitlesine ulaşmış, böylece bireysel olarak nispi⁴ artı değer oranını yükseltmiştir. Ancak durum burada kalmaz. Kapitalist, kapitalistin kurdudur ve kapitalist kişileşmiş sermayedir. Emek verimliliğindeki artışa ve buna bağlı olarak piyasada artan meta kitlesine eğer bir talep artışı eşlik etmezse, fiyatlar metanın toplumsal değerinin altında ama uyanık kapitalistin metanın bireysel değerinin üzerinde belirlenir. Bu, bir kısım kapitalist için artı kâr anlamına gelirken diğer bir kısmı için ortalama kârı dahi elde edememek demektir. Sermaye, sermayenin hareket yasaları gereği yeni teknikle üretim biçimine doğru akar. Bu akış esnasında eski üretim koşulları tarafından belirlenen metanın toplumsal değeri, bu koşullarda üretilen metalara talebi karşılamak için ihtiyaç kalmadığında yeni üretim koşulları tarafından belirlenmeye başlanır. Metanın piyasa fiyatı, arz ve talep yeni üretme biçimi ile üretilen metalar tarafından dengeye geldiğinde üretim fiyatı olarak metanın toplumsal değerine yakınsanır. Sonuç olarak yeni üretim koşulları metanın değerini belirler hale geldiğinde elde edilen artı kârlar ortadan kalkar ve herkes yeni bir teknolojik gelişmeye kadar yaklaşık olarak ortalama kâr oranında eşitlenir. Şimdi artı değer oranı herkes için aynıdır; ancak değişen şey, bir işgününde üretilen meta kitlesi verimlilikteki artış oranına bağlı olarak artmış, metaların fiyatları ucuzlamıştır. İşçi sınıfı aynı sömürü oranı ve nominal ücretlerle geçmişe göre daha fazla bir kullanım değeri kitlesine ulaşabilir durumdadır. Reel ücretler yani değişen sermayenin para cinsinden

değeri yükselmiştir. Anımsayacağımız üzere emek gücünün değeri onun kendisini yeniden üretmek için ihtiyaç duyduğu metalar kitlesinin toplam değeri ile ölçülüyordu. Eğer üretim araçlarında meydana gelen bu gelişme emek gücünün değerine giren metalar kitlesinin yekûnunu belirler ölçekte ise sermaye sınıfı emek gücünün değerini düşürmek ve böylece işgününün sınırları değişmeksizin artı değer oranını artırmak yoluna (sınıf mücadelesinin sınırları ölçüsünde) gider. Bu yukarıdaki anlatı Kapital'in birinci cildine aşına herkesin bildiği nispi artı değer mekanizmasıdır. Amaç toplumsal bir kavram olan artı değer oranını nispi olarak yükseltmek değilken, rekabet, sermayenin amacını sonuç olarak onun sınıfsal iradesinden bağımsız olarak gerçekleştirmiştir.

Bireysel sermayenin nispi artı değeri artıran macerasının tahlili derinleştirildiğinde olayların birinci ciltte anlatıldığı basitlikte seyretmediği görülür. Engels'in veciz sözleri ile "üretimin toplumsallığı ve temellükün bireyselliği arasındaki kapitalizmin temel çelişkisi" sermayenin hareketinin her döngüsünde karşımıza çıkar. Sermayenin hareket yasaları toplumun her ileri atılım döneminde birbirleriyle zıt kuvvetler olarak işlemeye başlar. Bu zıt kuvvetlerin etkisi, toplumu, bir anda sonsuz gibi görünen mutedil seyirden devasa anaförlerin merkezine doğru çekiverir. Üretici güçlerin gelişimi, içinde devindiği üretim ilişkilerinin duvarlarında gerilimler üretir. Gerilimi anlamak için toplam etkiyi değil zıt güçlerin birbirleri üzerine uyguladığı kuvveti anlamak gerekir.

Bunun için ilkin kâr oranının toplam artı değer kitlesi / toplam sermaye (a/S) olduğunu anımsatalım. Nispi artı değer yarışı sonucunda daha az emek gücü ile daha büyük bir sermayenin hareketi geçirildiğini biliyoruz. Bu, emek gücünün toplam değerini ifade eden değişen sermayenin değişmeyen sermayeye göre düştüğü anlamına gelir. Buna bağlı olarak işgünü sabit kabul edilirse artı değer kitlesi de düşer. Marx'ın verdiği örnekle, havayla yaşadığı varsayılabilirse günde 12 saat çalışan iki işçi, her biri günde sadece iki saat çalışan 24 işçiden daha az artı değer üretir. Yani işçinin sömürü oranını ifade eden artı değer oranı artarken aynı zamanda artı değer kitlesinde azalış ya da artış hızında azalış söz konusu olabilir. Ama üretici güç-

lerdeki sömürü oranını artıran gelişme aynı zamanda sömürü kitlesinde azalışa neden olmaktadır. Her bir işçiyi düne göre daha fazla sömüren kapitalistin eline dünden daha az artı değer kitlesi geçmektedir.

İkinci olarak üretime yatırılan yeni sermayenin büyüklüğü değişen sermayeye oranla artarken, mevcut sermaye, metaların değerlerinin düşmesi ölçüsünde değer yitirir. Bu durum mevcut sermayeyi değerini korumak üzere yeni teknikle üretime zorunlu kılar. Ancak sermayenin zorunlu kaldığı bu hareket mevcut sermayenin değer yitimini durdurmak yerine hızlandırır.

Üçüncü olarak yeni teknikle gerçekleştirilen üretim bir yandan **kâr oranını düşürürken**, diğer yandan değişmeyen sermaye öğelerinin değerlerini düşürerek **kâr oranını artırıcı etki** yapar.

Dördüncü olarak sermaye birikim oranı, kâr oranına bağlıdır. Kâr kitlesinde sağlanması gereken mutlak artış (bu söz konusu olmazsa sermayenin kendisini büyütmesi söz konusu olamaz), toplam sermayede giderek artan oranlarda bir büyümeyi gerekli kılar. Kâr oranlarının düşme eğiliminin varlığında artan oranlı bir sermaye büyümesi ancak merkezileşme ve yoğunlaşma ile mümkün olabilir. Büyük balıklar, küçükleri yutmalıdır. Ya da sermaye büyümek için ulus dışı değer kaynaklarına yönelmek zorundadır. Ancak bu hareketin sınırları vardır.

Beşinci olarak emek üretkenliğindeki artış nedeniyle değişmeyen sermaye öğelerinin kitlesi artar. Üretim araçlarının kitlesinde meydana gelen bu artış ek emeğin emilmesine hizmet edebilir. Böylece bir yandan üretimde istihdam edilen emek gücü kitlesine talep artarken diğer yandan daha büyük bir değişmeyen sermaye kitlesini harekete geçirebilecek daha az emek gücü miktarı nispi aşırı nüfusun oluşumuna neden olur. Sermayenin daha fazla emek bağlamasına olanak sağlayan nedenler aynı zamanda nispi aşırı nüfusun nedeni olarak da karşımıza çıkarlar.

Bütün bu maddeler bize üretici güçlerin gelişimi karşısında harekete geçen birbirine zıt etki yapan güçleri anlatır. Ancak bu anlatım kapitalizmin krizlerini açıklamak için yeterli değildir. Çünkü bu güçleri hareket halinde, yani iş başında görmek gerekir. Krizleri anlamak için sıklıkla içine düşülen hata, karşımıza çıkan resimden yola çıkarak

teoriler üretmektir. Oysa kriz dediğimiz durum bir süreçtir. Hareket halinde bir öğeyi anlayabilmenin yegâne yolu ise onu öncesi ve sonrası ile aşama aşama, dinamik olarak ele almaktır. Bu nedenle anlatımı betimleyici olmaktan çıkartıp açıklayıcı olmaya yönelmemiz gerekir.

Sermayenin birikimini sağlayan, bu nedenle sermayenin büyüme eğilimini teşvik eden temel unsur, **kâr oranlarının** büyüme veya küçülmesi değil kâr kitlesindeki **mutlak artıştır**. Bir kapitalist mutlak olarak kâr kitlesinde bir artış söz konusu ise bu büyüklük giderek azalan oranlarda olsa dahi sermayesini büyütme zorundadır. Çünkü alternatifi, sermayeleşememiş servettir. Onu yeni yatırımlardan alıkoyacak yegâne unsur, yeni yatırılan ek sermayenin (ΔS) getirisi olan artı kâr kitlesinin sıfır veya sıfırın altında olmasıdır. Bu koşul toplumsal ölçekte meydana gelirse sermaye yatırımları durur. Sermaye yatırımlarının durması ya da birikim sürecinin kesintiye uğraması krizin ilk uğrağıdır; ancak krizin kendisini birikim sürecinin kesintiye uğraması olarak kavramak krizin eksik kavranması anlamına gelir. Çünkü kriz, sermayenin sermayeye karşı savaşımı, bir yıkım sürecidir. Birikim sürecinin durması bu savaşımı ertelenemez, kaçınılmaz hale getirir. Bu nedenle öncelikle birikimin yani sermayenin genişlemiş yeniden üretiminin nasıl olanaksız hale geldiğini, daha sonra da çatışma dinamiklerini anlamaya çalışalım.

Marx ilkin bizi, kâr oranlarının düşme eğilimi yasasını açıklayamayan burjuva iktisadın birikimde meydana gelen kopuşu kâr kitlesinde bir azalışla izah edişindeki hokkabazlığı anlamaya davet eder. Bunun için de, koskoca Ricardo'nun nasıl hileye başvurduğunu teşhir etmekten geri durmaz. Ricardo, birikimin durmasına sebep olan kâr kitlesindeki düşüşü şöyle izah eder: "100.000 sterlinin yinelenen birikimi ile kâr oranının %20'den %19'a, %18'e, %17'ye sürekli azalan bir oranda düştüğünü varsayarak, sermayenin bu birbirini izleyen sahipleri tarafından elde edilen toplam kâr miktarının daima arttığını, sermaye 200.000 sterlin olduğu zaman 100.000 sterlin olduğu zamankinden daha fazla olacağını, 300.000 sterlin olduğu zaman daha da çok olacağını ve sermayenin her artışıyla azalan bir oranda olmasına karşın artacağını beklememiz gerekir. Bu giderek artış, ne var ki, ancak belli bir zaman için doğrudur... Böylece biri-

kim 1.000.000 sterlin olduğu ve karın %7 olduğu varsayıldığında, toplam kâr miktarı 70.000 sterlin olacaktır; ama şimdi eğer bir milyona 100.000 sterlin daha eklenecek olursa ve kâr da %6'ya düşecek olursa, sermaye miktarı 1.000.000'dan 1.100.000 sterline çıktığı halde sermaye sahiplerinin alacağı miktar 66.000 sterlin ya da 4.000 sterlin daha az bir miktardır." (7)⁵ Marx, Ricardo'nun varsayımındaki el çabukluğunu gözden kaçırmaz. Çünkü son hamlede sermayedeki büyüme %10 iken, kâr oranındaki düşme %14 kabul edilmiştir. Ricardo'nun yaptığı bu aritmetik hileye karşın Marx zıt kuvvetler arasındaki ilişkiye gönderme yaparak Ricardo'nun savunduğu tezin tam karşısında tutum alır. "Genel kâr oranında bir düşme eğilimi meydana getiren aynı nedenlerin, sermaye birikiminde bir hızlanmayı ve dolayısıyla, sermayenin el koyduğu artı-emeğin (artı-değer ve kârın) mutlak büyüklüğünde ya da toplam kitlesinde bir artışı nasıl zorunlu kıldığını göstermiş bulunuyoruz." (8). Yani yasa olduğu gibi kavrandığında kâr kitlesinde bir düşüşü bize dikte etmez. Ancak Ricardo'nun izah tarzı doğru olmasa bile açıklanması gereken bir görüngü ortada durmaktadır. Kapitalistin yatırımı durdurması, yani sermaye çevriminin kopması için ek sermayenin getirisinin sıfır veya sıfırın altında olması gerekir. Mesele, mekanizmanın Ricardo'nun bize sunduğu gibi nicel bir sorun olmamasıdır. O meseleyi bir aritmetik sorunu olarak sunar-ken, gizliden gizliye, sermayenin içsel çelişkilerinin üretici güçlerin gelişimi sonucunda üretim ilişkilerinde yaşanan çatışmanın sonsuz bir sistem olarak sundukları üretim tarzının aslında hiçte mutlak ve sonsuz olmadığını gösterdiğini sezinler ve bunu yok saymaya çalışır. Marx'ın bu bakış açısına itiraz etmemesi düşünülebilir mi? O, bu akıl yürütmeye itirazını tam da gizleneni görünür kılarak yapar. 'Ne var ki, birikim sürecinin kapsamına giren bu iki ögenin, Ricardo'nun yaptığı gibi, yalnızca yan yana, sükûnet içinde duran şeyler gibi görülmemesi gerekir. Bunlar, kendilerini çelişkili eğilimler ile görüngülerde ortaya koyan çelişkileri içerirler. Bu zıt güçler aynı zamanda birbirlerini zıt yönde etkilerler.' (7, p. 220). Bu zıt yönde etkileri (yukarıda özetlemeye çalıştık) saydıktan sonra o meşhur tespitini ekonomi politığın bağrına saplar "Kapitalist üretimin gerçek engeli, sermayenin kendisidir." (7, p. 221).

Kapitalizmin krizini anlamak demek bu zıt yönlü etkileri işbaşında görmek demektir. Bu sayede Kapital'in ikinci cildinde bahsedilen üretim anarşisinin nasıl "kâr oranlarının düşme eğilimi yasası" altında nispi aşırı sermaye üretimi biçimini aldığını, bir yanda metalar halinde yığılı sermaye diğer yanda sermaye ile ilişkilenelememiş yani varlığını toplumsal olarak üretmenin kapitalist biçiminden uzak kalmış aç insanlar yığına dair acıklı tabloyu yarattığını anlamak mümkün olabilir.

Şimdi önümüzde her birini yanıtladıkça yenileriyle karşılaştığımız bir dizi soru bulunmaktadır. İlkinden başlayalım: Nüfus fazlalığı varlığında sermaye fazlalığı nasıl olur? Bu soru doğrudan doğruya kriz bağlamına ait bir sorudur. Çünkü anımsanırsa Marx, nüfus meselesini tartışırken Malthus'tan farklı olarak nüfus fazlalığını mutlak değil, sermaye ile ilişkili bir kavram olarak ele almaktaydı. Marx'a göre aşırı nüfus, nispi bir kavramdı ve sermaye ile ilişkilenemeyen nüfusa **nispi aşırı nüfus** demektedir. Bunun en genel nedeni ise sermaye büyüklüğü ile nüfus büyüklüğü arasındaki denge- nin bozulması yani sermaye yetersizliğidir. Oysa şimdi Marx yeni bir durumdan söz etmektedir. Sermaye fazlalığı şartlarında nüfus fazlalığı nasıl olur? Çünkü bunalım koşullarında karşımıza çıkan hem sermaye fazlası, hem de nüfus fazlasının birlikte görünmesidir. Yani aşırı nüfusa neden olan şey bu şartlarda sermaye eksikliği değildir. Peki, **aşırı sermayeden** ne anlamak gerekir? Aşırı sermaye, yeni bir ek sermaye yatırımı (ΔS) ile elde edilecek artı değer (ya da kâr) kitlesinde artışın 0'a eşit olması ya da 0'ın da altına düşmesidir. Böyle bir koşulda kapitalist için sermayesini büyütme anlamsızlaşır ve birikim sürecine eklenemeyen ΔS 'ler aşırı sermayeyi oluşturur. Sözü geçen aşırı sermaye şu ya da bu veya bir kaç önemli üretim alanını etkilemekle kalmayıp, bütün üretim alanlarını içerisine aldığı-nda mutlak aşırı üretim olur. Şimdi karşımızda yanıtlanması gereken ikinci bir soru bulunmaktadır. Eğer bu ilişki Ricardo'nun anlatımında olduğu gibi aritmetik bir ilişkiye bağlı değilse, aşırı sermaye üretimi ile kâr oranlarında düşme eğilimi arasında nasıl bir ilişki vardır? Marx buna dair iki yol tarifler; ya "kâr oranı, rekabetin etkisi altında, aşırı sermaye üretimi nedeniyle düşmektedir." Ya da "daha çok bunun tersi olabilir; düşen kâr oranı nedeniyle rekabet savaşı başlar ve sermayenin aşırı

üretimi de aynı koşullardan doğar” (7, p. 224). Öyle ise bu ikinci yolun uğrakları nelerdir, bunun açığa çıkartılması gerekir.

Nispi aşırı nüfusa neden olan şartların aynı zamanda emek talebini de artıran şartlar olduğunu söylemiştik. Emek üretkenliğini artıran üretici güçlerdeki gelişme daha az emek gücü ile daha büyük değişmeyen sermayenin harekete geçirilmesi anlamına geliyordu ve bu da sonuç olarak nispi aşırı nüfusun doğmasının nedeni oluyordu. Ancak çevrimin gönenç döneminde, yani bir yanda artı kâr arayışındaki yeni sermayenin diğer yanda emek verimliliğindeki artış nedeniyle değer yitimine uğrayan ve bunu telafi yollarını ararken aynı girdaba sürüklenen mevcut sermayenin emek talebi nedeniyle ücretlerde bir yükseliş söz konusudur. Henüz bu aşamada bir yanda kâr oranları düşmekteyken diğer yanda bunu belirli oranda da olsa frenlemesi beklenen artı değer oranında bir artma söz konusu değildir. Tam tersine “değişir sermayenin para cinsinden değerindeki bir yükseliş (ücretlerdeki yükseliş nedeniyle) ve artık emeğin gerekli emeğe oranındaki buna karşılık gelen azalmadan kaynaklanan bir sermaye bileşimi değişimi olur.” (8). Şimdi sermayenin değer bileşimi teknik bileşimi nedeniyle değil artı değer oranında ki değişim nedeniyle değişmektedir. Yani kâr oranlarındaki düşme, şimdi üretici güçlerdeki gelişmeden değil bu düşmeye eklenen ücretlerdeki yükseliş nedeniyle meydana gelmektedir. Sonuçta “... sermaye, işçi nüfusuna oranla, bu nüfusun sağladığı mutlak emek zamanının uzatılmasını da görece artık emek zamanının genişletilmesini de olanaksızlaştıracak ölçüde büyür büyümeyiz (emek talebinin çok güçlü olduğu, yani ücretlerin yükselme eğilimi gösterdiği bir durumda, ikincisi hiçbir şekilde gerçekleştirilemez); bir başka deyişle, büyümüş olan sermaye, yalnızca büyümesinden önce ürettiği kadar, hatta daha az artık değer kütlesi üretmeye başladığında, sermayenin mutlak bir aşırı üretimi söz konusu olur...” (8). Sermayenin anlattığımız mutlak aşırı üretimi kendisini gerçek yaşamda atıl sermaye ile faal sermayenin çatışması olarak gösterir. Eğer toplam kâr kitlesi yeni sermaye yatırımı ile artırılmıyorsa, atıl sermayenin gerçek sermaye niteliğine kavuşması ancak faal sermayeyi yerinden etmesi ile mümkün olabilir. Ve bu durum yani atıl sermayenin faal sermaye üzerindeki baskısı, faal sermayeyi

yeyi daha düşük bir kâr oranına razı edebilir. ΔS 'in bir kısmı küçük dağınık sermaye kitleleri olarak yeni sermaye sürgünlerini oluştururken, bir kısmı da kendi başına iş görme yeteneğine kavuşmadığı için kredi mekanizmasına akar. Yine ΔS 'in bir başka parçasını da faal sermayenin bir uzantısı olarak iş gören kapitalistlerin ellerinde bulunur. Bu kapitalistler ya ellerindeki bu atıl sermayeyi mevcut sermayelerinin değer kaybını önlemek için ellerinde işlevsiz bir biçimde tutmaya devam ederler ya da ödenmesi gereken bedelin büyüğünü rakiplerinin sırtına yüklemek için kullanırlar.

Marx'ın anlatısından şunu anlıyoruz: Üretici güçlerin gelişimi tek bir mekanizmayla kâr oranlarında düşüş etkisi yapmaz. Karşımızda zıt yönlü kuvvetlerin etkisiyle ortaya çıkan eş zamanlı veya bir birini takip eden süreçlerde işleyen üç farklı mekanizma vardır. Bunlardan ilki bizzat sermayenin organik bileşeninde meydana gelen artmadır; ikincisi henüz nispi artı değer artmadığı yani emek gücünün değerine giren metallerin fiyatlarının düşmesine rağmen ücretlerin buna uygun olarak düşmediği⁶ koşullarda kâr oranlarını ani ve keskin biçimde düşürmesidir ve üçüncüsü toplam toplumsal sermayenin kâr kitlesine bölünmesi ile hesaplanan kâr oranında getirisi olmayan ΔS 'in hesaba katılmasıdır.

Çatışmanın nasıl çözümleneceği sorunun içerisinde gizlidir. Üretici güçlerdeki gelişmeyi geri almak mümkün olmadığına göre çözüm en az ΔS 'in büyüklüğünce sermayenin yıkılması ve emek gücünün değerinin geriletilmesidir. Bedeli kimin ve hangi oranda ödeyeceği ise sınıf savaşımının konusuna girer.

Üretken sermayenin bir kısmı fiziki olarak yıkılır. İşlemeyen fabrikalarda zamanın acımasız elleri onun maddi tözünü gün be gün yok eder. Bir kısmı ise değer yitimine uğrar. Ya tümünden değersizleşir, ya da kelepirci pazarında yeni kapitalistlerin eline geçer. Öte yandan ilk çalkantı ve feryat çılgınlıkları hisse senedi piyasasından gelir. Sermaye değeri sadece kâr paylarına bağlı olan ödeme emirlerini içeren kağıtlar, kârların hayale dönüşmesi ile birlikte, intihar pusulaları haline gelir. Yine varsayılmış fiyat düzeylerine göre düzenlenmiş çek ve senet zincirleri artarda kırılır. Para, ödeme aracı işlevini yitirince, tüm sermaye ilişkileri güven buna-

lımına sürüklenir. Güven bunalımı ilişkileri bozmaz, tam tersine bozulan ilişkiler kendisini güven bunalımı olarak gösterir. Ve üretimdeki durgunluktan işçi sınıfı da nasibini alır. Bir kısım işçi işten çıkarılır, yapay bir aşırı nüfus peydahlanır ve çalışan işçiler örgütlülük düzeylerine bağlı olarak ücretlerin eski ortalamaların altına düşmesine razı edilirler.

Kriz ve Dünya Pazarı

Kapitalizm, dünya pazarını, kapitalist dünya pazarına dönüştürerek var olur. Dünya pazarı kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi için ön koşuldur. Ancak kapitalist üretim ilişkileri bu ön koşulun inkârını gerekli ve zorunlu kılar. Dünya pazarı, kapitalist dünya pazarına dönüştükçe, iş bölümü, tüm dünya insanlarını aynı tarihsel hareketin rüzgârıyla dalgalandırır. Böylece tarih, ilk kez tüm insanlığın ortak tarihine dönüşür.

Kapitalizm uzak pazarları, ulus ötesi pazarlara dönüştürür. Sınırlar bir cetvelin en kısa aralıklarıyla ölçülür hale gelir. Ekonomiler kapitalistleştikçe dünya pazarına eklemlenmez, dünya pazarına bağlı farklı üretim tarzları kapitalistleşir. Kapitalizmin ölçeği ilk gününden itibaren dünya pazarıdır. Çevrimsel kriz dönemleri ise kapitalist dünya pazarının genişleme dönemleridir. Bu nedenle çevrimsel krizlerin analiz ölçeği dünya pazarı olmak zorundadır. İster kendisini gümrük duvarları ile izole etmiş, isterse tüm kapılarını sermayenin her türlü hareketine açmış olsun bir kapitalist ulus ancak diğer uluslarla ilişkisi içerisinde anlaşılabilir. Kriz ve kapitalist dünya pazarı meselesine dair ilk elde sunlar söylenebilir:

Sermayenin organik bileşeni farkları, bir ulusta birbirini izleyen farklı gelişme dönemlerini anlatır. Aynı zamanda organik bileşen farklılıkları, farklı uluslararası farklı gelişme düzeylerini de anlatır. Ancak değer yasasının uluslararası işleyişi ulus içinden farklı olduğu için, sermayenin organik bileşenindeki farklılıklar uluslararası, ulus içinden farklı sonuçlar doğurur. Dünya pazarında metalar piyasa değerlerini temsil eden dünya pazarı piyasa fiyatları üzerinden değişir. Her ulusun dünya pazarına sunduğu metaların farklı ulusal piyasa değerleri, paranın nispi değeri üzerinden tek bir dünya piyasa fiyatına dönüşür. Her iki ulusta

kazanır ancak bir ulus diğerinden fazla kazanır. “Biri diğerinin artı emeğinin bir bölümünü sürekli mal edinebilir, bunun için değişime hiçbir şey vermez, yalnız, **bu mal edinmenin ölçüsü kapitalist ile işçi arasındaki değişimde olduğu gibi değildir (abc).**” (9) Değer yasasının işlediği şartlarda ulusların ulusları sömürdüğü söylemi Marksizm’e aykırı, bilim dışı bir dogmadır. Benzer biçimde kapitalistler kapitalistleri, işçiler işçileri sömürmez.

Ulusların sermayenin organik bileşen farkları, ulusal artı-değer oranları veri kabul edildiğinde farklı kâr oranlarına tekabül eder. Bir ulus için dış pazar olan şey bir başka ulusun iç pazarıdır. Farklı organik bileşene sahip sermayeler tarafından üretilen özdeş metalar, dünya pazarında, ulusal piyasa fiyatlarını temsil eden dünya pazarı piyasa fiyatları üzerinden değişir. Değer yasasının uluslararası uygulanmasında artı değer oranında farklılığa yol açan emek yoğunluğu farkları veri kabul edilirse, rekabet nedeniyle piyasa fiyatları metaların değerlerine inmediği koşullarda, daha üretken emek, daha yoğun emek sayılır. Bu durum özellikle nispi artı değer yarışının başladığı, ancak henüz rekabet nedeniyle fiyatların yeni üretim koşulları tarafından belirlenmediği aşamada yüksek organik bileşene sahip sermayelerin görece geri organik bileşene sahip pazarları ele geçirmesi anlamına gelir. Yasanın işleyişi (üretken emeğin yoğun emek kabul edilmesi) dünya pazarında iş bölümünün şekillenmesine yol açar. Yasanın anlaşılabilirliği, paranın nispi değerinin anlaşılması ile mümkündür.

Bir teknolojik devrim süreci faal sermaye ve çözülmüş sermaye oranına göre uluslara farklı etki-de bulunur. Örneğin sabit sermayesinin %70’i bağlı %30’u çözülmüş bir toplumsal sermayeye göre %30’u bağlı, %70’i çözülmüş bir toplumsal sermaye emek üretkenliğini artıran teknik gelişmeyi daha düşük maliyetle uygular. Bu durum görece daha geri ulusların sıçramasını sağlayan eşitsiz gelişim yasasının temelini oluşturur. Aynı yasanın işleyişi dünya pazarında iş bölümünün yeniden tanımlanması ve pazarın her seferinde yeniden düzenlenmesini (paylaşılmasını) zorunlu kılar; 1870 bunalımının İngiltere’nin dünya pazarı üzerindeki mutlak hâkimiyetine son verip ABD ve Kıta Avrupa’sını öne çıkarması ya da 1929 bunalımının dünya pazarında yeni konum arayışına giren Almanya’yı savaşa sokması gibi.

Emek üretkenliğini artıran nedenler dünya pazarında düşük organik bileşenli sermaye ile ilişki kuran ekonomileri artı değer oranını artırarak rekabet etmeye zorlar. Bu durum sınıf savaşımının bu uluslarda daha keskin yaşanmasına neden olur. Krizlerin “merkezde denge olanağı, uç bölgelerden kenden fazladır.” (2, p. 78).

Aşırı sermaye (ΔS) üretiminin artırdığı spekülasyon iştahı, sermaye eksikliği çeken pazarları atıl sermayenin oyun alanı haline dönüştürür.

Teknolojik gelişmeler sınai sermayenin göçüne olanak sağlayarak dünya pazarında iş bölümünü yeniden şekillendirir. Sınai sermayenin uluslararası göçü ile sınai metaların ithalat veya ihracatının yarattığı sonuçlar birbirinden farklıdır. Birinci halde yatırımı gerçekleştiren sermayenin bağlı olduğu ulus yararına sonuçlar oluşurken, ikinci halde emek araçları ithalatına yönelen ulusun gelişimi gözlemlenir. Her iki durumda kısa vadede bunalımın gecikmesi sonucunu üretirken, sonuç olarak uzun vadede daha geniş ve derin bir bunalım sonucunu üretir. Bugün yaşanan teknolojik devrime bağlı olarak sınai sermayenin uluslararası hareketinin her iki biçimi de söz konusudur. Bu nedenle tek tek ulusların kriz sürecindeki durumları ele alınırken sınai sermaye hareketlerinin özgül durumu göz önüne alınmalıdır.

Mutlak rant, üretimi kalıcı tekel koşullarına bağlı bir metanın, üretim fiyatı ile piyasa fiyatı arasındaki farktan oluşur. Üretim fiyatının, maliyet + (ortalama kâr x S) olduğu düşünülürse kâr oranı düştükçe mutlak rant artar. $a/S = k/S = (k1 + f + r)/S = (k1/S) + (f/S) + (r/S)$ eşitliği göz önüne alınacak olursa, toplam kârın bölüşümünü ifade eden bu denklem mülk sahibi sınıflar arasında çatışmanın hangi ekseninde gerçekleşeceğini gösterir. Her çevrimsel bunalım döneminde neden rant içeren meta üretim alanlarına yönelik olarak savaşım yaşandığı yine bu denklem sayesinde anlaşılabilir.

Kâr oranlarının düşmesi sonucunda geçmiş sermaye birikim oranlarını sağlayabilecek asgari değişmeyen sermaye değerlerini büyütür. Kâr oranında düşmenin kâr kitlesinde artış ile telafi edilebilmesi ancak sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşması ile sağlanabilir. “Düşen bir kâr oranında, kâr kitlesinin aynı kalabilmesi için, toplam sermayede büyümeyi gösteren çarpanın, kâr oranındaki

düşmeyi gösteren bölene eşit olması gerekir.” (7, p. 198). Sermaye birikim oranlarında bu artış zorunluluğunun diğer bir çözümü gelişmiş ulusların kapitalistlerin sermayelerini büyütme yollarını daha az gelişmiş ulus ekonomilerinde aramalarına yol açar.

Kâr oranlarının düşme eğiliminin yarattığı meta, para ve üretken sermayenin uluslararası hareketliliğindeki artış eğilimi, bu hareketliliğin yarattığı sonuçlara göre kapitalist devletin dönemsel olarak farklı politikalar izlemesine neden olur. Gönenç dönemlerinde daha çok sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasından yana liberal politikalar tüm dünya pazarına hâkimken rekabetin can pazarına dönüştüğü dönemlerde gümrük vb. koruma duvarları örülür. Böylesi dönemlerde dünya pazarına gönenç döneminde hâkim olan sermayenin ortak çıkarları söylemi yerini çıkar çatışmasını içeren bir dile bırakır. Şimdi her ulusun sermayesinin kendi bacağından asılma dönemi gelip çatmıştır, politik araçların ekonomik araçların uzantısı olduğu çırlıçıplak görünür hale gelir.

2008 Krizinin Özgül Yapısı

Şimdi yukarıda özetlenen genel kriz teorisi ışığında halen içinde devinmekte olduğumuz 2008 krizini ele alabiliriz. Bunun için önce 2008 krizinin diğer krizlerden ayrılan özgül yapısına kısaca değinip daha sonra kriz sürecinde dünya pazarında yaşanan kriz görüngülerini anlamaya çalışalım.

Yazının genel çerçevesini kriz ve dünya pazarı meselesi oluşturduğu için 2008 krizinin gerçek tarihsel önemini oluşturan özgül doğasına yazının boyutları içerisinde sadece değinmekle yetineceğiz. Tanıklık ettiğimiz krizin ayırt edici özelliği, bu krize neden olan üretici güçlerdeki gelişmenin sadece emek verimliliğinde niceliksel bir artışa neden olmakla kalmayıp aynı zamanda emeğin niteliğinde köklü bir dönüşüm döneminin kapısını aralamasıdır. Marx buna benzer bir dönüşümden manüfaktürden makineli üretime geçiş aşamasında söz eder. Kapitalist öncesi üretim biçimlerinin emek aracı el aletidir. Alet, iş görürken elin uzantısı olarak işlev gören aperlara denilir. Marx, Felsefenin Sefaletinde büyük bir açıklıkla feodalizmi yel değirmeninin, kapitalizmi buharlı motorun imlediğini söyler. Daha sonra Kapital’de, ilginç biçimde,

kapitalizmi makineli üretimle değil manüfaktür ile başlatır. Üretim ilişkileri açısından bu tarihlemeye bir sorun yoktur. Çünkü Marx'a göre kapitalizm genelleşmiş meta üretimidir. Meta üretiminin genelleşmesinin ölçüsü ise emek gücünün meta olarak ortaya çıkmasıdır. Peki, madem öyle, EPEK'in önsözünde haykırarak dillendirdiği üretim ilişkilerini üretici güçlerin gelişimine bağlayan cümleler boşuna mıdır? Manüfaktür bölümünün ayrıntılı bir okuması bunun böyle olmadığını gözler önüne serer. Marx orada şöyle söyler: "Çok sayıda parça işçinin birleşmesi ile oluşan kolektif işçi, manüfaktür döneminin kendine özgü makinesidir." (10). Kolektif işçinin ortaya çıkışı sonucunda, yani elbirliği ile birbirine bağlanmış ve işin bir parçasını yapmakta yetkinleşmiş ancak bunun sonucunda vasıfsızlaşmış parça işçilerin ortaya çıkışı, aletin bir güç kaynağına bağlanmasını teknik olarak olanaklı hale getirmiş ve makineli üretime geçiş mümkün olmuştur. Makineli üretim ile kolektif işçili üretim arasındaki temel fark güç kaynağının üretim sürecindeki konumundan kaynaklanmaktadır. Birisinde güç kaynağı kol gücü iken diğerinde güç kaynağı dışsaldır. Bu niteliksel dönüşümde güç kaynağının ne olduğunun özde hiçbir önemi yoktur. İster su, ister rüzgâr, isterse buhar olsun... Makineli üretim ile birlikte kol emeği ve beceri (ustalık-hüner) emek aracının özelliği haline gelir ve insan, üretim aracı karşısında özne konumunu kaybeder. Şimdi özne emek aracı olan makinedir ve onun karşısında ona bağımlı pozisyona sahip insan, makinenin karşısında nesneleşmiştir. Bu değişim aynı zamanda kol emeğini makinenin bir unsuru haline dönüştürdüğü için o güne kadar geçerli olan kol emeğinden kaynaklı toplumsal ayrışmaların ortadan kalkmasının maddi zeminini de sağlar. Kadın ve çocuk emeği üretim sürecine dâhil olur. Daha sonra kapitalizmin tüm dönemleri boyunca üretici güçlerde meydana gelen gelişmeler aslında üretici güçlerin temel yapısında bir değişikliğe yol açmamıştır. Değişim, makinenin üç temel unsuru olduğu düşünülürse, bu üç unsurda yani güç kaynağı, alet ve güç aktarıcı mekanizmada meydana gelen gelişmelerden mütevellittir. Güç kaynağında meydana gelen gelişmeler emek üretkenliğinde hemen pek çok üretim kolunda sıçramalı artışlara neden olurken, güç aktarma mekanizmasında meydana gelen

gelişmeler daha kısmi ve alet kısmında meydana gelen gelişmeler de lokal emek üretkenliği artışlarına neden olmuştur. Şimdiye değin bizim teknolojik devrim olarak adlandırdığımız tüm gelişmeler güç kaynağında meydana gelen gelişmelere bağlıdır. Bu durumun tek istisnası torna tezgâhının icadıdır. Bu sayede emek aracı yapan emek araçları mümkün hale gelmiştir. Torna tezgâhının önemi birinci kesim ile ikinci kesim arasında birikim dengelerinin yeniden şekillenmesi açısından önem arz eder.

2008 Krizi, kâr oranlarının düşmesine bağlı çevrimsel bir krizdir. Bu krizi sıradan çevrimsel krizlerden ayıran onun da tıpkı 1870 ve 1929 krizleri gibi tarihsel bir kriz olmasından kaynaklanır. Emek üretkenliğindeki sıçramalı artış, zıt yönlü etkilerin işlemez olduğu noktada bir crash'a neden olmuş ve yıllarca etkisi devam eden ve devam edeceğini öngördüğümüz bir kriz evresine girilmiştir. Ancak 2008 krizinin nedeni olan emek üretkenliğinin artışı makinenin temel unsurlarında bir değişime bağlı değildir. Kriz, chipli üretimin sonucunda ortaya çıkmış, güç kaynağı, aktarım mekanizması veya aletin yapısında değil makinenin denetim noktasında bir değişiklikten kaynaklanmıştır. Chip'in asıl işlevi emek aracı karşısındaki işçinin kafa emeğinin yerini almasıdır. Makine ile kol emeği emek aracının unsuru haline gelirken, şimdi, chip ile kafa emeği emek aracının unsuru haline gelmektedir. İşte bu sayede tam otomasyon, yani üretimin insan emeği olmadan gerçekleşmesi bir olasılık olmaktan çıkmıştır. Emek artık üretimin zorunlu bir unsuru değildir. Öyle ise üretim tümünden emek olmaksızın gerçekleşebilir mi? Bu sorunun yanıtı emeğin türüne bağlı olarak değişkenlik gösterir. İnsan emeğinin binlerce yıldır üretim için zorunlu olduğu kafa ve kol emeği türleri şimdi emek aracının unsuru haline gelirken geriye hayal etmek, tasarlamak ve estetik emek türleri yani belki de kafa ve kol emeğine üretici emek dersek buna da yaratıcı emek diyebileceğimiz emek türleri kalmıştır. Bu gelişme üretim ilişkileri kapitalist olduğu sürece insanı korkutan ancak kapitalist üretim ilişkilerinin aşıldığı koşullarda başka bir toplumu, komünist bir toplumu muştulayan bir gelişmedir. Çünkü üretim için emeğin zorunlu olmaktan çıkması, zorunluluk dünyasından gönüllülük dünyasına geçişin kapılarını aralar. Şimdi

kafa ve kol emeği arasındaki ayrım bu iki emek türünün de emek aracının unsuru haline gelmesi, bir anlamda emek aracında birleşmesi sonucunda aşılmış, insanın ihtiyaç duyulan yegâne emeği onu özgürleştirecek yaratıcı emeğin yani hayal etmek, tasarlamak ve estetik emeğin hâkim olacağı bir dünya mümkün olmuştur. Bugün sınıfsız bir toplum sadece bir avuç romantikğin düşlerinin ürünü ya da bin bir bedelle örülmesi gereken geçiş süreçlerinin ufku değildir. Artık insanlık bayraklarının üzerine “herkesten yeteneğince, herkese ihtiyacınca” şiarını sınıfsız toplumun burçlarını gördüğü için yazabilecektir. Komünizm denilen ideal elle tutabileceğimiz kadar yakın, kapitalizm denilen ve her bir anı kan ve gözyaşı ile kirlenmiş üretim tarzının bir adım ilerisinde yeşermektedir.

2008 krizi Wall Street’te patlak verip General Motors’a kadar yayıldığında yığınlar ilginç biçimde CEO’ların maaşlarını tartışmaya başladı. Sermayenin tekil sermayeden sınıfın sermayesine evrildiği, üretim ve dolaşım alanının neredeyse bütünüünün hisse senetli şirketler ve bankaların denetimine girdiği bir ülkede bu durum aslında hiçte şaşılabilecek bir gelişme değildi. Bir yanda batamayacak kadar büyük şirketler, diğer yanda toplumsal sermaye... “Özel mülkiyet olarak sermayenin kapitalist üretimin kendi çerçevesi içerisinde ortadan kalkması” çerçevesi içerisinde ortadan kalkması (7, p. 386)’nın toplum tarafından bilince çıkartılması basit ancak çarpıcı bir ifadeye kavuşuyordu. Sermayenin nasıl yönetildiği meselesi belki o an Maldivlerde güneşlenen ya da bir kumar masasında içkisini yudumlayan hisse senedi sahibinin ya da bir fon yöneticisinin meselesi olmaktan çıkmış, tüm toplumun meselesi haline gelmişti. Toplum bir an öndeki engelleri aşsa ve sermayenin yönetim ve denetiminden sorumlu olanları atama yetkisini eline alsan sanki mülkiyeti elinden alınmış ve bu sefer gerçek anlamda sermayesi toplumsallaştırılmış, mülksüzleştirilen %1 dışında kimse bu işten dertlenmeyecek gibiydi. Adına ister işçi demokrasisi, ister sosyalist demokrasi, isterse devrimci demokrasi deyin, toplumsal zenginliğin denetim ve yönetimi, özünde, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşmasının aldığı boyut hesaba katılırsa bir kaç yüzü asla aşmayacak CEO’nun tayininden başka bir anlam taşııyordu. Üretim anarşisinin en çılgin anında planlı bir ekonominin tüm şartla-

rı hazır görünüyordu. Emeğin üretim araçları karşısındaki konumu hızla değişirken La Plata devletlerinin avladığı hayvanı bir uzva indirgeyen anlayışı şimdi gerçekten anlamsız ve acımasız değil miydi? Duyum dünyası en az bir sanatçının, bilim insanınıninkisi kadar geniş, ‘*sabah ava çıkıp, öğleyin balık tutacak ve akşam eleştirmenlik yapacak*’ komünist insanın zamanı gelmemiş miydi? Ve o insan şimdi üretimin yönetiminin bilgisayar üzerinde kimi rakam ve grafiklerin takibinden başka bir özelliği olmayan işi yapamaz mıydı? Bunun öndeki tek engel tarihin başlangıcındaki tüm kamusal işlevlerini yitirmiş ve çıplak bir zor aygıtından başka bir anlam taşımayan devletin kendisi değil miydi? Sanki doğum anı gelmiş bir gebe doğuma yardımcı olacak ebeyi bekliyordu; doğum kolay, ağrısız ve bilimin ve deneyimin yol göstericiliğinde olsun diye. 2008 Krizi kapitalist üretim tarzının komünizm öncesi aşamasının ilanıdır. Onun özgül yapısını bu verir.

Krizin Üç Evresi

Sermayenin, sınıfın sermayesine dönüşümü kredi sisteminin ürünüdür. Borç verilebilir sermayenin serüveni, fiktif (hayali) sermayede en fetiş halini alır. Bu nedenle bireysel sermayenin sınıfın sermayesine dönüşüm süreci, içerisinde aynı zamanda fiktif sermaye gelişimini de barındırır. Fiktif sermaye, faiz getiren sermayeden farklı olarak gerçek sermaye üzerinde bir mülkiyet hakkı doğurur. “Ama bu mülkiyet hakları, bu sermayeyi bir kimsenin tasarrufu altına sokmaz. Bu sermaye geri çekilemez. Bu haklar, yalnızca, bu sermaye tarafından üretilecek artı-değerin bir kısmı üzerinde yasal haklar sağlar. Bu haklar da gene, gerçek sermayenin kâğıt üzerindeki bir kopyası halini alırlar; sanki bir mala ait yükleme belgeleri, yüklenilen maldan bağımsız ve onunla eşzamanlı ayrı bir değere sahip bulunabilirmiş gibi. Bunlar, mevcut olmayan bir sermayeyi nominal olarak temsil eder. Çünkü, gerçek sermaye, bunlarla yan yana bulunur ve kopyaların bir kimseden başka bir kimseye aktarılması ile el değiştirmiş olmaz. Bunlar, yalnız belli bir geliri temsil ettikleri için değil, satışları yoluyla, sermaye-değerler olarak karşılıklarının elde edilebilmesi nedeniyle de faiz getiren sermaye biçimine girerler.” (7, p. 423). Fiktif sermayenin getirisi, yani temettü, faiz gibi değerlendirildiği

için, bu getiri üzerinde hak talebinden başka bir anlamı olmayan *hisse senetlerinin değeri* tıpkı faiz getiren sermaye gibi belirlenir: Şu kadarlık sermaye bu kadar faiz getiriyorsa, bu kadarlık temettü getiren hisse senedinin değeri de şu kadardır. Bu nedenle hisse senetleri gerçek sermayenin değerinden bağımsız olarak geçerli faiz oranlarına ve çoğu zamanda beklentilere göre fiyatlanır. Beklentilere dayanan bu fiyatlama eğilimi açıktır ki spekülative bir eylemdir. Aşırı sermaye üretiminin çoğalması spekülasyona genel bir nitelik kazandırır.⁷ Şimdi bir geliri temsil eden her kâğıt bir oyun aracına ve tüm dünya bir oyun alanına dönüşmüştür. 2008 Krizinden on yıl önce 1997-98'de Tayland, Endonezya, Güney Kore ve Malezya'da başlayıp diğer Asya ülkelerine yayılan, 1998'de Rusya ve Brezilya'yı vuran, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de Türkiye'yi ve en son Arjantin'e ulaşan ve pek çoklarının kendi başına bağımsız bir olgu olarak finansal kriz diye adlandırılan dalga, dinamiklerini 2008 krizinde açık eder. Şimdi geriye dönüp bakıldığında daha açık görülecektir ki, tüm bu geçmiş dalgalanmalar ardı sıra gelecek büyük şoku önlemek için sermayenin uluslararası hareketinin sonucu olan gelişmelerdir. Dünya pazarında, her türlü sermaye hareketinin önündeki engellerin (Sosyalist Sistemin çöküşünün de etkisiyle) kaldırıldığı koşullarda, spekülative nitelik kazanan atıl sermayenin, nasıl sermaye açığı olan ekonomileri hallaç pamuğu gibi attığını gözlemleriz. Aynı dinamikler, 2008'e gelindiğinde, ABD'de hisse senedi piyasasını çökertirken kimse bumerangın geri döndüğünü ve artık geciktirici nedenlerin işlemez noktaya geldiğini düşünmüyordu. Oysa mortgage ve türev piyasa kodlarıyla adlandırılan oyun alanlarında yaşananları açıklamanın tek yolu burjuva aklı tümüyle tersine çevirmekten geçer. Mortgage piyasasında meydana gelen çöküşü, krizlerin simit sakız satmakla aşılabileceğini sanan akıl, geri dönmeyen kredi ödemelerine ve bunun nedeni olan işçi sınıfının kontrolsüz harcamalarına bağlayarak anlatır. Bu konunun kısa bir değerlendirmesi bile meselelerin nasıl tepe taklak ele alındığını gösterebilir. Eğer bir gelire bağlı olan bir kâğıdı metalaştırdıysanız ve bu metanın fiyatı kendi değerine bağlı olarak değil de getirisinin temsil etmesi gereken sermaye büyüklüğüne göre belirleniyorsa, faiz oranları düştükçe elinizdeki metalaştırdığınız kâğıdın

fiyatının artacağı kuşkusuzdur. Yani, eğer bir kâğıt 10 lira getiriyorsa ve faiz oranı %10 ise 100 lira fiyata sahiptir. Gelir sabit kabul edilir de faiz oranları %5'e düşerse, şimdi elinizdeki metalaşmış kâğıdın fiyatı 200 lirayı temsil eder hale gelir. Kâr oranlarının düştüğü dönemde olan budur. Ancak kriz yaklaşıp da, şirketler ödeme vaatlerini yerine getirmek ve paraya geçmek için bankalara başvurmaya başladığında ve alım satım işlemlerinin yavaşlamasına bağlı olarak dolaşım alanının ihtiyaç duyduğu para miktarı arttığında, faiz oranları tırmanışa geçer. Faizlerin artışı kâğıtların fiyatlarında tam tersi bir eğilimi başlatır. Soru şudur: mortgage'de çöküş kredi ödemeleri yapılamadığı için mi gerçekleşti, yoksa mortgage piyasası çöktüğü için mi kredi geri ödemeleri gerçekleşemedi?⁸ Soruyu şöyle yanıtlamak mümkündür: Bankalar gayrimenkul alımında iş görmek üzere alıcıları kredilendirir. Verilen kredi karşılığında ise satın alınan gayrimenkulü ipotekler. Şimdi bankanın elinde belirli bir geri ödeme planı ve bu ödemelere eklenmiş faiz miktarı ve ipotek belgeleri vardır. Bu şartlarda kredilerin geri ödemesinde bir aksamanın banka üzerinde hiç bir olumsuz etkisi olmaz. Gayrimenkul oradadır, fiyatı bellidir ve her durumda onu, vermiş olduğu kredinin karşılığı olarak geri alabilir. Ancak işlerin yolunda gittiği dönemde, aynı ödeme taahhütleri ve ipotek belgeleri bir başkasına metalaştırılarak devredilebilir ya da yine bu taahhütler metalaştırılarak bankanın kredi teminatı olarak iş görebilir. Faiz oranlarının düşüş eğiliminde olduğu süre içerisinde herhangi bir sorun yoktur. Ancak süreç tersine işlemeye başladığında bu sefer eldeki kâğıtların değerleri düşer ve bunlara bağlı olarak girilen tüm taahhütler geçersiz hale gelir. Henüz bir tek işçinin geri ödemesinde aksama yaşanmasa bile kâğıtlar üzerinden spekülasyon yapan kurumlar çökmeye başlar. ABD'de Lehman Brothers Inc.'in batışı ve Fannie Mae, Freddie Mac operasyonları bundan ibarettir. Süreç bu görünümüyle piyasalarda şişmiş olan sabun köpüğünün alınmasından başka bir şey değilmiş gibi görünür. Çünkü hisse senetleri vb. üzerinden yürütülen spekülasyonun ulusun gerçek sermayesi ile bir ilişkisi yoktur. Verilen borçlar harcanmış/yatırılmıştır. Gerçek sermaye ile fiktif sermaye yan yana bulunur ancak bunların ilişkisi ilk andan itibaren kopmuştur. Nasıl ki fiktif sermayenin artışı iş gören gerçek ser-

mayenin büyüklüğünde ve işlevinde bir etki yapmazsa, buharlaşmasının da yine aynı şekilde bir etkisi olmaz. Bu nedenle ABD hükümeti Lehman Brothers Inc.'in çöküşünü seyretmekten öte bir şey yapmamıştır. Meselenin teorik olarak kavranışı bu denli basittir. Yan yana duran gerçek sermaye ile fiktif sermayeyi ayırtmak gerekir. Ancak pratikte sorun bu kadar kolay çözüme kavuşamaz. Çünkü bireysel sermayenin esamesinin okunmadığı ve tüm sistemin kredi mekanizmalarının üzerine inşa edildiği bir yapıda banka kredi karşılıklarının bu tarz metalaştırılmış/sermayeleştirilmiş kâğıtlarla teminat altına alınması, bir anda tüm kredi musluklarının kurumasına, üretimin beslenme damarlarının kopmasına neden olur. Karşılıklı ödemeler durur ve sistem çöküşe doğru sürüklenir. Bu nedenle ABD hükümeti şimdi tarihi rolünü oynamak ve kolektif sermayenin temsilcisi rolüyle sahne almak zorundadır. Bir anda ulusal devletleri tarihin çöplüğüne gönderen liberal söylem duyulmaz olur. Sermayenin ideologları bir kez daha burjuva devletin varlık gerekçelerini anımsar. Çünkü artık kriz zamanıdır.

Fannie Mae ve Freddie Mac, konut kredilerini fiktif sermayeye dönüştüren devlet kontrolündeki araçlardır. Bu kurumlar konut kredisi veren bankaların sözleşmelerini devralır ve bunları bir anlamda devlet güvencesiyle metalaştırarak borsada alınıp satılabilen kâğıtlara çevirir. Bu nedenle Amerikan mortgage piyasasının kilit kurumları bu iki yapıdır. Devlet denetimine tabi olmakla birlikte 1968'de özelleştirilir ve hisseleri borsada işlem görmeye başlar. Fannie Mae ve Freddie Mac ABD'de devlet mekanizmasının sermaye ile nasıl bir ilişki içinde olduğunun anlaşılması için laboratuvar niteliğindedir. Bu iki şirketin Amerikan hazinesi tarafından devralınmadan önce piyasaya sürdüğü kâğıtların (ipotekli konut kredisine dayalı menkul değeri - MBS- mortgage based security- ve tahvili) toplam fiyatı 5.4 trilyon \$'dır. İşte şimdi 'kârlar bireysel zararlar toplumsaldır' ilkesi devrededir. Lehman Brothers'ın batışına göz yummak kolaydır. Ancak bu iki kurum aracılığıyla 'zehirli kâğıtlarla' enfekte olmuş bir sistemin kurtarılması için bu şirketlerin tüm zararlarının kamu tarafından üstlenilmesi gerekir. Bir devlet, harcamalarını ancak geleceğe borçlanarak yapabilir. Borçlanma kapasitesine göre de can pazarında kendi sermayesine bir avantaj

sağlayabilir. ABD'nin yaptığı budur. Fannie Mae ve Freddie Mac'in kamulaştırılması sağlanırken, bankacılık alanında batışı sistem için tehlike oluşturmayan toplam 289 bankanın iflasına göz yumulmuştur. Kredi sisteminin çözülüşü sınai üretimdeki krizi görünür kılmıştır.

ABD'nin dünya pazarında liderliği içten yanmalı motor devrimine bağlanabilir. Kıta Avrupası ve ABD, tekstil üretimi ile dünya pazarında hâkimiyeti elinde bulunduran İngiltere'yi, içten yanmalı motor teknolojisini üretime uygulayarak geçmişler ve dünya pazarında işbölümü yeniden şekillenmiştir denebilir. Dünya pazarında eşitsiz gelişim yasasının işleyişine en iyi örneği bu dönem oluşturur. İngiltere, organik bileşeni yüksek, yeni üretim alanlarına göre organik bileşeni düşük tekstil üretiminde uzmanlaşmış, içten yanmalı motor teknolojisinin üretime uygulandığı çevrime, sermayesi bu sektöre bağlı iken yakalanmıştır. Kıta Avrupası (Fransa ve Almanya) ve ABD, yüksek organik bileşenli sermaye ile üretim gerçekleştirerek dünya pazarında İngiltere'nin egemenliğine son vermiştir. Bir biçimi ile 1918'den başlayıp 1945'e kadar devam eden dünya pazarının yeniden şekillenme sürecinin ardında bu gelişme yatar. Ve bu dönemin simge ismi General Motors'dur. Eşitsiz gelişim yasası aynı zamanda bu durumun da geçici olduğunu bize söyler. İşte 2008 krizi, spekülasyon piyasasının kaotik dumanı dağıldıktan sonra bunu görünür kılar. Kredi sistemi ile kompanse edilen zararlar, sistemin çözülüşü ile görünür hale gelmiş ve %40'lık bir üretim kapasitesi ile çalışan General Motors'un aslında batmış olduğu ortaya çıkmıştır. Şimdi kolektif sermayenin temsilcisi olarak Amerikan Devleti'nin önünde bu yıkımdan sermaye sınıfının en az şekilde etkilenmesini sağlamak ve cenazeyi kaldırmak görevi vardır. Böylece General Motors parçalara ayrılarak tasfiye edilmiş ve yerine kamudan değer aktarımı ile yeni üretim koşullarına uygun sermaye tahsis edilmiştir. Kriz döneminde devletin üstlendiği işlev, en çıplak haliyle, kolektif sermaye olarak devlet ile sınıfın sermayesi haline dönüşen mülkiyet ilişkileri arasındaki mesafenin ortadan kalktığını gözler önüne sermiştir. Elbette ki, bireysel sermaye ve kolektif sermaye olarak devlet ile sınıfın sermayesi ve kolektif sermaye olarak devlet ilişkilerinin dinamikleri birbirinden farklıdır. Bugün bize dünün aklıyla tuhaf

gelen ancak bu müdahaleleri Amerikan toplumunda meşru kılan bilinç, bu yeni ilişki biçiminden kaynaklanmaktadır.

Bir kez daha tekrarlamak gerekirse, bir devlet harcamalarını geleceğe borçlanarak yapabilir. Bu vergi sisteminin genel ilkesidir. Sermaye ilişkilerinin yeniden üretimi için yapılan tüm bu aktarımların da bir biçimiyle karşılığının yerine konması gerekir. Eğer darphanelerin değer bastığına dair ahmakça bakış açısına sahip değilseniz Amerikan devletin yaptığı bu aktarımların karşılığını bir yerlerde aramanız gerekir. Devletler para basarak para üretmezler, ancak paraya ulaşmak için para basarlar. Para basımı, para sahiplerinin piyasada dolaşan değer miktarı⁹ üzerinden vergilendirilmesi anlamına gelir. Dolaşımda 100 birim para bulunduğunu ve bunun 100 birim emek zamanı temsil eden yüz birim altına tekabül ettiğini düşünelim. Bir birim para, bir birim altını, o da bir birim emek zamanı temsil etmektedir. Eğer siz dolaşımdaki para miktarını 200 birime çıkartırsanız şimdi bir birim para 0.5 birim altın ve o da 0.5 birim emek zamanı temsil etmektedir. Elinizde nominal olarak aynı para vardır ancak temsil ettiği değer miktarı, piyasaya sürülen itibari para oranınca düşmüştür. Eğer devletin bastığı para, ABD doları gibi rezerv para niteliği taşıyorsa, elinde dolar bulunduran tüm kişiler bundan olumsuz biçimde etkilenir. ABD bu yolla ulus içi ve uluslararası tüm para sahiplerini, bir anlamda, vergilendirmiş (!) olur. İkinci yöntem doğrudan hazine bonusu ve devlet tahvili yoluyla borçlanmaktır. 2008 krizinde ABD'nin asıl izlediği yol budur. ABD ile dış ticaret fazlası veren ve birikim rejimini bu temele oturtan ekonomiler -özellikle Çin, Suudi Arabistan vb.- arasında Amerikan tahvillerinin alımına ilişkin, analizinin ayrıca yapılması gereken, bir ilişki mevcuttur. ABD krizini bu gibi ülkelere borçlanarak aşma yoluna gitmiştir. Üçüncü yol ise ulusal sermayeden doğrudan ya da dolaylı yöntemlerle topladığı vergilerdir. Bu yöntemin kriz gibi bir sorunun çözümünde işe yarayabilmesi için kârlılığın artması gerekir. Yani ortada bir yumurta tavuk paradoksu vardır. Çözüm gelir artı-değer oranının yani işgünü, emek yoğunluğu ve ücretlerin düzeyinin yükseltilmesine dayanır. ABD'nin elindeki ilk iki aparat güçlü çözüm araçlarıdır ve bu sayede krizin dönemsel etkilerini kısmen hafifletmesi ve krizin

etkilerini dünya pazarına ihraç etmesi mümkün olmuştur.

ABD için söylediklerimiz Avrupa için de geçerlidir. Ancak Avrupa için kriz, kendisini, mortgage piyasasının çöküşünden öte sermaye çevriminin kopması sonucu bir kredi borç ödeme sorunu olarak göstermiştir. Üretim ve dolaşım arasındaki bağ bir kez koptuğunda pazara kredi bağlarıyla bağlı tüm sermaye yapıları borçlu duruma düşerler. Borç ve alacak ilişkisinin kapitalistler arası bireysel çek ve senet üzerinden ödeme araçlarıyla değil de kredi mekanizması üzerinden sınıfın sermayesine başvuru ile kurulduğu bir sistemde borcun ödene-memesi sorunu, bir kapitalistin diğer kapitalistle arasında bir sorun olmaktan çıkıp sınıfın toplam sorunu haline dönüşür. Doğal olarak üreteceği sonuç tek tek kapitalistlerin senet üzerinden kurulan borç ilişkisi nedeniyle birisinin iflasının diğerini tetiklediği iflas biçimini değil de tüm kredi sisteminin yani üretken sermaye ile para sermaye ilişkisinin çöküşü biçimini alır. Her bir tekil kapitalistin borcunun bir sistem sorunu haline dönüşmesi devleti, kolektif kapitalist kimliği nedeniyle tüm tekil borçlar karşısında sorumlu konuma yükseltir. Atılması gereken tek adım, tüm borçların devlet tarafından karşılanması olarak görünür. 2008 krizinde bu nedenle gerek AB Merkez Bankası, gerekse tek tek ulus devletler bu adımı atmak zorunda kalmışlardır. Ancak Avrupa'nın elinde ABD ölçeğinde ne senyoraj (Euro kısmi bir rezerv para işlevi görür ve AB'nin iç dengeleri nedeniyle emisyon hacmi kolaylıkla artırılmaz) gelirleri, ne de yeterli devlet tahvili ihracı olanağı mevcuttur. Avrupa devletlerinin piyasaya müdahalesi de A.B.D ile benzer olmuştur. Ancak bu müdahale sadece sorunun biçimini değiştirmiş, kredi sistemindeki bozulmanın yerini bütçe açıklarının almasından başka bir şey yapmış olmamışlardır. Sorunun gerçek kaynağı borç ödemeleri olmadığı, asıl sorun düşen kâr oranları nedeniyle üretim ve dolaşım arasındaki bağın kopuşu olduğu için kredi mekanizmasının bir kereliğine işler hale getirilmesinin yani çarkların yağlanmasının sonuç üretmesi mümkün değildir. Dengelerin yeniden kurulabilmesinin kârlılığın artışına bağlı olduğu gerçeği gelir kendisini dayatır. Kârlılığı artırmanın yegâne yolu artı değer oranlarının artışı olduğuna göre, emek gücünün değerini düşürecek tüm saldırı planları devreye sokulur. AB

para politikası tek tek devletler kadar esnek değildir. Hele kriz karşısında farklı kâr oranları, fiyat ve ücret düzeylerine sahip ve bunlar arasında kurulan dengenin üretilecek politikalar nedeniyle kolaylıkla bozulabileceği öngörüldüğünde, bu katılık daha da anlaşılabilir olur. Sonuç, emek gücünün değerinde düşüşü sağlayacak enflasyon yaratmak gibi önlemler yerine, emeğe doğrudan saldırı politikalarının devreye sokulması olur. Krizin başlangıcından itibaren tanıklık ettiğimiz işgünü, emeklilik yaşı, sigorta sistemleri, ücret düzeylerinin dolayimsız geriletilmesi, iş güvencesinin zayıflatılması politikaları tüm çatışma bedelleri göz önüne alınarak uygulamaya sokulmuştur. Avrupa Birliği bugün emeğe saldırıyı topyekûn ve koşulsuz uygulama ile dağılma ikilemi arasında gidip gelmektedir. Yunanistan krizi ile kaçınılmaz hale gelen tartışmaların AB'yi oluşturan her ulusta tekrar tekrar yaşanmasının, dönemin karakteristiği olacağını söylemek kehanet olmayacaktır. Avrupa Birliği'nin geleceği, işçi sınıfının vereceği mücadeleye bağlıdır. Eğer Fransa örneğinde gördüğümüz üzere işçi sınıfı artı değeri artırma doğrultusunda geliştirilen politikalara yönelik direncini diri tutabilir ve saldırıyı puskürtebilirse AB'yi oluşturan devletlerin birlikten ayrılarak kendi işçi sınıflarına yönelik saldırıları ulusal pazar koşullarına göre yürütmeleri zorunlu hale gelecektir. Bugün gittikçe yaygınlaşan ve İngiltere'nin birlikten ayrılma kararıyla somut hale bürünen 'her koyun kendi bacağından asılsın' eğiliminin milliyetçi iktidarları başa getirmesinin temel nedenlerinden birisi bu eğilim olsa gerektir.

Emeğe yönelen tüm saldırılara karşın kapitalizmin krizlerini aşmasının ikinci sonucu aşırı sermayenin yıkımıdır. Kâr oranlarının tekrar yatırım yapılabilir seviyeye gelebilmesinin yolunun ilki artı değer oranlarının mutlak ve nispi olarak yükseltilmesi ise diğeri üretilmiş aşırı sermayenin yıkımından geçmektedir. Kredi sistemlerinin palyatif önlemlerle işler hale getirilmesi, fiktif sermayenin buharlaşması krizin süresini uzatıp derinliğini azaltabilir ancak sorunu ortadan kaldırmaz. Bugün eldeki veriler krizin yeni görünümeler altında yeni coğrafyalara yayılarak devam ettiğidir.

Kriz öncesi artan spekülasyonun temel oyun alanlarından birisi de hammadde piyasasıdır. Bu nedenle kriz öncesi dönemde petrol fiyatlarının iki yüz dolarları bulabileceği söylentileri ile petrol

fiyatları uç noktalara kadar yükselmişti. Ancak kriz zamanı gelip, hayali bir pazara üretim yapıldığı ortaya çıktığında hammadde fiyatlarında ani bir gerileme görüldü. Mesele sadece petrol fiyatları değildir. Özellikle demir, çelik talebi olmak üzere tüm hammadde piyasasında üretim kapasitesinin düşüşünün sonucu olarak talepte düşmeye bağlı fiyat gerilemeleri mevcuttur. Sıklıkla, üstü örtülü biçimde, petrol fiyatlarının Rusya üzerinde baskı kurmak üzere dünya pazarına egemen güçler tarafından bilinçli olarak düşürüldüğü söylemi dillendirildi. Oysa şimdi görüyoruz ki, fiyat hareketleri evrende her şeye gücü yeten mutlak güçlerin iradesiyle değil doğrudan arz ve talep dengesinde oluşan yeni duruma bağlı olarak şekillenmektedir. Daha sonra ayrıntılarına değineceğimiz üzere bir yandan düşen kâr oranları nedeniyle bireysel kârlılıklarını rant gelirleri ile artırmaya çalışan hammadde üreticilerinin arzı artırmaları ile düşen üretim kapasiteleri nedeniyle gerileyen talep arasındaki yeni durum hammadde fiyatlarını belirleyen temel etkidir. Bu durum bize, aslında krizin kâr oranlarının düşme eğilimi yasasının etkisi altında geliştiğinin sağlamasını verirken diğeryandan da yeni bir evreye ulaştığımızı anlatmaktadır. Mesele artık birilerinin söylediği gibi finansal sistem krizi değil doğrudan görüngüsü aşırı üretim olan bilindik çevrimsel bir krizdir. Çin gibi ülkelerin büyüme oranlarının düşmesi, şimdiye kadar yaşadıklarımızdan farklı bir çatırdama sürecine doğru evrildiğimizin göstergesinden başka ne olabilir?

Kriz, Savaş ve Ortadoğu

Gönenç dönemi geride kalıp, emek üretkenliği ni artıran yöntemler yaygınlaştığında toplumsal sermayenin büyük bölümü yeni toplumsal ortalama kâr oranı skalasının çevresinde kümelenir. Şimdi artı kâr arayışı yeni teknolojinin üretime uygulanması yolu ile elde edilebilir gibi görünmektedir. Bilimsel-teknolojik gelişme elbette hiçbir zaman durmaz. Ancak tüm sermayenin yeni tekniğe yöneldiği çılgınlık günleri geride kalmış, bilimsel-teknolojik gelişmenin öne çıkardığı sermaye yapıları tek tük görünür olmuştur. Rekabet, artı kâr arayışıdır. Emek üretkenliğinin artışına bağlı artı kâr koşulları ortadan kalktığında, rekabet kendisini başka alanlarda yoğunlaştırır. Her artı kâr özünde bir tekel biçimine bağlıdır. Tekel, popü-

ler kullanımda anlamlandırıldığı gibi sermayenin cesametiyle ilgili bir kavram değildir. Tekel, herhangi bir nedenle sermayenin üretim alanları arasında ki hareketinin engellenmesidir. Sermayenin hareketinin engellenmediği koşullarda tekil sermaye kârları, belirli bir vadede *ceteris paribus* toplumsal ortalama eşitlenir. Bu hareket üç temel biçimde engellenebilir. İlki üretim bilgisinin tekeli. İkincisi politik aparatlar yardımıyla belirli üretim alanlarının sermaye hareketlerine kapatılmasıdır. Üçüncüsü ise toprak ve eklerinin yapısından kaynaklanan doğal tekel biçimidir. Bilginin tekeli, o bilgi yaygınlaşana kadar artı kâr sağlar. Politik tekel, devletin, sermayenin kolektif temsilcisi niteliğini kaybetmesi ile sonuçlanır. Sınıf savaşımının seyrine bağlı olarak ömrü sınırlıdır. Her iki tekel türünde tekel kârının sınırı nasıl belirlenir ve rekabet nasıl işler sorularının yanıtı başka bir yazının konusudur. Toprak ve eklerinin mülkiyetine bağlı tekel nedeniyle ortaya çıkan artı kâr ise rant biçimini alır.

Dünya pazarında değer yasası tarafından belirlenimi farklı olan iki tür meta gözlemleriz. Bunlardan ilki sanayi ürünü metallerdir. Sanayi ürünü metallerin değerleri arz ve talep dengede iken ortalama emek zamanına göre belirlenir. Sermayenin organik bileşenindeki farklar bu metallerin üretim fiyatlarının ortalama emek zamanından, arz ve talep dengesizlikleri ise piyasa fiyatlarının değerden ve üretim fiyatlarından sapmasına neden olur. Diğerisi ise toprak ve eklerinden elde edilen değeri kalıcı tekel koşullarına bağlı olarak belirlenen metallerdir. Bu tip metallerin değerleri üretilmeleri için gerekli en kötü (tarımsal ürünler, madenler) ya da en iyi (değerli madenler) koşullar tarafından belirlenir. Değer; maliyet, ortalama kâr ve artı karı içerir. Artı-kar, toprak sahibinin el koyduğu artı değer parçası olarak mutlak ranta dönüşür. Verimlilikleri farklı toprakların ürünleri, toprak sahibine, verimlilik düzeyine bağlı olarak farklılık rantı bırakır.

Küresel sermaye için bu iki farklı metanın üretimi ve dolaşımına dair politik tutum alışlar farklıdır. Nispi aşırı sermaye, kendisini aşırı üretim ya da düşük kapasite kullanım oranlarıyla gösterdiğine göre sanayi ürünü metaller için temel sorun pazar sorunudur. Kâr oranlarının düşme eğiliminin belirgin hale geldiği evrede küresel sermaye Dünya

Ticaret Örgütü ve ilgili anlaşmalar (GATT, GATS, TRIPS, Anti-damping anlaşması vb.) aracılığıyla meta ve sermayenin önündeki engellerin kaldırılması yönünde dünya pazarının kurallarını düzenlemeye çalışmıştır. Ancak toprak ve eklerinden elde edilen metalara yönelik politikalar pazarların liberalleştirilmesinin tam tersi politikaları zorunlu kılar. Bunun bir kaç nedeni vardır. Öncelikle kâr oranlarının düşüşüne bağlı olarak rant biçimini alan artı kâr kaynaklarının ele geçirilmesi gerekir. Petrol üretiminin özellikle yetmiş ve seksenler boyunca Suudi Arabistan, Irak, Libya ve en son Venezüella'da 'devletleştirildiği' düşünüldüğünde şu an Venezüella'da süren karışıklık ve bundan önce Irak ve Libya'nın iç savaşa sürüklenmesi sonrası özel şirketlerin petrol üretim alanlarında elde ettiği imtiyazlar bu politikanın nasıl işlediğini gözler önüne serer. Ancak mesele bununla sınırlı ele alınamaz. Petrol işletme imtiyazları kadar önemli olan diğer temel belirleyen de petrol, doğalgaz vb. tekeline bağlı artı kâr kaynağı meta üretimlerinin fiyatlarıdır. Fiyat düzeyleri doğrudan elde edilen mutlak ve farklılık rantının miktarını belirlerken aynı zamanda yeni toprağa bağlı üretim alanlarının açılmasının da nedenidir. Örneğin düşük petrol fiyatlarının hâkim olduğu bir piyasada üretim maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle işletilmeyen petrol ve doğalgaz yatakları işler hale gelebilir ya da ABD'de olduğu gibi petrol ve doğal gazı göre yüksek teknoloji gerektiren kaya gazı gibi yeni enerji kaynakları işletilmeye başlanabilir. Böylece en azından mutlak rant biçiminde de olsa ortalamanın üzerinde artı kâr elde edilebilir. Bu durum kâr oranlarının düştüğü ortamda sermayenin arayışının göstergesidir. Kriz dinamikleri kavranmaksızın, başka türlü, hammadde fiyatlarının düştüğü bir dönemde ABD'nin kırk yıldır uyguladığı petrol ihracı yasasını kaldırması anlaşılabilir.

Bu anlatı yaşananların bilindik bir öyküsünü bize sunar. Ancak öykünün bu sunumu oldukça tek yanlıdır ve bu anlatıdan ne tarihsel ne de konjonktürel ayrıntılar anlaşılabilir. Bu nedenle varsa direnme dinamikleri, dün, bugün ve gelecek öngörüsü, uluslararası sınıf hareketinin taktik ve stratejik yönelimi gibi konularda sermayenin dünya pazarındaki hareketinin, pazarın bu bileşenlerinde ne gibi sonuçlar doğurduğunun da ele alınması gerekir.

Marx'ın, Kapital'in meta fetişizmi bölümünde anlattığı gibi kapitalizmde toplumu oluşturan her bir kişi bir diğeriyle meta değişimi aracılığıyla ilişki kurar. Toplumu tek bir ulustan müteşekkil kabul ettiğimizde geçerli olan bu tespit, toplumun uluslara bölündüğü verili şartlar için de geçerlidir. Öyle ise toplumsal (sınıfsal) ilişkilerin açığa çıkartılabilmesi için üzerinde yükseleceğimiz ilk zemin ulusların dünya pazarı ilişkisinin karakterini veren meta ilişkilerinin biçimine bakmaktır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere en basit biçimiyle iki tür metadan söz edebiliriz; sanayi ürünü metalar ve tarım ve hammadde üretimine bağlı metalar. Bu iki metaya bağlı olarak dünya pazarıyla üç farklı tür ilişkilenen ulus gözlenebilir. Sadece sanayi ürünü metaları dünya pazarına arz eden uluslar (Japonya), sadece toprak ve eklerinden elde edilen ürünleri dünya pazarına arz eden uluslar (Suudi Arabistan), hem sanayi ürünü, hem de rant getiren ürün arz eden uluslar (ABD). Ele aldığımız konu itibarıyla Ortadoğu ülkeleri için geçerli olan meta üretimi petroldür ve bu ülkelerin dünya pazarındaki iş bölümündeki özgül konumunu bu meta üretimi verir. Marx genelleşmiş meta üretimini geliştirmeksizin üretimi kapitalist dünya pazarının ihtiyaçlarına göre şekillenen ve sınıf ilişkileri itibarıyla kapitalist olmayan ekonomileri **kapitalist anomaliler** olarak adlandırır. Onun ele aldığı ekonomiler plantasyonlardır. Ancak plantasyonlar için geliştirilen tanımlayıcı unsurlar Libya, Irak gibi dünya pazarı ile petrol üzerinden meta ilişkisine giren ekonomileri anlamak için de uygundur.

Bu parantez ışığında petrol üreticisi Ortadoğu ülkelerinin sınıf ilişkilerine bakabiliriz. Ancak önce Marx'ın basit ve genişlemiş ölçekte sermaye birikimi kavramlarına kısaca değinmekte yarar var. "Artı-değeri üreten, yani karşılığı ödenmemiş emeği doğrudan doğruya emekçiden kopartıp alarak bunu metalarda somutlaştıran kapitalist, aslında, bu artı-değerin ilk sahibi olmakla birlikte, hiç bir zaman onun son sahibi değildir. O, bunu, toplumsal üretim sürecinin bütünü içinde başka görevleri yerine getiren başka kapitalistlerle, toprak sahipleriyle vb. paylaşmak durumundadır. Artı-değer, bu nedenle, çeşitli kısımlara ayrılır. Bu parçalar, çeşitli kategorilere ayrılan kimselere gider ve kâr, faiz, tüccar kârı, toprak rantı vb. gibi birbirinden bağımsız farklı şekiller alır." (11, p. 486). Artı-değerin bu farklı dağılımı, farklı sınıfsal ilişki-

ler doğurur. Kâr, faiz ve tüccar kârının kaderi bu artı-değer parçalarını ele geçiren kapitalistin tavrına bağlı gibi görünse de sonuç olarak sermayenin birikim yasaları tarafından belirlenir. Kapitalist eline geçen artı değer parçasının bir kısmını bireysel harcamaları için üretken olmayan bir biçimde tüketir. Geriye kalan kısmı ise sermayesine yeniden üretim için ekler. Kapitalist elde ettiği artı değerın tümünü kişisel tüketimi için harcıyorsa buna basit yeniden üretim adı verilir. Eğer kapitalist elde edilen artı-değerin tümünü kişisel harcamaları için tüketmiyor da bir kısmını yeni sermayesine ekliyorsa buna genişlemiş yeniden üretim denir. Sermayenin büyümesi, ölü emeğin üretim araçlarında somutlaşması ve bu ölü emeği harekete geçirecek yeni canlı emeğin, yani emek gücünün, bu ölü emeğe bağlanması anlamına gelir. _ Bu nedenle sermayenin birikim düzeyi bize, bir ulusun kapitalist şartlarda gelişiminin ölçüsünü verir. Sermaye birikiminin düzeyi aynı zamanda sınıf ilişkilerinin gelişim düzeyinin de göstergesidir. Çünkü işçi sınıfının gelişimi ve yapısı, sermayenin ne kadar ve hangi biçimlerde emek-gücünü bağlayabildiğine bağlı olarak biçim alır. Bir ulusun sermayesinin birikim düzeyine bakarak 1) O ulusun emek gücü—sermaye ilişkilerinin yaygınlığı, 2) Sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma düzeyi ve 3) O ulusun sermayesinin organik bileşeni hakkında **tahmini bir kanaat** sahibi olabiliriz.

Kapitalist bir toplumda sömürü ilişkileri bakımından toplum ikiye, mülkiyet ilişkileri bakımından üçe ayrılır. Artı-değer üreten ve artı-değere el koyan iki farklı sınıf (işçi sınıfı ve burjuvazi) her gelişmiş kapitalist toplumun temel iki sınıfıdır. Ancak mülkiyet ilişkileri bakımından 1) Sermaye sahibi kapitalistler 2) Emek gücü satıcısı işçiler 3) Toprak sahipleri olarak üç sınıf görürüz. Toprak, doğal olarak var olduğu ve üretilmediği için sermaye değildir. O, ya üretimin konusunu oluşturur ya da üretime locus standi (tesis yeri) sağlar. Emek ürünü olmayan bir şeyin mülk edinilmesi ile emek ürünlerinin mülk edinilmesinin biçimleri farklıdır. Emek ürünü olmayan toprak ve eklerinin mülk edinilmesi her zaman, son tahlilde zora dayanır. Emek ürünleri ise gasp gibi pratikte karşılaştığımız ekonomi politiğin konusunu oluşturmaz suistimaller bir yana bırakılırsa, değişim yoluyla el değiştirir. Toprak ve eklerinin üretilmiyor olması, toprak mülkiyetini doğal tekel haline getirir. Bu doğal

tekel durumu, toprak rantının kaynağını oluşturur. Bu nedenle kapitalist sınıf artı-değere el koyduktan sonra toplumsal artı-değerin bir bölümü de rant olarak toprak sahiplerine gider. Eğer kapitalist aynı zamanda toprak sahibi ise tıpkı faizde olduğu gibi, elde ettiği artı değeri kâr faiz ve rant olarak üçe ayırır. Kâr girişimciliğinin, faizi sermayesinin ve en son rantı elinde tuttuğu toprağın getirisi sayar. Ancak onun bu bilinç yapısı üç parçanın kaynağının da artı-değer olduğu gerçeğini değiştirmez. Her üç artı değer parçası da emeğin sömürsünden gelir ama kimin el koyduğuna bağlı olarak kaderi farklılık gösterir ve bu durum sınıf ilişkilerini derinden etkiler. Kâr ve faizin bireysel harcamalarla tüketilmeyen kısmı herhangi bir dolayım uğramaksızın kapitalistin sermayesine eklenirken rantın sermayeye eklenmesi (eğer kapitalist ile toprak sahibi aynı kişi değilse) niteliksel bir dönüşümü, bu da bir dolayım ilişkisini zorunlu kılar. Rant ilk bakışta toprak sahibinin geliri görünümüne sahiptir ve onun kişisel harcamaları için ayrılan fon niteliği taşır. Toprak sahibi nitelik değiştirip, elde ettiği rantı para sermaye, üretken sermaye veya tüccar sermayesine dönüştürmediği sürece üretken olmayan biçimde tüketmek ya da servet olarak biriktirmekten başka yolu yoktur. Bir ulusta rantın sermayeye eklenmesi şartları üretici güçlerin gelişmişliği tarafından belirlenir. Rantın sermayeye dönüşümü için şartlar o ulusta yeterli değilse rant, sadece yurt dışında sermayeye dönüşebilir. Bu bilgiler çerçevesinde dünya pazarı ile hammadde ve tarımsal ürünler aracılığı ile ilişki kuran ekonomiler hakkında şu çıkarsamalarda bulunabiliriz.

- Rant getiren toprakların mülkiyeti zora dayanır. Bu durum iki biçimde karşımıza çıkar: a) savaşlar b) örgütlenmiş politik zor aygıtı olarak devlet aracılığı ile toprak mülkiyetidir.

- Bu ekonomiler kendi doğrusal gelişimleri sonucu dünya pazarı ile ilişki kurmamıştır. Bu durum onları paylaşım savaşlarının konusu haline getirmiştir. Dünya pazarıyla kurulan ilişkinin dinamiklerinin dışsal olması bu ülkeleri kapitalist anomaliler olarak biçimlendirmiştir.

- Petrol özelinde değerlendirildiğinde, günümüz koşullarında üretim, kapitalist işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Kiracının kapitalist olması buradan elde edilen rantı kapitalist rant ilişkileri içinde tanımlamamızı zorunlu kılar. Kiracı

sermaye, bağlı olduğu ulusun ekonomi yasalarına tabidir ve kâr oranını bu yasalar belirler. İşletmenin rekabet ilişkisinde olduğu sermayelerin başka pazarlara bağlı olması bu durumu değiştirmez. Her ulusun sermayesinin ister ulus içi ister ulus dışı yatırımının getirisini bağlı olduğu pazarın ortalama kâr oranı belirler. Bu sermaye, rekabet kendisini (teorik olarak) bu ortalamanın altına zorlayana kadar üretime devam eder. Bu nedenle rant, başka bir ulusta üretim yapan sermaye için kendi pazarının ortalama kâr oranı üzerinde kalan kısımdan oluşur.

- İşletme sahibi ile toprak sahibinin ayrışmadığı veya her ikisinin de devlet tarafından temsil edildiği şartlarda ürün gelir niteliğine bürünür ve sermaye haline dönüşme koşulları mevcut işletmenin yenilenmesi veya geliştirilmesine bağlı ihtiyaçların dışında verili durumun özgüllüğüne bağlı olarak rantın sermayeleştirilmesi yasalarına göre değerlendirilir.

- Rant getiren ürünlerden elde edilen maliyet fiyatının üzerinde kalan artı-değer kısmı iki bölüme ayrılır: a) Çoğunlukla yabancı kapitalistlerin yerine getirdiği üretim nedeniyle el koydukları girişimci kârı b) Yerel toprak sahipleri ya da toprak üzerinde hükümlanlık hakkına sahip devlete giden rant. Genellikle girişimci kârı ya uzun süreli sözleşmeler ya da toprak sahibi üzerinden elde edilen imtiyaz nedeniyle ulusunun ortalama kârı ile rantın bir bölümünü içerir. Rantın bu bölümü sermaye kârının diğer bölümleri ile aynı koşullarda genişlemiş yeniden üretime dâhil olur.

- Yerel toprak sahibi veya devletin el koyduğu rant, üretken olmayan tüketimde kullanılır veya yurtdışında para sermaye, gayri menkul alımı vb. olarak değerlendirilir.

- Bu tip ekonomilerin devleti kolektif sermaye niteliği taşımaz. Toprak mülkiyeti zora dayandığı için, mülk sahibinin konumu ile devletin niteliği örtüşür. Devlet mutlak olarak kişi veya zümrelerin devletidir. Bu nedenle monarşiler temsili değil (İngiltere, Hollanda, Danimarka vb. olduğu gibi) gerçek devlet biçimleridir.

- Devleti elinde bulunduran kişi veya zümre ele geçirdiği rant gelirinin bir kısmını iktidarını korumak için belirli toplumsal katmanlarla bölüşür.

- Toplum geleneksel üretim biçimlerini sürdüren, belirli oranlarda devlet tarafından nemalandı-

rilan ve baskı altında tutulan bir kesim ile iktidarı elinde bulunduran, ranta el koyup büyük oranda bu geliri zevk ve safahat yoluyla tüketen iki kesime ayrılır.

- Toplumsal üretimin kapitalist öncesi biçimlerde gerçekleşiyor olması, toplumsal servetin asıl kaynağının rant gelirleri olması ve bunun sermaye biçimine bürünmemesi nedeniyle kapitalist gelişim yavaştır.

- Devlet, biçimsel olmanın ötesinde asla burjuva demokrasisi görünümü alamaz.

- Toplumsal yapı; farklı görünümde karşımıza çıkan kapitalist öncesi sınıf veya katmanlar, geniş bir tüccar sermaye ve ranta el koyan iktidar erkine sahip toprak sahiplerinden oluşur. Üretken sermaye ve işçi sınıfının gelişimi arızidir, iç pazara yöneliktir. Rantın para sermayeye dönüşümü ulus dışı pazarlar üzerinden gerçekleşir.

- Sermaye gelişimi olmadığı için ideolojik üst-yapı arkaik biçimlerde ortaya çıkar. Hukuk yerine töre ya da referansını dinden alan hukuk; ulusal kimlik (yurttaşlık) yerine mezhep, aşiret vb. kimliği ve din; temel üst yapısal biçimlerdir.

- Ranta el koyan sınıfın elindeki serveti üretken sermayeye çevirerek değerlendirmesi bir olasılık olarak mümkündür. Ancak bu pratik olmaktan öte teorik bir varsayımdır. Çünkü bu servet sahibi sınıfın nitelik değiştirmesini gerektirir. Mülkiyetin konusu topraktır. Mülkiyetin konusunun sermayeye dönüşümünü zorlayacak herhangi bir gerekçe mevcut değildir.

Bu perspektif doğrultusunda Ortadoğu için şu çıkarsamalarda bulunulabilir.

- Özel konjonktürel durumlar gelişmediği sürece kapitalist dünya pazarıyla bu ekonomilerin ilişkilene biçimi kısa vadede değişmez.

- Ortadoğu halklarının kapitalizm içerisinde kurtuluşu mümkün değildir.

- Ortadoğu halklarının yerel kurtuluş mücadeleleri geçmişte olduğu gibi sosyalist görünüm alsa bile bu durumun Marx'ın Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'nın Önsöz'ünde dillendirdiği toplumsal devrimlerden olamayacağı açıktır.

- Ortadoğu halklarının gerçek kurtuluşu ancak bir dünya devrimi ile mümkündür.

- Toplumsal yapılara hâkim dini, mezhepsel, etnik ve aşiret dayalı yapıların kısa vadede değiş

- Petrol yataklarına sahip olmayan Mısır, Fas,

Cezayir gibi daha çok Kuzey Afrika ülkelerinin durumu ayrıca değerlendirilmelidir. Bu ülkeler bir-biriyle görüngüsel olarak benzeşse bile sınıf ilişkileri açısından farklıdır.

Bu tespitlere 2008 krizi ve Ortadoğu'da savaşa dair güncel durumu anlamak için kimi eklemeler de bulunmak gerekir. Yukarıdaki analiz bize Suriye, Irak vb.' den yayılan arkaik referansların kaynakları, bunların ekonomi politik nedenleri, karşı karşıya olduğumuz sınıfsal yapı gibi konularda kimi yanıtlar sağlamaktadır. Ancak süregiden savaşın Türkiye ve Rusya gibi kimi taraflarının neden sürecin içinde olduklarının yanıtı henüz verilmiş değildir. Bunun için Rusya ve Türkiye'yi kısaca da olsa kendi özgüllükleri ile tartışmaya dâhil etmek gerekir.

Rusya Federasyonu'nun dünya pazarı ile ilişkilene petrole üreticisi Ortadoğu ekonomilerine benzemektedir. Rusya Federasyonu da, Ortadoğu ekonomileri gibi dünya pazarı ile büyük oranda hammadde üzerinden ilişkileneilmektedir. Bunun dışındaki ihraç malları silah endüstrisi ve nükleer enerji teknolojisi gibi özgül sektörlerle aittir. Ancak Rusya Federasyonu'nun petrole üreticisi Ortadoğu ekonomilerinden farkı, şu veya bu biçimiyle sosyalizm deneyimi yaşamış gelişkin bir işçi sınıfının varlığı, sanayi üretimine dair geçmiş deneyim ve daha çok iç pazara yönelen sermaye birikimidir. Bununla birlikte Rusya'nın toplam toplumsal sermayesinin organik bileşimi dünya pazarında sanayi ürünü metallerle rekabet etmesini sağlayacak düzeyde değildir. Bu nedenle Rusya Federasyonu hammadde ve enerji dışındaki metaller için pazar durumundadır. Bugün Rusya Federasyonu'nda petrole, doğalgaz ve maden kaynaklarının mülkiyeti devletin elindedir. İşletmeler devlet ile yerli ve yabancı sermaye tarafından yürütülmektedir. Elde edilen rant gelirlerinin sınırsal sermayeye dönüşmediği veya topluma sübvansiyon politikaları ile dağılmadığı koşullarda, Rusya Federasyonunda, bir yanda ranta el koyan asalak bir sınıfa (bu sınıf mutlak olarak devlet erkine ihtiyaç duyar) diğer yanda sermaye ile ilişkilene olanağına kavuşamamış işçi yığınlarından oluşan bir sınıfsal bölünmeye ve bu durumun yaratacağı sınıf savaşımına tanıklık etmek olasıdır. Rusya Federasyonu'nun dış politika yönelimlerini daha çok dünya pazarıyla kurduğu ilişkinin merkezini oluşturan enerji ve hammadde fiyat-

larının belirlenmesinde düzenleyici rol üstlenme çabası oluşturmaktadır. Bu çabanın başarılı olabilmesinin yolu Ortadoğu coğrafyasına hâkimiyetten geçer. Öte yandan dünya pazarının egemen güçlerinin Sosyalist Blok'un çözülüşünden beri yürüttükleri politika Rusya Federasyon'unun hegemonya alanının daraltılması ve bir adım daha ileri gidersek Rusya pazarının ele geçirilmesidir. Bu nedenle ele alınması gereken coğrafyada Suriye ve Irak'a, Libya, Gürcistan ve Ukrayna'yı da eklemek gerekir. Keza aynı analiz bizi önümüzdeki süreçte Azerbaycan gibi Rusya Federasyonu'nun hegemonya alanında yer alan ulusların da bu zincirin yeni bir halkasını oluşturabileceği olasılığına götürür.

Peki, Türkiye'nin bu tablodaki yeri nedir? Neden Türkiye bu savaşın cephe ülkesi haline gelmiştir? Süreci bir kişinin hırsları ya da Yeni Osmanlıcı stratejik derinliğe bağlı macera arzusuyla açıklamak ne kadar doğrudur? Politik aygıtı elinde tutanlar her ne kadar tarihin belirli periyotlarında çılgınlaşabilirse de, bu çılgınlık sermayenin rasyonalitesi ile örtüşmediği sürece olan biten dönemsel eksen kaymalarından öteye gitmez. Oysaki son kırk yıllık süreç bize anlık bir eksen kaymasını değil Türkiye'nin yeni bir rotaya sahip olduğunu göstermektedir. Kapitalist üretim ilişkileri içinde devinen üretici güçlerin geldiği aşama ve iş bölümünün düzeyi, dünya pazarı ile ilişkilenebilir, hiç bir **kapitalist ulusun** var olamayacağı gerçeğini dayatmaktadır. Dünün **kendi kendine yeterli ekonomi** söylemi bugün sadece bir dogmadan öte anlam taşıyamaz. Her ulus, uluslararası işbölümünün parçası olmak ve bu işbölümündeki rolü doğrultusunda bir tarihi yaşamak zorundadır. Bu zorunluluk nasıl ki üretici güçlerin gelişimine ayak uyduramayan Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açırsa, Türkiye gibi ekonomilerin de dünya pazarıyla rekabete dayalı ilişkiler kurmalarına neden olmuştur. Dünya pazarıyla rekabete dayalı ilişki kurmanın bir takım koşulları vardır. Ya pazara toprak ve eklerinin verimlilik avantajlarına dayalı metallerle girersiniz, ya sermayenizin organik bileşenini yükselterek sanayi ürünlerinde verimliliğe bağlı fiyat avantajı yakalarsınız ya da emek gücünün değerini diğer pazarların altında tutarak rekabet edebilir metaller üretirsiniz. Tarımsal üretimin endüstriyel hal aldığı ve makineleştiği koşul-

larda toprak ve eklerinden birincil hammadde dışındaki ürünlerde rekabet avantajı elde etmek artık mümkün değildir. Bu şartlar bütün ulusların sermaye birikim süreçlerini hızlandırmalarını zorunlu kılar. Sonuç, üretken sermayenin uluslararası para sermaye ile bütünleşmesidir. Bu para sermayenin bir kısmı uluslararası fonlardan oluşurken, bir kısmı da petrol üreten Ortadoğu ülkelerinin ulus içinde sermayeleşme olanağı bulamayan rant gelirlerinden oluşur. Türkiye'de bir süredir tartışılan İslami sermaye, pozitif net hata noksan, Suudi Arabistan, Katar, Türkiye ittifakı ve Suriye'de hegemonya mücadelesi konularının, stratejik derinliğin ve Yeni Osmanlı hayallerinin ardında bu uluslararası para sermayeye olan talebi gözden ırak tutmamak gerekir. Ulusal sermayenin para sermaye talebinin Arap veya İslami sermaye tarafından karşılanması, bu sermayeyi temsil eden yapılar ile yerleşik, üretken sermayenin dönemsel işbirliğinin kendisini nasıl AKP politikalarında ifade ettiği önemlidir (12). Bir süredir tümüyle görünür hale gelen Arap ortaklı bankalar, gayri menkul piyasasına rengini veren Arap prenslerin yatırımları, lüks ve sefahat tüketimine yönelik hizmet üretiminin yaygınlaşması bu politikaların başarılı olduğu ve Ortadoğu rant gelirlerinin belirli bir kısmının çekilebildiğinin göstergeleridir. Ancak krizin ön evrelerinde yükselen hammadde fiyatlarının yarattığı göz kamaştırıcı zenginlik günleri geride kalmış gibidir. Şimdi kriz, üretimin gerilemesine bağlı olarak hammadde talebinin düştüğü, buna bağlı olarak rant gelirlerinin gerilediği bir sürece evrilmiştir. Türkiye sermayesinin Ortadoğu'nun rant gelirleriyle fonlanmasının yarattığı herkesin kazandığı mutlu günler gerilerde kalmaktadır. Böyle bir aşamada sermayenin aynı ittifak ekseninde yürümesi düşünülemez. Önümüzdeki süreç sermayenin iç dengelerinin yeniden tanımlandığı, buna uygun politikalarla uyum sağlayabilen yapıların öne çıktığı bir döneme işaret etmektedir. Şimdi yüzünü Ortadoğu'ya dönen, kendisini bölgesel hegemonik güç olarak sunan politikaların rasyonalitesi geçerliliğini kaybetmektedir. En azından sermayenin bir kısmı önümüzdeki dönemde bu tarz politikaların maliyetini ödeme taraftarı olmayacaktır.

Dünya pazarıyla rekabete dayalı ilişki kurmanın yani ürettiğinin fazlasını dünya pazarına sunmak değil doğrudan dünya pazarı için üretmenin sınıf-

sal ilişkileri değiştirmemesi düşünülemez. Üretici güçlerde meydana gelen devrimci dönüşüm bir yandan eski tarz üretme biçimlerinde kökten değişimlere neden olurken diğer yandan kırdan kente göç hız kazanmış, iç pazarların dünya pazarının parçası haline dönüşümü rekabetin etkisini mezralara kadar taşımıştır. Böylece bir yandan hekimlik, öğretmenlik, mühendislik gibi dünün ayrıcalıklı mesleklerinde çalışanlar proletaryanın sıradan neferleri haline gelirken, diğer yandan tarımsal üretimin çözülüşü kırdan kente göçü hızlandırmıştır. Kırk yıl gibi dünya tarihi açısından kısa bir sürede %60 olan kır nüfusu, %20'li oranlara gerilemiştir. Bu ülke nüfusunun neredeyse beşte ikisine tekabül eder. Diğer yandan sermaye sınıfı yaratma misyonuyla İzmir İktisat Kongresinde görevlendirilmiş olan devletin işlevi, sermaye birikimi sağlamaktan birikmiş olan sermayenin asıl sahiplerine devrine dönüştürülmüştür. İşçi sınıfının tanımını Weberyen kıstaslarla değil de Marksist ölçütlerle yaptığımızda bu gelişmeler bize ülkenin neredeyse tüm sınıf tablosunun kökten değişime uğradığını gösterir. Bir yanda gelişen üretim araçları karşısında emeği sıradanlaşan ayrıcalıklı meslek grupları ve kolektif sermaye olarak devletle ilişkiden, doğrudan sermaye ilişkisine terkedilen dünün yerleşik kentli ve ayrıcalıklıları, diğer yanda kırdan çözülüp gelen ve kentlerde varoşları dolduran çoğu zaman yedek sanayi ordusunun neferleri haline dönüşen ya da her tür kurlsız, kölece çalışma şartlarına razı milyonlar. Sınıfsal yapıda böylesi devasa bir kırılma meydana geldiğinde bu fay hattının şiddetli sarsıntılar ve yıkımlar üretmemesi beklenemez. İşçi sınıfı içindeki her bölünme, sınıf içi rekabeti büyütür. Eğer tepki sorunun nedenlerine yönlendirilemiyorsa, işçi sınıfının farklı pratiklere sahip bölünmüş parçaları bunun bilincini üretmekte gecikmez. Eğer geniş kitleler sınıfsal zeminlerinde bir kayma yaşıyorlarsa ilk tepkileri geçmiş konumlarını muhafaza etmekten yana olur. Bu nedenle bir yanda kendisini kapitalist gelişmenin ilk hasatı ve rejimin asli unsuru olarak gören dünün yerleşik kentli işçileri diğer yanda eski üretim ilişkilerinden kopup kentlere kusulan aidiyetini, güvencesini kaybetmiş işçi sınıfının yeni üyeleri tepkilerini statükodan, muhafazakârlıktan yana vermişlerdir. İster yeni ister eski kentli olsun işçi sınıfının neredeyse bütünü kendi özgüllüklerine tekabül eden

gerici taleplerin çevresinde öbeklenmiştir. Kentlere sürülen ve kurlsız, güvencesiz çalışma şartlarıyla çaresizliğin, kimsesizliğin pençesinde kıvranan yığınlar için kopup geldikleri aidiyet ve dayanışma ilişkilerini temsil eden her yapı bir kurtuluş kapısıdır. Bu nedenle varoşlara yığılmış kitlelerin hemşeri derneklerinden, peşi sıra sürükleyip geldikleri aşiret kültüründen cemaat yapılarına taşınmaları hiçte şaşırtıcı değildir. Hele ki bu cemaat yapılarında vaaz edilen hayat içine düştükleri keşmekeşten çok, geçmiş yaşamlarının huzurunu anlatan bir dünya vaat ediyorsa. Öte yandan hızla emek yoğunluğu artan, ücret düzeyleri gerileyen ve emek pazarının artan rekabet ortamında sıradanlaşan emekleriyle çaresizleşen yerleşik kentli işçi sınıfı için bütün sorun dünün mutlu günlerinin somutlandığı 'sosyal devletin' kaybıdır. Rejim tehlike altındadır ve statüko korunmalıdır. Kitleler kendilerini farklı siyasal hareketlerin etkisinde örgütleseler de kazanan her halükarda düzen partisidir. İster eski kentli olsun, isterse de yeni kentli, dünya pazarında rekabet şartlarına uyumlaştırmaya çalışılan işçi sınıfına yönelik emek politikaları düzen partilerinin hiçbirisi tarafından tartışma konusu yapılmaz. Olan biten yegâne şey, birikmiş toplumsal servetin devrinde sermayeler arasında gözetilmesi gereken adalet duygusudur. Kapitalist devletin ulus içi iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki kolektif sermaye kimliği ile emek piyasasını düzenlemek, diğeri sermaye sınıfının toplam çıkarları için artı değer bir bölümünden oluşan vergileri sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda kullanmak. İdealde geçerli bu iki ilkenin de hayata geçmesi sınıf mücadelesinin ürettiği dengelere bağlı olarak şekillenir. Türkiye'de devlet, pratikte, bir yandan emeğe karşı politikaları ve dünya pazarında sermayenin bütünsel çıkarlarını temsil ederken, diğer yandan imtiyaz sağlama ve sübvansiyon aktarma konularında hâkim fraksiyonların etkisi altında hareket eder. İşte kopan yaygaranın altında ki temel gerekçe budur. Bu nedenle kapitalist sınıfın neredeyse tümü şu ana kadar iktidarın emek politikalarından ve dünya pazarıyla ilişkilerinde verdiği destekten memnundur. İşçi sınıfının yeni kentli kesimlerinin desteği ile tüm işçi sınıfına yönelen saldırı politikalarının hangi toplumsal onay mekanizmalarıyla üretildiği onların hiçte umurunda değildir. Bu onayı üreten ideolojik söy-

lem ve araçlar rant artışı gelirlerin kendi şirketlerinde, bankalarında, borsalarında sermayeleşmesini sağlıyorsa karşı çıkmaları için ne gibi bir gerekçeleri olabilir? Ancak Ortadoğu prenslerinin rant gelirleri kuruyup sermaye açığını karşılayacak yeni kaynaklar yaratılmadığında dünün herkese kazanç vaat eden politikaları memnuniyetsizlik üretmeye başlar. Şimdi iktidarın genel sınıf politikalarının sağladığı kârların yanında ihmal edilebilir olan ve istemeden tahammül edilen imtiyazlı kesimlerle çatışmaların keskinleştiği zamandır. Pasta küçülürse kavga büyür.

Bu tabloya, çarpan etkisi sağlayan ulusal sorunu dâhil etmek gerekir. İster düşük yoğunluklu ister kirli diyelim; bu savaş, sermaye için ucuz emek piyasasının temel güvencesi olmuştur. Kırdan kente göçün bir nedeni dünya pazarı ile rekabete dayalı kurulan ilişki ise diğeri kırk yıldır süregelen bu savaştır. Ancak hangi nedenle olursa olsun kentlerin varoşlarına akan Kürt işçilerin üretim süreci ile ilişkilennemeleri ve fay hattındaki konumları yeni kentli işçi sınıfının gerçekliğinden farklı değildir. Bu nedenle siyasal önderliği tarafından farklı yönlendirilmediği koşullarda verdiği refleksleri, aynı pratiği paylaştığı diğer kesimlerden farklı değildir. Ve yine bu nedenle ulusal saiklerle hareket etmediği koşullarda iktidarın söylemlerinin ardına takılması bir o kadar kolaydır.

Sonuç

Bunca anlatılanı sabırla okuyan okurun kafasında şu soru hala yanıtını bulmamıştır. İyi de bunların işçi sağlığı ile alakası nedir? Öyle ya, yazıda ne işçi cinayetlerinde ölenlere dair istatistikler, ne meslek hastalıklarında risk faktörleri vb. paylaşılmıştır. Aylan bebeğe içimiz yanmış, Ümran bebeğin yalnız kalışına üzülmüş olabiliriz. Ancak Suriye meselesi, savaş, rant, İŞİD, göç, dünya pazarı, kriz, Çin, Rusya, cemaat, hendek, artı kâr, darbe vb. ile bizim inşaat iskelesinden düşüyor, silikozisten ölüyor olmamızın ne alakası olabilir? İşçi sağlığı meselesinin bütünden bağımsız, kendisine ait bir tarihi olduğundan söz eden onca yazı ile katılaştıran bakış açısı için bu sorular hiç yadırgatıcı değildir. Hele gündelik pratiğin içinde edindiğimiz deneyimi sorgulamıyorsak yaşam bize ayrı hayatlar yaşadığımızı, her birimizin sorunlarının diğerlerinden farklı olduğuna dair binlerce kanıt sunar. Elbette Aylan

bebek ölmemelidir, Ümran bebek yalnız kalmamalıdır hayatta. Ama bizim asıl meselemiz iş yasasının ertelenen maddeleri, OSGB'lerdeki hekimlerin özlük hakları, sertifikalara onayın hangi kurum tarafından verileceği, meclisteki yasalar, mahkemelerdeki davalar değil midir? Gerçekten öyle midir? Tunus'ta kendini yakan Buazizi'nin, Eskişehir'in arka sokaklarında Ali İsmail'in, Soma'nın 301 acısının arasındaki ilişkiyi kuramıyorsak; merdiven altında çalışanla, kent hastanelerinde çalışanı, özel okul sınıflarıyla, yazılım ofislerini birleştiremiyorsak gerçekten İşçi Sağlığı ve Güvenliği mücadelesini kazanabilir miyiz? Yani sözün özü verdiğimiz en küçük mücadeleyi, devrimci bir programa bağlayamıyorsak herhangi bir kazanım elde edebilir miyiz? İşte bu nedenle Marx'ın bıraktığı yerden başlamak gerekiyordu. Öyle yaptık...

Dipnotlar

1. Özellikle 'değer fiyat dönüşümü' üzerinden yürütülen tartışmalar.
2. Sözü edilen bu dönemde köle veya serf doğanın eki olarak toprakla birlikte ele geçirilir ve Marx'ın bahsettiği gibi mülkiyet ilişkileri bağlamında bir suiistimalden öte anlam taşımaz.
3. Basit yeniden üretim üretilen artı değerın kapitalistler tarafından üretken olmayan biçimde tüketildiği koşulları varsayar.
4. Nispi artı değerden bahsederken nispi kavramını iki anlamda ele almak gerekir. Hareketin bu aşamasında nispi kavramı diğer kapitalistlere göre nispi anlamında anlaşılmalıdır. Bu kapitalist diğer kapitalistlere göre nispi olarak daha yüksek bir artı değer oranına sahiptir. Hareketin son aşamasına gelinip emek gücünün değerinde toplumsal olarak bir düşme gerçekleşip artı değer oranları bir önceki üretim koşullarına göre arttığında nispi kavramı bu dönemsel olarak birbirinden farklı artı değer oranları arasındaki farkı anlatmak için kullanılır.
5. "Düşen bir kar oranında, kar kitlesinin aynı kalabilmesi için, toplam sermayede büyümeyi gösteren çarpanın, kar oranındaki düşmeyi gösteren bölüne eşit olması gerekir." [7, p. 197].
6. Ücretler ancak krizden çıkış sürecinin sonucunda sınıf mücadelesinin durumuna göre düşecektir.
7. "İlk dönemde, hemen bunalımdan sonra, spekülasyon olmaksızın para boldur; ikinci dönemde, para boldur ve spekülasyon da boldur; üçüncü dönemde, spekülasyon gerilemeye başlar ve para aranır olmuştur, dördüncü dönemde, para kıttır ve bunalım gelip çatmıştır. (Gilbart, A Practikal Treatise on Banking, 5th ed., Vol. I, London 1849, s. 149.)." [7, p. 317]
8. Menkul Kıymetleştirme Şirketleri Fannie Mae ve

Freddie Mac Nasıl Kurtarılabılır? adlı makalede yazar şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Federal Konut Girişimleri Gözetim Ofisi (OFHEO) tarafından yapılan hesaplama göre 2001 ve 2005 yılları arasında ABD'de konut fiyatları ortalama olarak her yıl %54.4 artmıştır. 1998'den 2007 Mart ayına kadar konut fiyatları ortalama olarak her yıl iki haneli oranlarda artmıştır. Ağustos 2007'de konut fiyatları sabit kalmış, Eylül 2007'de ise düşüş eğilimine girmiştir. S&P Case-Shiller U.S. Ulusal 3. uc, alıke konut fiyat indeksinde 2007 3. uc, aylık verilere göre %4.5 düşüş, gözlemlenmiştir. Bu düşüş, 1988'de hesaplanmaya başlayan indeks bağlamında rekor olmuştur. Kalitesiz ipotek kredilerini kullanan kişilerin ödemelerini düzenle olarak yapmalarının konut fiyatlarındaki artışlara bağlı olması nedeniyle bazı kredi kullanıcıları borç, ve anapara taksitlerini ödemede güçlük çekmeye başlamışlar, bu nedenle kalitesiz ipotek kredisi sağlayan finansal kuruluşlar finansal sıkıntılar yaşamaya başlamışlardır (Gorton, 2008: 21-21)." (13).

9. "Belli bir dönemde dolaşım aracı işlevini yerine getiren toplam para miktarı, bir yandan dolaşımdaki meta fiyatlarının toplamı, öte yandan başkalaşımın karşıt evrelerinin birbirini izleme hızlarıyla belirlenir." [11]

Kaynaklar

1. E. Mandel, Geç Kapitalizm, Versus Yayınları, 2008, p. 27.
2. K. Marx, Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850, Sol Yayınları, 2006, pp. 140-141.
3. K. Marx, Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850, Sol Yayınları, 2006, p. 43.
4. K. Marx, Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı, Sol Yayınları, 2011, p. 39.
5. K. Marx, Artı-Değer Teorileri İkinci Kitap, Sol Yayınları, 1999, p. 473.
6. K. Marx, Kapital İkinci Cilt, Sol Yayınları, 2009, p. 417.
7. K. Marx, Kapital Üçüncü Cilt, Sol Yayınları, 2009, p. 199.
8. K. Marx, Kapital Üçüncü Cilt, Yordam Yayınları, 2011, p. 256.
9. K. Marx, Grundrisse İkinci Cilt, Sol Yayınları, 2003, p. 331.
10. K. Marx, Kapital Birinci Cilt, Sol Yayınları, 2007, p. 34.
11. K. Marx, Kapital Birinci Cilt, Sol Yayınları, 2004, p. 128.
12. Ö. Çağlar, «İslami Sermaye, AKP ve TÜSİAD», 20 03 2012. Çevrimiçi. Ulaşılabılır: <http://www.toplumsol.org/index.php/islami-sermaye-akp-ve-tusiad-ozcan-caglar/>. Erişildi: 28 07 2016.
13. H. Yılmaz, «Muhasebe ve Finansman Dergisi, Menkul Kıymetleştirme Şirketleri Fannie Mae ve», 07 2011. Çevrimiçi. Ulaşılabılır: <http://journal.mufad.org/attachments/article/623/3.pdf>. Erişildi: 28 07 2016.●

"Tolstoy'un kitabından öte, Brecht'in Cesaret Anası epik tiyatronun içinde yer alsada, savaşı isteyen kirli ruhların öyküsünü anlatan bir tiyatro oyunudur; Savaş ve Barış..." (Odabaşı B.)

Fotoğrafa erişim adresi: <https://www.evrensel.net/haber/256013/savas-ve-baris-3>

SAVAŞLAR VE İŞÇİ SINIFI

Mustafa DURMUŞ

Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü Öğretim Üyesi

Giriş

Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden bugüne, emperyalist kapitalizm çağında yaşanan iç savaşlar, paylaşım savaşları ve bölgesel savaşlarda, resmi verilere göre ölen insan sayısı, 100 milyonu aşıyor.

Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) yaklaşık 14 milyon ve İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-1945) 70 milyon; Vietnam Savaşı'nda (1955-1975) 2 milyon; İspanya İç Savaşı'nda (1936-1939) 350 bin; Afganistan ve Pakistan iç savaşlarında (2001-2014) 149 bin; Irak savaşında (2003-2011) 250 bin; Sri Lanka'daki iç savaş sırasında (1983-2009) 200 bin; Kolombiya'da 1958 yılından bu yana yaşanmakta olan iç savaşta 220 bin ve Suriye'deki iç savaş sırasında (2011 yılından bu yana) 200 bine yakın insan öldürüldü.

Türkiye'de, 1980'li yılların başından bu yana devam eden, gayri resmi kaynaklara göre 50 bin civarında insanın ölümüne neden olan ve Temmuz 2015'ten itibaren yeniden şiddetlenen iç savaşta 17 Nisan 2016 itibarıyla, 606 sivil; Suruç, Zergele, Ankara ve İstanbul katliamlarında 218 sivil ve çeşitli protesto gösterilerde 121 sivil olmak üzere, sadece son 9 ayda 1000'e yakın sivil ve 400 civarında asker ve polis öldürüldü (1-8)1.

Bu savaşlarda, bu sayılardan çok daha fazla insan yaralandı ya da sakat kaldı. Milyonlarca insan zorunlu göçe zorlandı, göç yollarında hayatlarını kaybettiler. Topraklarından, evlerinden yurtlarından edildiler. İşçiler genelde işsiz kalırken, istihdamın arttığı emperyalist ülkelerde işçiler, zorunlu bir askeri disiplin altında daha düşük reel ücretlerle çok daha fazla çalıştırıldılar. Kadınlar ve çocuklar, ölümlerin yanı sıra, cinsel tacize uğradılar, köle gibi alınıp satıldılar, savaş sanayilerinde en ağır koşullarda çalıştırıldılar. Araştırmacılara göre savaşların gerçek insani kayıpları aslında çok daha yüksek zira mevcut istatistikler sadece savaş sırasında ölenlerle ve kayıt altına alınmış olanlarla sınırlı. Örneğin savaşın dolaylı etkileri olan açlık,

hastalıklar ya da zorunlu göçler veya hapisanelerdeki ölümler bu sayıya dâhil değil. Ayrıca bu savaşlar nedeniyle sayılarla ifade edilemeyecek kadar büyük ölçekte ekolojik hasar ortaya çıktı, doğal çevre tahrip edildi.

Bir başka gerçek bu savaşlarda giderek daha fazla sivilin öldüğüdür. Öyle ki 1. Dünya Savaşında ölenlerin %95'i asker, %5'i sivil halktan oluşurken, 2. Dünya Savaşında ölenlerin %33'ü asker ve %67'si sivil (10). ABD, 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan 248 küçük savaş vb çatışmanın 201'inde ortaya çıkan ölümlerin %90'ının sivil ölümleri biçiminde gerçekleştiğini açıklarken (11), the Guardian gazetesine göre, Kolombiya'da 55 yıldır süren iç savaşta ölenlerin beşte dördünü sivil halktan insanlar oluşturuyor (2).

Savaşlar Neden Çıkar?

Savaşların, paylaşım savaşları, bölgesel ya da genel savaşlar veya iç savaşlar şeklinde ayrı ayrı incelendiğinde, tümünü açıklamaya yeterli bir nedenin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca genel iktisadi ya da siyasi dinamiklerin yanı sıra ülkeye ya da bölgeye ait öznel koşullar da savaşların çıkmasında etkili olmaktadır. Keza nedenleri araştırırken, savaşları tetikleyen yüzeysel faktörlerle, derinde yatan zorunlulukları ya da alt yapı dinamiklerini birbirine karıştırmamak gerekmektedir.

Bu bağlamda şu ana kadar savaşların nedenlerini açıklamaya dönük bilimsel yada bilim dışı çok sayıda yaklaşım ya da düşünce ortaya atılmıştır. Bunların bazılarına göre; "savaşlar günahkar kullanı cezalandırmak isteyen Tanrının" ya da "kişilik bozukluğuna sahip despot liderlerin, sorumsuz diplomatların" eseridirler. "İrk ayrımcılığı ya da mezhepçilik" savaşların nedeni olabilmektedir. Ya da savaşlar "medeniyetler çatışmasının" ürünüdürler. Ortadoğu özelinde savaşın nedeni "ABD'nin neden olduğu kaostur"1. Daha iktisadi bir nedenden hareketle savaşların "dev silah tekellerinin kâr hırsı" ya da "bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolü ihtiyacından" doğduğu ileri sürülebilir. Keza

“emperyalist güçlerin hegemonya mücadelesi” ya da “ulusal sermayenin sınır ötesi yatırımlarını vs korumak ihtiyacı” bölgesel savaşların nedeni olabilir. Son olarak genel savaşların nedeninin “ekonomik durgunluğun kalıcı hale gelmesi ya da iktisadi krizler” olduğu ileri sürülebilir.

Savaşlar Emperyalist-Kapitalist Sistemin Ürünüdürler!

Tüm bu görüşleri (savaşları metafizik bazı olgularla açıklamaya çalışanlar hariç) bir arada değerlendirdiğimizde günümüzdeki savaşların kapitalizm ve emperyalizm ile doğrudan bağlantıları ortaya çıkmaktadır.

Yani spesifik savaşları ve çatışmaları önceden bilmek ya da nedenlerini tam olarak tahmin etmek zor olsa da, genelde savaşlar ve çatışmalar kapitalizmin ve onun en saldırgan aşaması olan emperyalizmin süreklilik arz eden durumlarıdır, sonuçlarıdır.

Savaşların nedeni kapitalizmdir. Ama buradaki kasıt para kazanma derdinde olan tikel kapitalistler ya da bir grup kapitalist değildir. Tetiği hep birileri çekse de asıl önemli olan o tetik mekanizmasının hali hazırda hep kurulu olarak mevcut bulunmasıdır. Yani sorun tikel kapitalistlerden ziyade sistematik bir sorundur. Tıpkı iktisadi krizler gibi savaşlar da günümüzde kapitalizme içkin olgulardır. Savaşlar tüm kâr sistemi için çıkartılmaktadır. Kâr çıkarımı için emek sömürsüne dayalı kapitalist sistemin özünde çatışma vardır. Savaşlar bu tür çatışmaların meyveleridirler, yani savaş kavramını anlayabilmek için öncelikle kapitalizmi anlamak gereklidir. Savaşlarda, emperyalist bir devlet sadece dışarıdaki yer altı zenginliklerini ya da yaptığı veya yapmayı planladığı yatırımlarını koruma altına almakla kalmamakta, aynı zamanda piyasaların serbestçe işlemlerini sağlamakta, küresel rekabetçi kapitalizmin yerleşik kurallarını da sağlamlaştırmaktadır.

Kapitalizm ve savaşlar birbirinin ayrılmaz parçalarıdır. İktisadi çıkar çatışmalarının olmadığı bir kapitalizmden söz edilemez. Bu çatışmalar ise ulusal çatışmaları, nefretleri korkuları ve silahlanma gibi savaşları provoke eden gelişmelere neden olur. Doğası gereği kapitalizm uluslar arası gerginliklere neden olur ki, bu da savaşların önünü açar.

Diğer yandan paylaşım savaşları kapitalizmin spesifik bir aşaması ile doğrudan ilgilidir: Emperyalizm. 20. yüzyıldaki savaşların kapitalizm ve emperyalizm ile olan ilişkisi ise sistematik bir biçimde Lenin tarafından “Emperyalizm” adlı eserinde (1916) ele alınmıştır.

Lenin bu kitabında, 1. Dünya Savaşının kaza ile güç düşkününü politikacıların ya da egemen sınıfların içindeki bazı sert unsurların tutumları yüzünden çıkmadığını ileri sürmüştür (11). Tersine savaş kapitalizmin küresel çaptaki geldiği noktanın kaçınılmaz bir sonucuydu. İlk kez dünya gerçek anlamda bölünmüştü. Öyle ki gelecek, ancak yeniden paylaşım ile mümkün olabilecektir: “Bölgeler sınırsızlıktan bir sahabe değil, bir sahibin elinden alınıp bir başka sahabe geçmektedir”(11).

Lenin, emperyalizmi, kapitalizmin en ileri, en gelişmiş aynı zamanda da en saldırgan biçimi olarak tanımlar. Ona göre, emperyalizmin temel karakteristikleri; tekelleri mülkiyet ve üretimin tekelleri kontrolü, finans kapitalin baskınlığı, aşırı sermaye birikiminden kaynaklı sermaye ihracı, kartel ve tröstlerin yükselişi ve dünyanın en güçlü kapitalist güçler arasında paylaşılmasıdır.

Emperyalizm, 19. yy.ın son çeyreğindeki ortaya çıkmış bir olgudur. Öncesinde 100 yılı aşan ve ‘rekabetçi sanayi kapitalizmi’ dönemi olarak da adlandırılan dönemde, ücretli emek gücü ve büyük çapta hammadde kullanımı ile çok büyük miktarda üretilen meta, ücretleri çok düşük tutulan işçiler tarafından yeterince satın alınıp tüketilemiyordu. Bu nedenle hem hammadde kaynaklarını hem de pazarı genişletmek için ulusal sınırların ötesine geçmek gerekiyordu. Bunun için de ulus devletlerin kendi sınırlarının ötesine genişlemeleri gerekiyordu. Bunun doğal sonucu ise henüz kapitalistleşmemiş dünyanın gelişmiş kapitalist ülkelerin merkezinde olduğu yeni sömürgelere ve etki alanlarına bölünmesiydi. Bu, uluslar arası çapta Merkez-Çevre ayrışması neden oldu. Merkezdekiler sermayeyi biriktirirken, çevredekiler sermaye birikimi ve teknoloji olarak geri bırakıldılar.

Sermayenin biriktiği merkezlerde hızlı bir finans kapital oluşumu gerçekleşti ve bankalar sanayi tekellerinin ana hissedarları haline gelerek adeta onları yutmaya başladılar. Bu devleti ve politik hayatı da kontrol etmelerini sağladı. Diğer taraftan finans kapitalin gelişmeleri de yüzeye çık-

maya başladı. Aşırı sermaye birikimi, kârlılığın düşmesine neden olunca çıkış yolu olarak bu kez mal ve hizmet ihracından ziyade sermaye ihracına yöneldiler.

Giderek emperyalist sermaye güçlerinin hem meta hem de sermaye ihracı açısından yeni yabancı pazarlara erişimi diğer emperyalist güçler pahasına olmaya başladı. Bu özellikle de 1. Dünya Savaşı örneğinde olduğu gibi, yeni bir emperyalist güç olarak ortaya çıkan Almanya ve Japonya gibi ülkelerin durumuydu ve sonuç emperyalistler arası savaştı.

Marks, Kapital'de sermayenin önemli bir eğiliminin yoğunlaşp merkezileşmesi olduğunu vurgular. Bu süreç 20.yüzyılın başlarında ekonomik ve jeopolitik rekabetin yoğunlaşmasına neden oldu. Büyük ölçekli ve uluslar arası hareket halindeki sermaye giderek çıkarlarını koruyabilmek için ulus devlete bağımlı hale geldi, keza ulus devletler de rakiplerine karşı kendilerini koruyabilmek için kendi sınaî kapitalist ekonomilerini geliştirmek ihtiyacı içinde oldular. Çünkü bu kesimler onlara modern savaş aygıtlarını ve savaşın alt yapısını sunabilirlerdi.

Bir başka anlatımla, devletlerin ve sermayenin birbirine giderek artan bağımlılığı, küresel rekabet çağında, jeopolitik gerilimlerin ve çatışmaların da yoğunlaşmasına, ulus devletlerin, kendi ulus ötesi şirketlerinin çıkarlarını korumak için, onların arkalarında devasa bir askeri güçle durma ihtiyacını hissetmelerine bu da emperyalist paylaşım savaşlarına neden olmaktadır.

Bunun en somut örneği 1. Paylaşım Savaşı'dır. Ticaret ulusal sınırların dışına taşıkça ve sanayiciler dünyayı bir pazar olarak gördükçe, onların ulusal bayrakları onların peşinden geldiler ve onlara kapalı olan ulusal kapıları kırarak açtılar. Finans kapitalin imtiyazları korundu, hatta bu uğurda diğer ulusların bağımsızlığı da yok edilebildi (12).

Günümüzdeki tablo da bu duruma uygundur. ABD dünyayı yönetse de, diğer büyük devletler de, güçler de artık kendi kapitalistlerinin çıkarlarını korumak için duruma müdahil olmaya başladılar.

Yani Marksist perspektiften, modern emperyalizm kapitalistler arası rekabet ve gerilim sistemidir. Emperyalist savaşlar da bunun kaçınılmaz sonucudur. Lenin'in bu klasik teoriye katkısı 'eşitsiz geli-

şim yasası'dır. Yani kapitalizm tek düze gelişmez, bazı devlet ve bölgeler daha önde, diğerleri ise geride kalırlar. Bu da dünya güç düzenindeki eşit olmayan hiyerarşiyi ortaya çıkartır. En önemlisi de kapitalizmin bu eşitsiz gelişim olgusunun, gücü lider devletler arasında yeniden dağıtmasıdır. Yani güç dengesi sürekli değişmekte ve yeni çatışmalı durumlar yaratmaktadır. 20.yüzyılın kilit jeopolitik gelişmesi gücün İngiltere, ABD ve Almanya arasında kaymasıydı. Bugün bu güç kayması ABD ve Çin arasında yaşanmaktadır. Bu değişim sermayenin barışçıl entegrasyonu anlamında Kautskyci 'Ultra Emperyalizm' ve Hardt ve Negri'nin 'İmparatorluğu'nu imkânsız kılmaktadır. Gücün devletler arasında sürekli yeniden dağılımı böyle bir entegrasyonu önlemektedir (13).

Savaşların Ekonomi Politikası

Savaşların ekonomi politikası denildiğinde daha ziyade savaşların ekonomi, sosyal sınıflar ve devlet ile ilişkileri, ekonomide alınan kararların politik temelleri ya da politik kararların ekonomik temelleri, ekonomik kaynakların hangi sınıflardan sağlandığı ve bunların hangi sınıflar lehine (dolayısıyla da aleyhine) kullanıldığı gibi konular kastedilir. Bu bağlamda ele alınması gereken şeylerin başında askeri harcamalar ya da savaş harcamalarının büyüklüğü ve bu harcamaların finanse edilme biçimleridir. Zira bu harcamalar ekonomik olarak genelde verimsiz ve insana karşı olarak değerlendirildiği gibi alternatif bir kullanım alanına sahip bulunduklarından alternatif maliyete de sahiptirler. Yani bu harcamalar insanlığın hizmetinde olabilecek şekilde (örneğin sivil istihdam yaratılması ya da eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetlerine ayrılması gibi) kullanılabilirler.

Askeri Harcamalar ve Savaş Bütçeleri

Savaşların toplumsal maliyetlerini gösteren ilk veri şu ana kadar yapılmış olan savaşlar için yapılan askeri harcamaların ve savunma bütçelerinin büyüklüğüdür. Doğrudan askeri harcamalar küresel çapta 1960 yılında 322 milyar ABD doları, 1970'de 454 milyar dolar, 1980'de 549 milyar dolar, 1990'da 676 milyar dolar, 2001'de 722 milyar dolar, 2005'de 1,118 milyar dolar ve 2014 yılın-

da 3 trilyon doların üzerinde gerçekleşti. Savaşların insanlığa maliyeti ise sırasıyla; 1.Dünya Savaşı'nın 387 milyar ABD doları, 2. Dünya Savaşı'nın 4 trilyon dolar, 'Soğuk Savaş'ın 30 trilyon dolar ve 2014'teki çatışmaların 14 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (14).

Bir başka kaynağa göre, Irak (2003) ve Afganistan (1999) savaşlarının ABD'ye maliyeti 4 trilyon dolar civarındadır. Bunun 2053 yılına kadarki faizi hesaplınsaydı tek başına 7 trilyon doları bulmaktadır (11).

Bu harcamalara paralel bir biçimde emperyalist devletlerin 2014 yılında savunma bütçeleri sırasıyla; ABD'de 575 milyar dolar (%-1 düştü), Çin'de 148 milyar dolar (%6 arttı), Rusya'da 78 milyar dolar (%13 arttı), Almanya'da 44 milyar dolar (%2 düştü) oldu.

Savaşlar ve Ekonomik Canlanma, Büyüme

Savaşların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ekonomi literatüründe oldukça tartışmalı bir konudur. Bu konuda teoride ağırlıklı olarak iki yaklaşım söz konusudur: Savaşın ekonomiyi olumlu etkilediği görüşü daha ziyade Keynesyen bir bakışla savunulmakta ve savaş harcamaları ekonomide genişletici etki yaratan maliye politikalarının bir aracı olarak görülmektedir (15,16). Buna göre savaş harcaması sadece alt yapı, istihdam ve üretimi geliştirmiyor, kalifiye işgücünü ve teknolojiyi de olumlu etkiliyor.

İkinci görüşe göre ise, savaş ekonomik kaynakları ve yatırımları yok ederek ekonomiye ciddi zarar vermektedir (17). Örneğin Galvin'e göre, savaş harcamalarının eğitim, sağlık, sosyal refah harcamaları ve alt yapı hizmetlerinden vazgeçmek gibi alternatif (ekonomik) maliyetleri olduğu gibi, savaşlar hem içerdeki yatırımları caydırmakta, hem de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye gelişini engellemektedir (18).

Spesifik olarak, savaşın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerini ön plana çıkartan araştırmalar kadar (19,20) negatif etkilere vurgu yapanlar da mevcuttur (21). Ancak bu konuda büyük ekonomi-küçük ekonomi ayrıştırması yapmak daha doğru olacaktır. Nitekim paylaşım savaşları ABD

ekonomisinin büyümesine, istihdam, kâr ve verimliliklerin artmasına, böylece de içinde bulunduğu derin ekonomik durgunluk ve Büyük Depresyondan çıkışına yardımcı olurken; İrlanda'da ya da Sri Lanka'da yaşanan iç savaş iki ülke ekonomisinin de kötüleşmesine, işsizlik ve yoksulluğun artmasına, yatırımların azalmasına, ekonomik küçülmeye neden olmuştur. Diğer taraftan savaşların Amerikan halkı için bir bütün olarak refah artışı anlamına gelmediğini de araştırmalar ortaya koymaktadır. Bu en çok da savaşların nasıl finanse edildiği ve bu finansman biçimlerinin (vergileme, enflasyon ya da borçlanma biçiminde) halk üzerindeki refah azaltıcı etkileri ile ilgilidir.

İç savaşın ekonomik etkileri açısından en çarpıcı örneklerin başında 2009 yılına kadar 27 yıl süren iç savaşa sahne olan Sri Lanka gelir. Nüfusunun %74'ü Singalliler (Budist) ve %18'inin Tamillerden (Kuzeydoğu-Hindu) oluştuğu Sri Lanka'da, kaynakların ordu için harcanması ekonomik büyümeyi geriletirken, Kuzeydoğu'da refah düzeyi ciddi olarak geriledi (22, s:9). 1985 yılından itibaren Tamil Bölgesi olan Kuzeydoğudaki yüksek yoğunluklu iç savaş sonucunda büyüme hızı sert bir biçimde düştü, turist girişleri ve yabancı sermaye yatırımları yarı yarıya azaldı (22, s:29-30). Buna karşılık askeri harcamaların toplam kamu harcamaları içindeki payı süreç içinde 5 kat arttı, bütçe açığı %17'ye çıktı ve faiz oranı da %20'ye fırladı (22, s:32-33).

1983-1988 arasında Sri Lanka iç savaşının toplam maliyeti 4,2 milyar dolar oldu. Bu 1988'deki milli gelirin %68'ine denk düşmektedir. Marga'ya göre, 1983-1996 arasındaki 14 yıllık zarar 1996 milli gelirin üç katıdır. Arunatilake et al'e göre ise, 13 yıllık süreçteki kayıp 1996 milli gelirin %200'üne eşittir. Savaş sırasında (1983-2000) Güney ekonomisi ılımlı bir büyümeyi yakalarken Tamillerin yaşadığı Kuzey ekonomisi ciddi olarak küçülme gösterdi. Bu bölgede 1990-1995 arasında kişi başına düşen gelir 350 ABD dolarından 250 dolara düştü. Bu yıllık %6,2 küçülme demektir (22, s:41). Sonuç olarak, hem uzun hem de kısa vadede Sri Lanka iç savaşının ekonomi üzerindeki etkileri negatif oldu ve yıllık ortalama milli hâsıla kaybı %9 olarak gerçekleşti. Yani, savaş harcamaları Sri Lanka ekonomisine her hangi bir iktisadi katkı sağlamadı (23).

Askeri harcamaların alternatif kullanım alanlarının olası sonuçları konusundaki bir araştırma yukarıdaki sonuçları destekler niteliktedir. Buna göre, “ABD’de, 130 milyar dolarlık askeri harcama savaş dışındaki sektörler yönelseydi ne kadar istihdam yaratılabilirdi” sorusunun yanıtı önemli sonuçlar vermektedir (24). Savaşlar; uçak, mühimmat, üniforma vs üretimine ciddi bir talep ve bu bağlamda her 1 milyar dolarlık askeri harcama 11,200 yeni istihdam yaratmaktadır. Ayrıca savaş dönemlerinde yerli sanayilerin ciddi olarak canlandığı düşünülür. Oysa gerçek durum bundan farklıdır. Bu kaynaklar temiz enerji, eğitim, sağlık gibi sektörler için harcarsaydı daha fazla istihdam yaratılabilirdi. Şöyle ki; 1 milyar dolarlık harcama eğitimde 26,700, temiz enerjide 16,800 ve sağlıkta 17,200 yeni istihdam yaratabilmektedir. Bunun nedeni bu sektörlerin sırasıyla emek yoğun olması (sağlık hariç), yerli katma değer ağırlıkta olması (askeri harcamaların yerli katma değeri eğitim ve sağlığa göre çok düşük) ve sektördeki ücretlerin görece olarak daha düşük olmasıdır. Böylece sektörde daha fazla insan aynı bütçe ile çalıştırılabilir. Toplam 130 milyar dolar ile rüzgâr ve güneş enerjisi sektöründe 52 bin, inşaatta 364 bin, sağlıkta 780 bin ve eğitimde 936 bin kişiye istihdam sağlanabilirdi.

Savaşların İşçi Sınıfı Üzerindeki Etkileri

Savaşlar, istihdam ve işsizlik

Savaşların istihdam ve işsizlik üzerindeki etkilerini paylaşım savaşları ve iç savaşlar ya da bölgesel savaşlara göre ayırtmak gerekir. Keza bu etkiler savaşan tarafların ne denli büyük ya da küçük ekonomilere ve devletlere sahip oldukları, savaş sanayinin ve teknolojinin büyüklüğüne ve gelişmişliğine göre de değişmektedir.

Birinci ve İkinci Dünya savaşları sırasında ABD ve İngiltere başta olmak üzere dönemin büyük ekonomilerinde istihdam edilen işçi sayısında ciddi bir patlama yaşanırken, işsizlik oranında da ciddi bir azalma görüldü. Ancak bu gelişmeler halkın genel olarak refah düzeyini artırmadığı gibi (gelir, ücret artışları ya da enflasyon bağlamında) artan istihdamın niteliği de çok değişti.

Bu konuda ilk göze çarpan sivil sektörlerdeki istihdamın azalması, buna karşılık askeri-savaş sektörlerindeki istihdamın artmasıdır. Buna paralel bir biçimde de istihdam adeta ya doğrudan askere alınma ya da askeri sektörler kaydırılma biçiminde askerleştirildi. Çalışma koşulları, saatleri gibi işçilerin yaşamlarını doğrudan etkileyen koşullar adeta savaş kamplarındaki koşullara dönüştü.

Örneğin 2. Dünya Savaşı sırasında ABD’de sivil istihdamının toplam işgücü içindeki payı 1940 yılında %82,4 iken bu 1945 yılında %59,5’e geriledi. Buna karşılık askeri sektör istihdamının payı, aynı yıllarda, %1,8’den, %39,2’ye yükselirken, sivil işsizliği oranı %15,7’den %1,3’e kadar düştü (25). Bu dönemde işgücüne katılım oranı 1940 yılında %85,4’ten 1945 yılında %98,1’e çıktı (26).

Aşağıdaki Tabloda ise 2. Dünya Savaşı dönemindeki Amerikan savaş sanayi (ve ilgili sanayiler) üretimindeki artışlar gösterilmektedir. Bu tablo istihdam artışının kaynağının hangi sanayiler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İkinci Dünya Savaşında istihdam edilen işçi sayısı sadece ABD’de 10 milyon arttı. Bu ülkede 1940-44 arasında yeni 17 milyon işçi askerleştirilmiş bir biçimde istihdam edildi. Mühimmat, cep hane, silah, üniforma, tren ve kamyon üretimi, kömür, demir-çelik, petrol vs bunların hepsini yeni bir sanayi proletaryası gerçekleştirdi. 1935-45 döneminde fabrikalar yıkım mekanizmalarına dönüştürüldüler. 1933-36 arasında ABD’nin askeri harcaması iki kat artarken, 1942’de hükümet özel

Tablo-1: Amerikan Sanayi Üretimi (1939=100)

	1940	1941	1942	1943	1944
Savaş uçağı	245	630	1706	2482	2805
Mühimmat	140	423	2167	3803	2033
Savaş gemisi	159	375	1091	1815	1710
Alüminyum	126	189	318	5611	474
Lastik	109	144	152	202	206
Çelik	131	171	190	202	197

Kaynak 27 (Milward, s. 69’dan aktaran Tassava CJ (2010))

sektör ile 100 milyar dolarlık bir askeri sözleşme yaptı. Uçak üretimi 1935-44 arasında 20 kattan fazla arttı. Demokratik (!) bir ülkede tüm bu üretim askeri bir disiplin altında yürütüldü (28). Savaş sanayi üretimi Rusya'nın sivil sanayi işgücünün %76'sını, İtalya'nın %64'ünü kaybetmesine ve tarımsal üretimin Almanya'da %50-70, Fransa'da %40-50 ve Rusya'da %50 düşmesine neden oldu, bu da enflasyonun yanı sıra, kıtlık ve açlığın ortaya çıkmasına yol açtı (29).

ABD'de, 'Büyük Depresyon'dan çıkmak için Başkan Roosevelt tarafından hayata geçirilen New Deal'e rağmen, 1935 yılına gelindiğinde işsizlik oranı hala yüksekti (%20). 1935-37 arasında işsizlik azaldı, ama 1937-38 resesyonu ile tekrar yükseldi. 1939'da işsizlik %17 idi. Yani New Deal çözüm olmadı (30). Bu noktada Avrupa'da patlak veren savaş krizdeki Amerikan ekonomisi için adeta can simidi oldu. İngiltere ve Rusya'ya savaş malzemesi satılması ve kendi askeri kapasitesini güçlendirmeye dönük bir üretim kayması sonucunda, 1942'de ülkede tam istihdam sağlandı.

Bir başka anlatımla, Büyük Depresyon gerçek anlamda 2. Dünya Savaşı ile sona erdirildi. Savaş, getirisi azalmakta olan aşırı sermaye birikiminin yeniden kârlı bir biçimde büyüebilmesini sağlamak için, bir kısmının şiddete dayalı olarak ortadan kaldırılması işlevini gördü. Nitekim savaşta en fazla tahrip olan Almanya ve Japonya gibi ülkeler savaş sonrasında en hızlı büyüyen ülkeler oldular.

Gelişmiş ülkelere sermaye sınıfları, işçi sınıfının faşizme olan karşıtlığını içeride katı disiplin altında bir işçi sınıfı yaratmada kullandılar. "Halkın savaşı ideolojisi" altında halkın faşizme olan öfkesini Avrupa'daki kapitalist üretimi istikrara kavuşturmada bir motivasyon olarak kullandılar.

Birinci Dünya Savaşı sırasında sivil işgücünün askere alınarak üretimden kopartılması, bir kısmının da savaşta ölmeleri nedeniyle fiilen tahrip edilmesi söz konusudur. Nitekim 1.Dünya Savaşı döneminde Almanya başta olmak üzere birçok ülkesindeki çoğunluk sosyalist milletvekillerinin savaşta kendi burjuvazilerini desteklemesi nedeniyle işçilerin zorunlu olarak askere alınması mümkün oldu.

Öyle ki 1914-1919 arasında İngiltere'de 9,5 milyon işçi askere alındı ve bunların 947 bini savaşta öldü. Bu veriler Fransa'da sırasıyla 8,2 mil-

yon (1,4 milyon ölüm); Almanya'da 13,3 milyon (1,8 milyon ölüm); Avusturya-Macaristan'da 9 milyon (1,2 milyon ölüm); Rusya'da 13 milyon (700 bin ölüm); ABD'de 2,6 milyon (116 bin ölüm); İtalya'da 5,6 milyon (650 bin ölüm) ve diğer müttefiklerde toplam askere alınan işçi sayısı 40,7 milyondur (29).

ABD'de 2. Dünya Savaşı sırasında Detroit ve Dagenham gibi kentler yeni savaş üretiminin ve ekonomik canlılığın merkezleri oldular. Volkswagen ve Daimler Benz gibi otomotiv firmaları Almanya'da üretim ve kârın merkezi olarak hızla büyüdü (29).

Kısaca 2. Dünya Savaşı öncesinde yüksek düzeylerde seyreden işsizlik savaşla birlikte, bir kısmı askere alınarak, diğerleri savaş üretim sektörlerinde ya da ABD'de 1935'te olduğu gibi CCC Projesi gibi alt yapı projelerinde orman ve baraj inşaatlarında çalıştırılmasıyla %2'nin altına çekildi. Almanya'da Naziler işsiz herkesi zorunlu çalışmaya zorladılar. Böylece gönüllü-zorunlu istihdam bir norm halini aldı. İngiltere'de ise 6 milyon insan haftada 1 gece itfaiyeci olarak çalışmak zorundaydı (29).

Almanya'da 2. Dünya Savaşı başladığında işsizlik sorunu büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, sendikalar ehlileştirilmiş, standart bir iş ahlakı geliştirilmiş, iş imkânları en azından kâğıt üzerinde iyileştirilmişti. Ama işsizliğin azalma nedenlerine bakıldığında şunlar göze çarpmaktadır: 1933-1939 döneminde çıkartılan yasalarla Yahudiler işten atıldılar, bunların yerini Alman işçiler aldı. Kadınlar istihdam dışında bırakıldılar, zira Hitler'e göre kadınlar evde kalmalı ve çocuk yetiştirmeliydiler. Bu da işsizlik oranını düşürdü. Zorunlu askerlik yasası genç Almanları işsiz kalmaktan kurtardı. Üniversitelere kayıt yaptırabilmek için askerlik şartı arandı. Son olarak yaygın korku ortamı çok etkili oldu. İşten kaytaranların toplama kamplarına gönderilmesi, Alman işçilerin düşük ücretli, otoban yapımı gibi işlerde çalışmaya razı olmalarını kolaylaştırdı. Böylece 1932'de 5-6 milyon işsiz varken (çoğu Nazileri desteklemişti), e 1938'de 400 bine geriledi. Yani işsizlik %94 oranında düşmüş oldu. 1939 yılında Almanya'da istihdamın %22'si savaş sektöründe gerçekleşmişti. İşçilerin çoğu Hitler yönetiminde iş buldu, ama çok azı istemediği işleri reddedebildi. Diğer yandan işçilerin

ücretleri 1929 krizinden önceki düzeyin gerisindeydi. Sadece 1934'te 1928 düzeyinde bir ücret alabildiler, kalan yıllarda ise ücretler çok geriledi (31).

Askerileştirilmiş bir disiplin altındaki istihdam biçimi işçilerin çalışma koşullarının hızla kötüleşmesi, çalışma saatlerinin uzatılması ve beraberinde emek sömürsünün artmasıyla sonuçlandı.

1 Mayıs 1933 tarihinde Nazi Hükümeti 1 Mayıs'ı resmi tatil ilan etti, ancak 12 Mayıs'a gelindiğinde sendikaların mülkleri devletleştirilmiş, sendikaların yerini 'Alman Emek Cephesi' almıştı (29). 1935 yılında Nazi rejimi zorunlu işçi kartesi sistemine geçti. Bu karnenin bir kopyası işverende, diğeri bakanlıkta tutuluyor ve uçak ve metal sanayi gibi askeri sanayilerden işçilerin ayrılması yasaklanıyordu (29). 1936 yılında savaş üretim sanayilerinde çalışma saatleri haftalık 70 saate çıkartıldı.

1938 yılında çıkartılan "Göering Kararnamesi" ile bir yılda 1,9 milyon işçi zorunlu iş düzenine tabi kılındı. Benzer bir uygulama Japonya'da 1938'de hayata geçirildi (Genel Mobilizasyon Kanunu). İşçilerin işlerinden ayrılmaları yasaklandı. İngiltere 1940'ta benzer bir durumu gerçekleştirdi. Zorunlu istihdam altında 1945'e kadar 1 milyon erkek, 80 bin kadın işçi istihdam edildi. 12,500 işçi bu yasağı çiğnemekten dolayı suçlu ilan edildi. Böylece silah sanayi 1 yılda işgücünün %37'sini kullanır hale geldi (29).

Benzer bir biçimde İspanya İç Savaşı sırasında Franko sağ konsolide etmeyi başardı. Tüm sendikaları ve siyasal partileri bastırdı, bütün düzeni denetimi altına aldı ve sanayi alt yapısını askerileştirdi (32).

Çalışma saatleri artırıldı!

Savaş disiplini altındaki işçilerin çalışma saatleri tüm dünyada hızla yükseltildi. ABD'de Roosevelt yönetimi fazla mesai ödemesi yapmadı. 1940-44 arasında Fransa'da haftalık çalışma saatleri 35'ten 46,2'ye çıktı. Kamu gücünde kararname ile savaş sanayinde çalışma süresi haftalık 60 saate çıkartıldı. Almanya'da savunma sanayinde 70 saate çıkarken, 1938'de ücretlere tavan getirildi. İngiltere'de 47,7 saatten 52,9 saate yükseltildi, ama savaş üretim fabrikalarında norm hem kadın hem de erkekler için 60 saattir. Japonlar da günlük çalışma saatlerini 11-12 saate çıkarttılar. Müttefiklerde de benzer gelişmelere sahne olundu. 1943-48

döneminde İngiltere'de 18-25 yaş arası 48,000 genç madenlere çalışmaya gönderildi. Askere çağrılan her on gençten biri madenlerde çalıştırıldı. Bir kısmı reddettiği için hapse atıldı. SSCB'de 3,5 milyon mahkûm Gulag'a çalıştırılmak üzere gönderildi. İngiliz sömürgesi Rodezya'da Xhasa halkının işgalcilerin topraklarında ve hava kuvvetlerinin konuşlandığı üslerde çalıştırılmaları zorunlu kılındı. Brezilya'da diktatör Vargas ile Roosevelt'in yaptığı anlaşma sonucunda 55 bin Brezilyalı ("kauçuk asker" diye anıldılar) Amazon'da zorla çalıştırıldılar. Amaç ABD'nin kauçuk ihtiyacını karşılamak. Bunların birçoğu sıtmadan hayatını kaybetti (29).

Savaş esirleri işçileştirildiler, zorla çalıştırıldılar!

İkinci Dünya Savaşı sırasında istihdam edilen işçilerin bir kısmı savaş esirleriydi. Hem Almanlar ve Japonlar hem de Müttefikler yaygın bir biçimde savaş esirlerini kölelik koşullarına benzer koşullarda işçi olarak çalıştırdılar. Böylece savaş boyunca tüm işçi sınıfı neredeyse yenilendi. Askere alınan erkeklerin yerini kadınlar, azınlıklar ve göçmenler, Almanya'da ve Polonya'da olduğu gibi Yahudiler aldılar. Bunların yönetimi daha kolaydı, zira kendilerini benimsetmek zorundaydılar.

Japonya'da (Tamarkan) ABD'li ve İngiliz esirler, Almanya'da Ruslar, İngiltere'de İtalyanlar zorla çalıştırıldılar. Savaş sonrasında İngiliz ve Amerikan güçleri Fransızlara 55 bin Alman esiri devrederken, İngiltere 400 bin Almanı ülkesine işçi olarak götürdü...

Zorla çalıştırmanın uygulandığı kesimlerin başında Almanya geliyordu. Naziler işgal ettiği Avrupa ülkelerinden 6 milyon işçiyi 3. Reich'in fabrikalarında zorla çalıştırdılar. 1944 yılında bu sayı savaş esirleri ve Yahudilerle birlikte 7,2 milyona ulaştı. Çalışma koşulları berbat ve çoğu işçi için sonun başlangıcıydı. Japonya da benzer şeyler yaptı, ayrıca 700 bin Koreli ve 40 bin Çinliyi madenlerde zorla çalıştırdı (29).

Zorunlu istihdamın bir diğer biçimi başka alternatif kalmayan geniş yığınların iç savaşlar sırasında devletin resmi ordusuna katılmasıdır. Bu olay Sri Lanka'da (ve Türkiye'de koruculuk sisteminde olduğu gibi) yaygın bir biçimde yaşandı.

Nitekim Sri Lanka'da askerlere ödenen maaş kırsal bölge halkı için neredeyse tek gelir kaynağını

oluşturduğundan, yoksul köylülerin birçoğu sayısı 230 bine ulaşan orduya katıldı. Bu toplam işgücünün %3,5'ine denk düşmektedir. Yani ordu yoksul halk için düşük ücretli de olsa, önemli bir istihdam kaynağını oluşturmaktadır. Böylece hanelerdeki %50'ye varan işsizlik oranı biraz da olsa düşürüldü (22).

Diğer taraftan, Birleşmiş Milletler raporuna göre, iç savaş %90'ı Orta Doğu'ya çalışmak üzere giden bir milyondan fazla Sri Lankalının yurt dışına göç etmesine neden oldu. Bu insanlar göçün her aşamasında kötü muameleye tabi tutuldular. Orta Doğu'dakilerin %90'ı "Kafala Sistemi" ile yani pasaportları işverenlerinde tutulu olarak çalıştırılıyorlar. Üçte biri ev hizmetçiliği yapıyor (özellikle kadınlar), çok uzun saat ve her türlü fiziksel, cinsel ve sözlü taciz altında çalıştırılıyorlar. Çok az dinlenip, çoğu zaman da ödenmeyen düşük ücretlerle çalıştırılıyorlar (5).

Türkiye'ye zorunlu olarak göç eden ve sayıları 2,5 milyonu aşan Suriyeli mültecilerin durumu ise tam bir felakettir. Bir yandan çok kötü koşullarda kamplarda yaşamaya ya da sokaklarda dilenmeye mecbur kalırken, diğer yandan iş bulabilenler en kötü işlerde ve mevcut piyasa ücretlerinin yarısına, hatta üçte birine çalıştırılmaktadırlar.

İşçi mobilizasyonu arttı!

Savaş dönemi istihdamının bir diğer özelliği işçilerin hızlıca mobilize edilerek gerekli görülen alan ve bölgelere gönderilmesiydi. Ayrıca içerdeki işbölümü kadar, savaş yeni bir uluslar arası işbölümü de yarattı. Bu serbest ticarete değil, zorla el koymaya dayalı bir işbölümüydü.

Öyle ki sadece ABD'de 1940-47 arasında, nüfusun beşte birinden fazlası (25 milyon işçi) ülkeyi dolaştı. Sadece 4,5 milyon insan çiftliklerden kentlere, sanayilerde çalışmak üzere, (ölene kadar) kaydırıldı. Almanya işgal ettiği ülkelerden sadece işçi getirmede, Yunanistan ve Polonya'dan hububat, Romanya ve Kafkasya'dan petrol, Fransa, Hollanda ve Norveç'ten mamul ürün getirdi. Böylece milyonlarca insan Alman sanayine hizmet eder bir hale getirildi. 4 milyon Koreli ve 10 milyon Javalı işçi plantasyonlarda Japonya için çalıştırıldılar. 365 bin Koreli ayrıca ordu için doğrudan istihdam edilirken 200 bin Koreli fahişe yaratıldı (Comfort Women) (29).

Savaşlar ve işçi ücretleri

Savaş dönemlerinin işçi ücretleri, savaşan ülkelerin ekonomilerinin büyüklüğüne ve savaşların niteliğine göre farklılıklar gösterse de, tüm ülkelerde görülen ortak şey savaş dönemlerinde reel ücretlerin düşmesidir. Özellikle zorunlu çalıştırma pratikleri ve savaşın finansmanının daha ziyade para basma yolu ile karşılanması sonucunda ortaya çıkan yüksek enflasyon, nominal ücretlerde artış söz konusu olsa dahi, reel ücretleri düşürdü. Bunun dışında sendikaların fiilen etkisiz hale getirilmesi ya da olağanüstü hal koşulları ücret artışı taleplerinin yeterince güçlü olmasını önledi.

Sırasıyla, "Amerikan İç Savaşı" (1861-1865) sırasında ağırlıklı olarak para basımı ile savaşın finanse edilmesi yüzünden artan enflasyon ve değeri düşen dolar nedeniyle reel ücretler geriledi (1). Meksika İç Savaşı (1910-1920 hem vergiler hem de iç ve dış borçlanmayla finanse edilmeye çalışılsa da para basımı ile tamamlandı. Enflasyon fırladı, pesonun değeri hızla düştü.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Almanya'da, belli merkezlerde reel ücretler ciddi olarak düştü. Örneğin 1913 yılında 100 olan ücret endeksi 1922'ye gelindiğinde demiryolu işçilerinde 50,9'a; matbaacılar 69,1'e ve maden işçilerinde 70,1'e kadar geriledi (33).

Aşağıdaki tabloda ise Almanya'daki 370 şirkette Mart 1914'ten Eylül 1917'ye günlük reel ücret değişimini gösterilmektedir (Mart 1914'teki düzeyin %'si olarak). Buna göre savaş sırasında 3,5 yıl boyunca tüm sektörlerdeki reel ücret azalması erkek işçilerde %35, kadın işçilerde ise %27 civarında oldu.

Savaşlar yeni vergiler ya da artırılan vergilerle, borçlanma ve para basma ile finanse edildiğinden bu üç finansman biçimi de başta ücretli işçiler olmak üzere tüm halkları yoksullaştırmaktadır.

Tablo-2: Almanya'daki 370 şirkette Mart 1914'ten Eylül 1917'ye günlük reel ücret değişimi

Sanayi	Erkek işçiler	Kadın işçiler
Metal	% 71.8	% 99.4
Makine	% 75.2	% 84.4
4 Temel savaş sanayi	% 77.4	% 87.9
4 hammadde sanayi	% 64.2	% 71.2
4 sivil sanayi	% 55.5	% 61.9
Ağırlıklı ortalama	% 65.7	% 73.6

Kaynak: Gerhard Bry, agm. Tablo 54, s.212

İspanya'da 1936 yılında General Franco'nun faşist darbe girişiminin başarısız kalmasıyla ile başlayan iç savaş ağırlıklı olarak para basma ile finanse edildi. İspanya'da vergileme temel araç olmadığı gibi, Cumhuriyetçilerin başarısız bir girişimi dışında her iki taraf da iç borçlanmaya başvurmamıştı. Ancak taraflar öncelikle 'el koyma'ya yöneldi. Özellikle de Franco, Cumhuriyetçileri destekleyenlerin mal ve mülklerine el koyma konusunda çok ileri gitti. Otomobilden, maden ocaklarına kadar her şey müsadere edildi. Franco ayrıca "gönüllü bağış" adı altında mücevher ve altın gibi kıymetli varlıklara el koydu. Her iki tarafın da temel aracı para basma oldu. Enflasyon her iki bölgede de arttı ama farklılaştı. Cumhuriyetçi bölgede diğerine nazaran çok yüksekti. 1936-1937'de enflasyon Cumhuriyetçi bölgede %100 artarken, diğerinde artış %15 ile sınırlı kaldı. 1937'den sonra Franco pesetası Fransız frangına karşı %33 ve ABD dolarına karşı %51 değer kaybetti (32). Böylece enflasyon ve ulusal paranın değer yitimi işçilerin reel ücretlerini düşürdü, genel olarak yoksulluğu artırdı.

Savaşlar ile vergi yükü artışı arasında bir paralellik söz konusudur. Vergilemenin diğer finansman biçimlerinin üzerinde savaşın maliyetlerini karşılamak konusunda başat bir rolü vardır. Üstelik savaş sırasında konulan ya da oranları artırılan vergilere savaş bittikten sonra da devam edilmektedir. Bu da halkın vergiler yüzünden yoksullaşmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda ABD'de, federal vergi mükellefi sayısı 1939 yılında 4 milyondan 1945'te 43 milyona çıkarken; vergi gelirleri 1941 yılında 8,7 milyar dolardan 1945 yılında 45 milyar dolara yükseldi. Vergi yükü %8'den %20'ye çıktı. Yılda 500 dolar gelir elde edenlerin vergi oranı %23, 1 milyondan fazla gelir elde edenlerinki ise %94 oldu (27).

Amerikalılar 1942 yılında ayrıca, ücretlerinin onda birini savaş tahvillerine yatırmak zorundaydılar. 1943'te ise bu kez "zafer vergisi" adı altında stopaja tabi tutuldular. Benzer bir uygulama İngiltere ve Almanya'da da oldu. İngiltere'de ilk kez 7 milyon işçi Gelir Vergisi (PAYE) ile tanıştı (29).

İkinci Dünya Savaşı sırasında tarımsal üretimin ciddi olarak azalması gıda maddesi fiyatlarının hızla yükselmesine neden olan bir diğer faktör oldu. Nitekim tarımsal üretim Almanya'da %50-

70, Fransa'da %40-50, Rusya'da %50 düştü ve Almanya'da görülen açlık ve kıtlık karne uygulamasına geçiş ile sonuçlandı. İngiltere'de gıda maddesi fiyatları %70 ve ücretler %18 artarken, bu artışlar Fransa'da sırasıyla %74 ve %30; İtalya'da %84 ve %38 oldu (29). Bu veriler reel ücretlerin bu savaş sırasında en az yarı yarıya düştüğünü ve işçi sınıfının hızla yoksullaştığını göstermektedir.

Almanya'da faşizm döneminde istihdam %160 artarken, nominal ücretler değişmedi, hatta azaldı. 1932'de 100 olan reel ücret endeksi 1933'de 97, 1939'da 98 ve 1944'te 100 oldu (33).

Aşağıdaki iki tablo Almanya'da faşizm ve savaş döneminde ücret, enflasyon ve yaşam maliyetlerini ve tüm sektörlerdeki reel ücret düşüşlerini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ABD işçi sınıfı üzerindeki net etkisi daha fazla çalışma karşılığında daha az ücret alma biçiminde oldu. Nitekim savaş döneminin en başarılı ekonomisine sahip olan bu ülkede bireysel tüketimin GSYH içindeki payı 1938 yılında %72'den 1945'te %51'e geriledi. Savaş sırasında işçi ücretleri düşük tutulurken, sermaye ciddi kârlar elde etti. 1942-45 arasında en büyük 2,230 ABD'li firmanın kârı %41 oranında arttı. Daha fazla işçi, daha fazla saat ve daha ucuza çalıştırılarak kârlar artırıldı. Haftalık ücretler nakit olarak arttı ama saatlik ücretler fiilen düşürüldü. İşçiler artık daha fazla çalışıyordu. Mesailer ödenmiyordu. Ücret artışları hâsıla artışının gerisinde kaldı. Ücretler tüketim malları almaya yetmiyordu. Zira üretim, tüketim mallarından savaş sanayine kaydırılmıştı. Yeterince ürün yoktu, fiyatlar artmıştı. İşçilere ücretlerinin bir kısmı çok uzun vadelere

Tablo-3: Almanya'da ücret, fiyatlar ve yaşam maliyetleri (1932-1944). (1932= 100)

	Saatlik ücret	Yaşam maliyeti	Enflasyon enflasyon
1932	100	100	100
1933	97	98	97
1934	97	100	102
1935	97	102	105
1936	97	103	108
1939	98	105	111
1940	98	108	114
1941	99	110	116
1942	99	113	119
1943	100	115	120
1944	100	117	122

Tablo-4: Ortalama reel ücretler, tüm sanayiler 1942-1944 (1932=100)

1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
100	99.4	96.8	95.2	94.5	93.9	93.6	94.0	91.1	89.9	87.9	87.4	85.5

Kaynak: Gerhard Bry, *agm.* (s. 262).

yayılmış olan devlet tahvili biçiminde ödeniyordu. Ücretler artmıştı ama raflardaki ürünlerin fiyatları daha fazla artmıştı. Raflar boş, ulaşım çok kalabalıklaşmıştı. Resmi verilere göre, 1941-45 arasında ücretlerdeki %80'lik artış, enflasyon (1942'de %10 ve 1946'da %28 düzeylerinde(27)) ve kıtlık dikkate alındığında sadece %20 civarında gerçekleşmişti.

Sonuçta 2. Dünya Savaşı döneminde tam istihdama yakın bir üretimde ücretlerin milli gelir içindeki payı azalırken, sermayenin payı hızla yükseldi.

İç savaşların işçi ücretleri üzerindeki etkilerini Peru, Uganda ve Sri Lanka iç savaşları üzerine yapılan bazı araştırmalar ortaya koymaktadır.

Buna göre, birçok şeyin yanı sıra iç savaşlardan eğitim ve sağlık hizmetli olumsuz etkilenmektedir. Bu da "beşeri sermaye modeli" açısından gelecekte ücret-gelir kayıpları anlamına gelmektedir. Örneğin Peru'da 1980-85 arasında yaşanan iç savaş işçilerin aylık ücretlerinde %4'lük bir düşüşe neden oldu. Cinsel saldırılar kadın işçi ücretlerini, işkence ve zorunlu göçe tabi tutulma erkek işçilerin ücretini olumsuz etkiledi. Ölüm ve tutuklulukların yol açtığı zararın yanı sıra iç savaşın neden olduğu psikolojik şiddet de işgücü üzerinde uzun dönemde negatif bir beşeri sermaye etkisi yarattı (34).

Uganda'daki iç savaş 20 yıl devam etti. 2005 yılına gelindiğinde nüfusun %20'si sığınmacı olarak kamplara yerleştirilmişti. Silahlı çatışmalar ekonomik büyüme ve hane halkı refahını olumsuz etkiledi. Bu etkilerin en sertleri de emek gücü açısından kendini göstermektedir. Şiddet ortamında kalmış çocukların yetersiz beslenmesi onların ömür boyu verimliliğini düşürmektedir. Savaş halindeki toplumlarda daha az yatırım yapıldığından bu istihdam imkânını azaltmaktadır. Zorunlu olarak askere alınanların savaş sonrası ücretleri daha düşük kalmakta, iç savaştan çıkmış insanların emek gücü piyasasına aktif katılımları zorlaşmaktadır. Şiddet bir bütün olarak kalkınmayı geriletmektedir (iç savaş boyunca Kuzey Uganda'da hane halkı ekonomisi büyük ölçüde çocuk emeğine dayanıyordu) (35).

Sri Lanka'da iç savaşın ücretler üzerindeki etkilerini doğrudan anlatan çalışmalara rastlanmıyorsa da diğer bazı çalışmalarda verilerden iç savaşın işçi ücretleri üzerindeki azaltıcı yönde etkiler tahmin edilebilir.

Bir çalışmaya göre, Sri Lanka'da iç savaşın önemli bir döneminde, 1983-1996 arasındaki toplam iktisadi kayıp 1996 milli gelirinin %160'ından fazlaydı. Bu özel tüketim harcamalarındaki düşüş, alt yapı tahribatı, vazgeçilen yatırım gelirleri, azalan turizm gelirleri ve ölüm ve yaralanmaların neden olduğu beşeri sermaye kayıpları ve savaş bölgesinde vazgeçilen üretim kayıpları biçiminde kendini göstermektedir (22). Savaş sonucunda kişi başına düşen gelir 850 dolara kadar düşmüştü (Kuzeyde 250 dolara kadar geriledi) (22). Bu gelişmelerin istihdamı azalttığı, bunun da işgücüne olan talep azalmasıyla ücretleri baskıladığı, düşürdüğü ileri sürülebilir.

Savaşlar ve kadın emeği

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sırasında çalışan kadın işçi sayısında adeta patlama yaşandı. Bu durum, diğer kadın işçilerin ve aynı zamanda da erkek işçilerin genel ücret düzeylerinin düşmesine neden oldu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD'de kadınlar daha önce hiç olmadık ölçüde istihdama katıldılar. 1918'e gelindiğinde çalışan kadın oranı ortalama %19 ve bazı savaş üretimi sektörlerinde %37'lere kadar yükseldi (lastikte %5 oldu) (36). Bir başka kaynağa göre, bu savaş sırasında kadın istihdamı kabaca %23,6'dan (1914), %37,7-46,7'ye fırladı (1918). Aslında bu oran diğer bazı domestik hizmetleri kapsamadığından gerçekte olması gerekenden düşüktür. Evli kadınların %40'ı 1918'de çalışıyordu (37).

Bu savaşta, orduya katılan erkeklerin işleri kadınlara verildi. Keza savaş üretimi kadınların istihdamını artırdı.

Britanya'da kadınları en fazla cephane fabrikaları çalıştırıyordu. Buna ek olarak kadınlar tren, otobüs, tramvay biletçisi, postacı, polis, itfaiyeci, banka memuru, mühendislik içeren makine üretiminde işçi, hayvan bakıcısı, sivil savunma görevli-

si olmak üzere çok farklı işlerde çalıştılar ama erkeklerden çok daha düşük ücretler aldılar. 1917'de cephane üretiminin büyük kısmını kadınlar yapıyordu. "Kanarya" olarak adlandırılıyorlardı zira TNT'yi patlayıcı yapımında kullandıklarından ciltleri sarıya dönüyordu. Böyle bir zehire maruz kalmanın yanı sıra bu savaş sırasında TNT patlaması nedeniyle 400 kadın hayatını yitirdi (38).

İkinci Dünya Savaşında Roosevelt, 10 milyon Amerikalıyı askere gönderirken, 6 milyon kadını da işgücüne dâhil etti. 1940'ta 14 yaş üstü 45 milyon çalışanın 11 milyondan fazlası (işçilerin %25'i) kadınlardan oluşuyordu, 1945'te %33'ü aştılar ve bu oran 1960'a kadar aynı kaldı. Kadın işçilerin en yoğun çalıştırıldığı sektör imalat sanayi idi (2,3 milyon, %20). ABD'de 1940'ta diğer sektörlerden alınarak imalat sanayine kaydırılan işçilerin %39'unu, 1941'de %35'ini kadınlar oluşturuyordu. 1942 yılında ABD'de cephane ve küçük silah üreten şirketlerin %54,4'ünde kadınlar çalışıyordu (38).

Britanya kadınlara zorunlu askerliği getiren ilk ülke oldu. Kadınlar ya orduya katılacak ya da çalışacaklardı. Reddedenler günlük 5 pound ceza ödeyecek ya da hapis yatacaklardı. 1941'de 14-49 yaş arası her beş kadından 4'ü istihdam ediliyordu. Dul kadınların beşte üçü çalışıyordu. Kadın istihdamı 1939'da 5,1 milyondan (%26), 1943'te 7,25 milyona (%36) yükseldi. Çalışan kadınların %46'sı 14-59 yaş arasındaydı, %90'ı 18-40 yaş arası bekâr kadındı (38).

Almanya'da 2. Dünya Savaşında mevcut kadın işçilerden daha fazla işçi çalıştırılmadığı, bunların yerine 6 milyon dışarıdan getirilen işçinin çalıştırıldığı ileri sürülmüş olsa da (29), işçi açığının kadın işçilerle kapatıldığına ve 25 yaş altı bekar kadınlar için zorunlu iş programlarının hazırlandığına dair verilere ulaşılmıştır. Bu kadın işçiler en az 1 yıl çalışmak zorundaydılar (38).

Kadın istihdamında belirgin bir artış olsa da eşit işi yapan erkek ve kadın işçilerin ücretleri arasındaki farklılık savaş sırasında da devam etti. Kadın işçiler erkek işçilerin aldığı ücretin ancak yarısı kadar ücret alabiliyorlardı. Ayrıca beceri gerektirmeyen işler kadın işi olarak tanımlanıp eşit ücret tartışmasının dışında bırakılıyordu.

Bu duruma kadınlar uzun süre sessiz kalmadılar ve Ekim 1943'te Glasgow yakınındaki Hillington Rolls-Royce fabrikasında bir hafta greve gittiler,

bunları fabrikadaki erkeklerin çoğu destekledi. Sonuçta eşit ücreti elde ettiler. Bir diğer eşitsizlik yaralanmalarda kendilerine ödenen tazminatlar konusundaydı. Savaş ile ilişkili üretim ve hizmetlerde bombalama vs gibi nedenlerle yaralanmalar sıklıkla yaşanıyordu ama erkeklere bunun için 21 Şiling ödenirken, kadınlara 14 Şiling ödeniyordu (38).

Savaşlar ve işçi sendikaları

Her iki paylaşım savaşı sırasında da başta ABD olmak üzere dönemin emperyalist –kapitalist ülkelerindeki sendikalı işçi sayısında ve sendikalaşma oranında bir artış gerçekleşti. Buna karşılık sendikalar, sınıf sendikalarından hükümetlerin kontrolündeki korporatist yapılanmanın birer aktörüne dönüştüler. Bu durum emek ve sermaye arasındaki çatışmaların açığa çıkmasını yavaşlattıysa da bu dönemde belirgin düzeyde grev ve direniş eylemleri görüldü.

Sendikalaşmanın artmasına yol açan nedenlerin başında dünya savaşları sırasında işgücü talebine olan artışın işgücünün ekonomik ve politik gücünü artırması gelmektedir. Çünkü savaşlarla birlikte sanayiler yeniden yapılandırıldı (mühendislik ve diğer savaş sektörleri öncelik etti).

ABD'de 1913'te 2,7 milyon sendikalı işçi (%6) vardı. 1917 yılına kadar bu oran %6-7 olarak kaldı. 1935 yılında 'Wagner Ulusal Çalışma İlişkileri Yasası'nın (*National Labor Relations Act* (NLRA)) kabul edilmesiyle bu oran %12'ye yükseldi (39). Sendikalarda örgütlü işçi sayısı 1941'de 10,5 milyon ve 1945'te 14,8 milyon oldu. Sendikalaşma oranı 1945 yılında %35,5 idi (27). 1913 yılında Almanya'da sendikalarda örgütlü işçi sayısı 2,97 milyon ve sendika sayısı 99 idi. Diğer yandan 2. Dünya Savaşı döneminin sendikalar açısından önemli bir özelliği sendikal örgütlenme biçiminde yaşanan değişimdir. Bu dönemde korporatist örgütlenmeler yaygın bir işçi örgütlenmesi olarak gündeme getirilmiştir.

ABD'de 1940 yılında 16 milyon askerin 10 milyonunu askere çağrılan işçilerden oluşuyordu. 1942'de Başkan Roosevelt 'Ulusal Savaş Çalışma Kurulu' (NWLB) ve 'Savaş Çalışma Politikaları Kurulu'nu (WLPB) oluşturdu. İşçi ve işveren temsilcilerinden oluşan 'İşçi Meclisleri' kuruldu. Böylece Hükümet radikal sol sendikalara karşı yandaş

sendikaları kurdurdu (*The Loyal Legion*). ‘Ulusal Savaş Çalışma Kurulu’ iş uyuşmazlıklarına aracılık eden bir yapıydı ve bu kurul fabrikalardaki çatışmalı durumlara fiilen el koyuyor, genellikle de işverenler lehine çözümlüyordu. Korporatist uygulamalar sonucu sendika üyelik oranı 1933-1945 arasında %5,7’den %22,4’e fırladı (38).

Savaşlar, iş kazaları, meslek hastalıkları, grev ve iş bırakmalar

Savaş koşullarında, askerileştirilmiş bir disiplinle ağırlaştırılmış çalışma koşulları (uzun saatler vs) nedeniyle iş kazaları, işçi cinayetleri ve meslek hastalıklarında ciddi artışlar yaşandı.

Örneğin 1. Dünya Savaşı sırasında, 1917 yılında, Doğu Londra’da Silver Town’daki TNT fabrikasındaki patlama yüzünden 73 kadın işçi öldü ve yüzlerce ev hasara uğradı. Almanya’da faşizm döneminde ve 2. Dünya Savaşı yıllarında ise ağır çalışma koşulları iş kazalarında patlamaya neden oldu. 1933-1940 arasında iş kazası sayısı 929 bin vakadan 2 milyon 253 bin vakaya yükseldi. Meslek hastalıkları vakası 11 binden 23 bine yükselirken, işçi ölümleri 217’den 525’e fırladı (bu arada istihdam 13,5 milyondan 20,8 milyona çıktı) (40). ABD’de uzun saat çalışma süreleri iş kazalarını ciddi biçimde artırdı (41).

İki büyük savaş öncesinde ücret artışı taleplerini içeren ve kısa süreli olarak ortaya çıkan **grev**lerin, savaş sırasında ciddi olarak azaldığı (özellikle de Almanya’da) buna karşılık savaşın ilerleyen yıllarında işçi mücadelesinin yeniden hızlandığı görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşının öncesinde, 1900’de Britanya’da 648 olan grev sayısı 1913’te 1,497’ye ve 189 bin olan grevci işçi sayısı 1913’te 689 bine çıkarken, grevler nedeniyle kaybolan işgünü sayısı 3.153’den 11,631’e fırladı. Katılan işçi sayısı ve işgücü kaybı Almanya’da daha az olsa da benzer bir artış eğilimi söz konusudur. Bu tarihlerde Almanya’da bir greve ortalama 86 işçi; İngiltere’de 645 işçi katılırken, ortalama grev süresi Almanya’da 16,5 ve İngiltere’de 19 gün idi. İşgünü kaybı ise sırasıyla kişi başına olmak üzere 0,9 ve 1,5 oldu (43).

Birinci Dünya Savaşının başında işyerlerinin askeri bir disipline sokulması nedeniyle grevler düştü, ama zamanla grevlerde artış görüldü.

Örneğin Almanya’da 1914 yılında 1,115, 1917’de 561 ve 1918’de 531; Rusya’da 1914’te 3,534, 1915’te 928, 1917’de 1,938 grev ortaya çıktı (Morris, 1985 s:172’den aktaran 29).

Avrupa’da grevleri ve direnişleri tetikleyen şeyler ücretlerin düşürülmesi, buna karşılık çalışma saatlerini artırılarak çalışma koşullarının ağırlaştırılması ve sınıfa yönelik anti- demokratik baskıların artmasıydı. Ayrıca savaşa karşı da grevler yapılmaktaydı. Bu yıllarda Avrupa’da önemli siyasal gelişmeler oldu, devrimler yaşandı. Rusya’da 1917’de proletarya devrimi gerçekleşti. Almanya’da Berlin ve Köln’de işçi meclisleri kurulurken, Bavyera Cumhuriyeti ilan edildi. 1919 yılında Spartaküs Hareketi’nin isyanı patlak verdi. İrlanda’da Sinn Fein 1918 yılında seçimi kazandı. 1919 yılında Glasgow tersane işçileri grevleriyle kenti felç ettiler. Macaristan’da 21 Mart 1919’da iki yıldır devam eden grev ve direnişlerin ardından Sovyet Cumhuriyeti kuruldu.

Kadın işçilerin Almanya’da ücretleri 1913-18 arasında aylık 128 marktan 30 marka düştü. Tüm reel ücretler Fransa’da bu dört yılda %20, İtalya’da yarı yarıya düştü. Avusturya 1916/17’de açlık yaşadı. Bu ülkede 1918’de ücretler %63 oranında düştü. Tüm ülkelerde çalışma saatleri tüm hafta günleri dâhil 11 saate çıktı. İtalya Turin’de Fiat işçileri haftada 75 saat, Berlin’de 70 saat çalıştılar. Paris’te Renault firmasında çatı çökmesi sonucunda 26 işçi öldü. Yeni işe başlayan kadınlar müdürlerin tacizine uğradılar. Bu gelişmeler işçilerin direnişlerini tetikledi (44).

Fransa’da demokrasi askıya alındı ve Fransız Parlamentosu 5 Ağustos 1914- 22 Aralık 1914 arasında hiç toplanmadı. Buna rağmen işçi direnişleri artarak devam etti. 1916’da ağırlıkla olarak kadınların yürüttüğü temel bir grev dalgası oluştu. Mühimmat sektöründe kadın işçilerin ücretlerinin düşürülmesi grevleri başlattı. 1916 sonu-1917 başlarında grevciler asıl olarak kadınlardan oluşuyordu. Nedenlerse enflasyon, aşırı çalışma ve ustabaşların baskılarıydı. Ekonomik gibi görünse de bu grevler sosyalistlerle işbirliği içinde yürütüldü. 1917’de 1 Mayıs gösterilerinde göstericiler Rus devrimcileri alkışladılar. Tekstil ve ayakkabı sektöründe 10 bin civarında işçi greve gitti. Fransa’da sendikal bürokrasinin negatif etkileri güçlü bir biçimde hissediliyordu. Avusturya’da kitlesel grev-

ler sosyal demokrasinin engeliyle karşılaştılar. 1917 Rus Devrimi'nin ardından sosyal demokrat liderler işçileri grevlerden vazgeçirmeye çalıştılar. 1918 yılı Ocak sonu Şubat başında 1 milyon işçi iş bıraktı. İşçiler savaş karşıtı askerlerle birlikte tavır aldılar. Sosyal demokrat liderler yeniden arabulucu oldular ve işçileri yumuşattılsa da 1918 Mayıs-Haziran'da ekmek ve un tayinlaması yeniden başlayınca işçiler yeniden greve gittiler. Sosyal demokratlar bir kez daha işçi meclislerini topladılar (43).

Almanya'da 1915'te sadece 141 grev (13 bin işçi) vardı. 1916'da bu sayı %70 artarken katılan işçi sayısı 130 bin oldu. Aynı yıl ekmek, gıda dükkanları kadın ve gençler tarafından yağmalandı. 1 Mayıs'ta 10 bin işçi yürüdü. K. Liebnicht adlı devrimcinin 2,5 yıl hapse mahkûm edilmesi 55 bin mühendisin politik grevine neden oldu ve Karl Liebnicht serbest bırakıldı. 1916/17'de Rus Çarının devrilmesi Leipzig'de mücadeleyi yükseltti. Hamburg'dan Nurenberg'e her yerde grevler vardı. 16 Nisan'da 300 bin Berlinli işçi politik sloganlar atarak greve gittiler. Aynı gün Leipzig'de başlayan grevdeki altı siyasal talepten biri işgale son verilerek barışın sağlanmasıydı. 1918'de Berlin'de 400 bin işçi tekrar greve gitti. Bu grevlerde yedi talep söz konusuydu. Bunlar arasında daha iyi gıda temin edilmesinin yanı sıra ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı gibi Bolşeviklerin barış talepleri de vardı.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda (1909-1915 arasında) toplam 38 grev yapıldı. Bu grevlerin çoğu dokuma, gıda sanayi ve madencilik alanlarında ve ağırlıklı olarak İstanbul, Selanik, İzmir ve Zonguldak'ta gerçekleşti. Grevlerin amacı ücret artışları, çalışma saatlerinin 10 saate indirilmesi ve sendika ya da işçi derneklerinin işverenlerce kabul edilmesi gibi ekonomik ve demokratik taleplerin yerine getirilmesini sağlamaktı. Onbeş greve toplamda 39 bine yakın işçi katıldı. Grevlerin 36 tanesinin 1909-1913 arasında, sadece 2 tanesinin 1914 ve 1915 yıllarında yapılmasının nedeni, yani grevlerdeki bu iki savaş yılındaki azalmanın nedeni İttihat ve Terakki Yönetiminin her türlü işçi örgütlenmesi ya da eylemini yasaklaması ve savaş koşullarıdır (44, s:61-68). Buna rağmen savaşın ilk yılı olan 1914 yılında, bu dönemin en geniş katılımlı grevi olan Zon-

guldak'taki 10 bin kömür madeni işçisinin grevi dikkat çekicidir.

İkinci Dünya Savaşı emek-sermaye güç dengesini emek aleyhine değiştirdi. İşçi örgütlerini dağıttı. Sendikalar savaş için yapılan istihdamın bir parçası haline dönüştürüldüler.

1941 yılında ABD'de Roosevelt silah sanayinde grevi yasaklayıp, işçi koruma mevzuatını rafa kaldırdı. İngiltere'de "1035 Talimatı" ile grevler yasaklandı. Almanya'da Naziler her türlü direnişi yasa dışı ilan ettiler. 1944'e kadar 87 bin işçi işyeri kurallarına uymadıkları için hapse atılırken, 1943'te bunların 5,336'sı öldürüldü. İtalya'da Mussolini, korporatizm altında grevleri, gösterileri, hatta hükümetin sözlü olarak dahi eleştirilmesini yasakladı. Emek sermaye çatışmaları bu dönemde sermaye lehine çözüme kavuşturuldu (29).

Savaşın neden olduğu ağır çalışma koşulları ve artan sömürü, sendikalardaki sözü edilen yapı değişikliğine rağmen işçi direnişlerinin 2. Dünya Savaşı sırasında da devam etmesine neden oldu. Emek-sermaye ilişkileri ülkelerin faşist ya da burjuva demokrasisi ile yönetilmelerine göre değişiklikler gösterdi.

Örneğin, Mussolini döneminde İtalya'da olduğu gibi Almanya'da faşist parti emek hareketini ve komünistleri vb yok edebilmek için 1933'te saldırıya geçti. Mart 1933'te 100 bin komünist, sosyal demokrat ve sendikacı toplama kamplarına gönderilirken bunların 600'ü öldürüldü. 1933'ün 1 Mayıs'ında işçi sendikaları Swastika'nın arkasından yürüyerek Nazilere şirin görünmek istedilerse de "Olağanüstü Hal Kanunu" ile sendikaları dağıtıldı, büroları kahverengi gömlekli faşistler tarafından işgal edildi, mülklerine el konuldu. Führer iktidar olmadan önce işçi sınıfı dizlerinin üstüne çökertilmiş, sendikaları yok edilmişti. Naziler ülke çapında, sendikaların yerini alacak olan "Emek Cephesi" adlı bir örgüt kurdular. Bu yapı Nazi devletin en önemli organı oldu. İşçi kitleleri Nazilerin arkasına takıldı. Savaşın ilk yıllarında Nazi mitinglerinde yer aldılar ve savaşı desteklediler. Hem Vichy hem de Nazi işgali altındaki Fransa'da sendikalar kapatılıp, grevler yasa dışı ilan edildi. Bir madenci grevi şiddetle bastırıldı (1941). İşçilerin, zafer için kendilerini feda etmeleri birden olmadı, savaş devam ettikçe, giderek bu fedakârlık yerleşti. Ülkeleri savaşta kazandığında sevindiler,

kaybettiğinde ise üzüldüler. İngiltere’de emek-sermaye ilişkisi Almanya’dan farklı olarak sendikaların liderlerinin hükümetin yanında yer aldığı bir biçim olarak ortaya çıktı. Sendika liderleri savaşı desteklediler. ‘Ortak Verimlilik Komitesi’nde sendika liderlerine yer verilerek üretim artışı teşvik edildi (29).

Diğer yandan, dönemin en büyük sendikası olan UAW 1941 yılında greve gitse de Pearl Harbour saldırısından sonra hükümetin yanında yer aldığını ve her türlü fedakârlığa razı olduklarını açıkladı. “Grevsizlik kararı” iki yıl boyunca grev sayısının çok düşmesine neden oldu. Böylece Roosevelt mesai ve hafta sonu çalışmasını bedavaya getirmiş oldu. Japonya’da iki savaş arasında sendikalaşma oranı %6,8 idi. Sanpo Hareketi (Sangyo Hokokukai) bu sayıyı 1942’de %70’e çıkarttı (5,5 milyon). Bu sağcı sendika liderlerinin ve bazı sağcı entellektüellerin oluşturduğu bir hareketti. Kısa sürede Sanpo, işçi verimliliği, etkin çalışma konularında kararlar alan yarı resmi bir organa dönüştü (29).

Sonuç Yerine

Günümüzde, iktisadi krizler gibi, savaşlar da kapitalizme içkin olgulardır. Yani kapitalizm ve savaşlar birbirinin ayrılmaz parçalarıdır. Çünkü kâr elde etmek için emek sömürsünü esas alan kapitalist sistemin özünde çatışma vardır. İktisadi çıkar çatışmalarının olmadığı bir kapitalizmden söz edilemez. Savaşlar bu tür çatışmaların meyveleridir. Bu çatışmalar ise ulusal çatışmaları, nefretleri, korkuları ve silahlanma gibi savaşları provoke eden gelişmelere neden olmaktadır. Doğası gereği kapitalizm uluslar arası gerginliklere neden olmakta, bu da savaşlara yol açmaktadır. Emperyalizm çağında, devletlerin ve sermayenin birbirine gidecek artan bağımlılığı, ulus devletlerin kendi ulus ötesi şirketlerinin çıkarlarını korumak için, onların arkalarında devasa bir askeri güçle durma ihtiyacını hissetmesine bu da emperyalist paylaşım savaşlarına neden olmaktadır. Böylece savaşlarda sadece kapitalist sistemin değil, kapitalist devletlerin de çok büyük sorumluluğu söz konusudur.

Geçmiş yüzyıllarda daha çok askeri kayıplarla sonuçlanan savaşlarda bugün, çok büyük oranda, sivil halktan insanlar ölmekte ya da yaralanmaktadır. Gerçekte bu savaşlar, aslında çıkartılmasın-

da hiçbir payı ya da menfaati olmayan halklar için bir felaket niteliğindedirler.

Savaşlar sadece halktan toplanan vergilerin halklara karşı kullanılmasıyla sonuçlanmamakta, bu harcamaların eğitim, sağlık, istihdam, refah hizmetleri gibi vazgeçilen alternatif maliyetleri de bulunmaktadır. Ayrıca savaşlar paylaşım savaşları sırasındaki emperyalist devlet ekonomilerinin büyümesi dışında, özellikle az gelişmiş ülke ekonomilerinin daralmasına, yatırımların durmasına, enflasyon artışına, zorunlu devlet borçlanmasına ve tüm bunlar da gelir bölüşümünün daha da adaletsiz bir hale gelmesine ve yoksulluğun artmasına neden olmaktadır.

Savaşların işçi sınıfı üzerindeki olumsuz etkileri ise savaşların her türünde (genel/emperyalist, bölgesel ya da iç savaşlar) kanıtlanmıştır. Emperyalist ülkelerde görülen savaş dönemi istihdam artışı askerileştirilmiş-zora dayalı bir istihdamdır. Bu ülkelerde çalışma saatleri uzatılmakta, sendikal örgütlenmeler etkisizleştirilmekte ve artan enflasyon nedeniyle reel ücretler düşürülmektedir. Bunlara ilave olarak kadınlar savaş üretim sektörlerinde daha çok kullanılmakta, buna rağmen ücretleri erkek işçilerin ücretlerine kıyasla düşük tutulmaktadır. Savaş üretimi koşullarında iş kazaları ve meslek hastalıklarında ise patlama yaşanmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde ise savaş dönemlerinde istihdam artmadığı gibi, işsizlik hızla yükselmekte, reel ücretler ve sendikalaşma oranları düşerken, işçilerin çalışma saatleri ve koşulları ağırlaştırılmakta ve iş kazaları görülmemiş ölçüde artmaktadır. Savaşlar, despotik, otoriter ya da faşizan devlet biçimleri altında yaşandığından işçi haklarından söz edebilmek de mümkün değildir. Özcesi savaşlar hangi ulus, cins etnisite ya da inanç grubuna ait olursa olsun işçi sınıfı için her hangi yarar sağlamamakta, tam tersine işçi sınıfının, ölmek ya da yaralanıp sakat kalmasının ötesinde, ekonomik ve sosyal refahının azalmasına ve örgütsüzleştirilerek politik olarak zayıflatılmasına neden olmaktadır.

Dipnotlar

1. Veriler için bkz: Wikipedia; Ransom; Richard; <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/25/columbia-conflict-death-toll-commission>; Crawford; Matthews; Lutz; , <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/sri-lanka>; Human

Rights Council; <http://www.huffingtonpost.com/2014/11/24/syrian-observatory-for-human-rights>; HDP Genel Merkezi Enformasyon Masası; siyasihaber.org.

2. Klein tarafından ortaya atılan Felaket Kapitalizmi'ne atıfta bulunan Alex Callinicos, "Resisting the long war", <http://isj.org.uk/resisting-the-long-war/>, Issue: 149, (22 December 2015).

Kaynaklar

1. Ransom RL "The Economics of the Civil War" <https://eh.net/encyclopedia/the-economics-of-the-civil-war>.
2. "Colombian conflict has killed 220,000 in 55 years, commission finds" Associated Press in Bogotá, <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/25/colombia-conflict-death-toll-commission>, 25 July 2013.
3. Crawford NC "Civilian Death and Injury in the Iraq War, 2003-2013" Brown University Watson Institute International&Public Affairs. Costs of War. March 2013.
4. Lutz C "US and Coalition Casualties in Iraq and Afghanistan." *Watson Institute for Strategic Studies, Brown University*. 2013, February 21.
5. World Report 2015: Sri Lanka Events of 2014, <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/sri-lanka>.
6. Report of the OHCHR Investigation on Sri Lanka (OISL), Human Rights Council, 16 September 2015.
7. "Inside The Advocacy Group That Keeps Track Of Syria's War Casualties", http://www.huffingtonpost.com/2014/11/24/syrian-observatory-for-human-rights_n_6201182.html, 8 May 2015.
8. "7 ayda 280 asker ve polis yaşamını yitirdi," <http://siyasihaber2.org/7-ayda-280-asker-ve-polis-yasamini-yitirdi>, 6 Şubat 2016.
9. HDP Genel Merkezi Enformasyon Masası Tarafından Sunulan 17 Nisan 2016 Tarihli Bilgilendirme Notu.
10. World War II, Casualties, WWII Statistics.pdf, moira.meccahosting.com (11 Kasım 2015).
11. Dylan M "George W. Bush's presidency, in 24 charts", <https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/04/24/george-w-bushs-presidency-in-24-chart>, April 24, 2013.
11. Lenin VI "Imperialism, the Highest Stage of Capitalism" İçinde: Lenin's *Selected Works*, Progress Publishers, 1963, Moscow, Volume 1, Erişim: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/ch07.htm>.
12. Chretien T "What's the cause of endless wars?" Erişim: <http://socialistworker.org/2014/10/30/whats-the-cause-of-endless-wars>, 30 October 2014.
13. Callinicos A "The multiple crises of imperialism" *International Socialism* 2014; 144. Erişim: <http://isj.org.uk/the-multiple-crises-of-imperialism>
14. Report: "War and Peace in the 21st Century, International Stability and Balance of the New Type" Valdai Discussion Club Report, October 2015.
15. Benoit E "Defence and Economic Growth in Developing countries" Boston, MA: Lexington Books, 1973.
16. Benoit E "Growth and defence in developing countries" *Economic Development and Cultural Change*, 1978;26(2).
17. World Bank "Breaking the conflict trap: Civil war and development policy" Technical report, Washington, D.C. World Bank, 2003.
18. Galvin H "The impact of defence spending on the economic growth of developing countries: A cross-section study" *Defence and Peace Economics* 2003;14(1):51-59.
19. Stewart, D. B. (1991). Economic growth and the defense burden in Africa and Latin America: simulations from a dynamic model. *Economic Development and Cultural Change*, 40(1).
20. Yildirim J, Sezgin, S, Ocal N "Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries: A dynamic panel data analysis" *Defence and Peace Economics* 2005;16(4): 283-295.
21. Collier P "On the economic consequences of civil war" *Oxford Economic Papers* 1999;51(1):168-183.
22. Samarasinghe de SWR "Political Economy of Internal Conflict in Sri Lanka" Working Paper. The Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'. 2003, s.9.
23. Renuka GK, Rambaldi AN "Economic Consequences of War: Evidence from Sri Lanka" *Journal of Asian Economics* 2014;30: 42-53.
24. Peltier HG "Employment Impact" Brown University Watson Institute International&Public Affairs. Feb 2015. Erişim: <http://www.costsofwar.org/article/lost-jobs>.
25. Higgs R "Wartime Prosperity? A Reassessment of the U.S. Economy in the 1940s" <http://www.independent.org>, 1 March 1992..
26. Bureau of Labor Statistics, "Employment status of the civilian noninstitutional population, 1940 to date." Available at <http://www.bls.gov/cps/cpsaat1.pdf>.
27. Tassava C. The American Economy during World War II. *Economic History Encyclopedia*, February. 2010;5. Erişim: <https://eh.net/encyclopedia/the-american-economy-during-world-war-ii> (Milward, s. 69'dan aktaran).

28. Heartfield J "World war as class war"
<https://libcom.org/history/world-war-class-war>
(7 April 2016).
29. Heartfield J "The reaction"
<https://libcom.org/library/reaction> (19 June 2011).
30. Bernstein I "Americans in Depression and War"
Chapter 5. *The US Department of Labor Bicentennial History of the American Worker*. 1983: 201-24.
<http://www.dol.gov>.
31. Nazi Germany and the Economic Miracle,
<http://www.historylearningsite.co.uk/nazi-germany/nazi-germany-and-the-economic-miracle>
32. Martín-Aceña P, Martínez Ruiz E, Pons MA "War and Economics: Spanish Civil War Finances Revisited"
European Review of Economic History 2012;16.2:144-165.
33. Bry G (assisted by Charlotte Boschan) "Wages in Germany, 1871-1945" Princeton University Press, 1960. Erişim: http://papers.nber.org/books/bry_60-1.
34. The Long-Run Labor-Market Consequences of Jose Galdo, Civil War: Evidence from the Shining Path in Peru, IZA DP No. 5028, June 2010.
35. Kasirye I, Okoboi G "Impacts of civil war on labour market outcomes in Northern Uganda: Evidence from the 2004-2008" Northern Uganda Panel Survey.
36. Prepared in the Reports and Analysis Division, Bureau of Employment Security. The material was assembled by Mildred A. Joiner and Clarence M. Welner, *Employment of Women in War Production*.
37. Braybon G "Women War Workers in the First World War" Routledge London, 1989.
38. "The impact of WWII on women's work World War II: 1939-1945", <http://www.striking-women.org>.
39. Reynolds MO A History of Labor Unions from Colonial Times to 2009" Mises Institute (<https://mises.org>), 17 July 2009.
40. Black R "Fascism in Germany: How Hitler Destroyed the World's Most Powerful Labor Movement" London: Steyne, 1975.
41. Hugh R "The United States: from ploughshares to sword" in Mark Harrison, ed., *The Economics of World War Two: Six Great Powers in International Comparison*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 94.
42. Meisenzahl RR "Organization matters: Trade Union Behavior during Peace and War" *Journal of Comparative Economics* 2015;43.4:919-937.
43. Fuller C "The mass strike in the First World War", <http://isj.org.uk>, Issue: 145, 5 January 2015.
44. Güzel MŞ "Türkiye'de İşçi Hareketi (1908-1984)" İmge Kitabevi, 2016.●

İnsanlık henüz yeni insanlık olduğu zamanlarda mülkiyetsiz, dolayısıyla savaşırsız yaşadığı günleri unutmadı, onların yeniden geleceği zamanı umut etmekten vazgeçmedi (Yıldırım B.)
Silahlara karşı güller, ne kadar etkili? (Bu fotoğraf Mark Ribaud tarafından Washington'da Vietnam Savaşı karşıtı bir gösteride 20 Ekim 1967'de çekildi)

Fotoğrafa erişim adresi: <http://www.rtmuruguay.org/2015/12/flores-en-el-cabello-2.html>

SAVAŞ-ŞOVENİZM KISKACINDA İŞÇİ SAĞLIĞI

Mehmet ZENCİR

Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD

İşçi sağlığı açısından savaşlar iki başlıkta ele alınmıştır. Birincisi savaşları ortaya çıkaran kök nedenler ve savaşların yarattığı sorunların işçi sınıfına etkisi, ikincisi ise savaşların (özellikle iç savaşın) yarattığı militarist ve şovenist politikaların emek sürecine etkileri ve neoliberal kapitalizmin inşasındaki rolü. Yazıda bu iki başlık bağlamında militarist ve şovenist politikaların emek sürecine etkileri ve ardından ILO'nun savaşlara yönelik çalışmaları ve ayrımcılık başlığı tartışılacaktır.

İşçi Sağlığı Perspektifi İle Savaşlar ve İşçi Sınıfı

Kapitalizm ve savaşlar

Savaşlar kapitalizm için kaçınılmazdır: Pazarların güvence altına alınması, enerji ve hammadde kaynaklarının ele geçirilmesi, silah endüstrisinde "realizasyon-değerlenme", krizlere çözüm aracı vb. Yapısal özelliklere tahakküm, güç ilişkileri ve ideolojileri de eklenmelidir. Kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda varlığını sürdüren erkek egemen anlayış ve iktidarcı yaklaşım, kapitalizm ile birlikte tüm toplumsal ilişkilere ve kurumlara yaygınlaşmıştır. Başta tekçi ulus devlet olmak üzere her türlü üst yapı kurumlarının (okul, hukuk, ordu vb.), aile ve çalışma yaşamında ve gündelik ilişkilerdeki tahakküm ilişkileri de mutlaka not edilmelidir. Bunlara militarizmi de eklemek gerekiyor. Ordunun, devleti ve toplumsal yaşamı belirleyici ve yönlendirici bir güç haline gelmesi; devletin ve toplumun askeleştirilmesi; devletin anti demokratik karakterini ve toplumun değişik kesimleri üzerindeki baskısının artması; milliyetçilik ve şovenizmin belirgin bir politik güç haline gelmesi ve sadece kıtlada değil, toplumun her kurumunda sürekli olarak yeniden üretilmesi özellikleri ile bilinen militarizm, savaş-şiddet düşüncesini büyüten kök nedenler arasında yer alır. Militarizm aynı zamanda askeri güce aşırı

güven ve uluslararası ilişkilerdeki zorluklarda meşru bir tehdit gücü ve özgürlük ve güvenliğin nihai garantörü olarak savaşçıların yüceltilmesi, askeri güce bağlılık sağlaması ve yüksek kritikte askeri moral ve etiğe saygı duyulması ile de barış için en büyük tehdit olmaya devam ediyor (1). Toker'e göre (2) bir korku rejimi olan militarizm, milliyetçilik ideolojisi ile insanlar arası ilişkiyi dost-düşman kategorileriyle biçimlendirip homojen bir toplum yaratma, farklılık taleplerine karşı dışlama, reddetme ve giderek yok etme tavrının içselleştirilmesini sağlar. Neoliberal kapitalizm ulusal, ırksal, kültürel öz tanımlarına dayalı milliyetçiliklere, dünya ölçeğinde bir refah milliyetçiliği ile dahil her türlü milliyetçiliği destekleyen militarist bir dünya düzenidir.

Silah endüstrisi, dünya askeri harcamalarında artış savaşların ortaya çıkmasında önemli rol oynamaktadır. 2014 yılı itibarıyla dünya silah harcaması 1.78 trilyon USD'dir Bunun üçte biri 610 milyar USD ile ABD'ye ait olup GSMH'nin %3.5'ini oluşturmaktadır. ABD'yi Çin ve Rusya izlemiştir. Suudi Arabistan 80.8 milyar USD ile dördüncü, GSMH içinde pay açısından birinci sıraya yükselmiştir (%10.4). Türkiye de 22.6 milyar USD (GSMH içindeki payı %2.2) harcama ile on beşinci sıraya yerleşmeyi başarmıştır!!! (3). Türkiye'nin aynı kurum tarafından yapılan raporlara göre askeri harcamaları 2012'de 18.2 milyar USD, 2013'de ise 19.3 milyar USD'dir. (4). Suriye İç Savaşı sürecince silah endüstrisinin dünya çapındaki beş büyük şirketinin hem satışlarını hem de hisse değerlerini yüzde 200'leri aşan oranlarda yükselttiklerini ortaya koymuştur.

Günümüz savaşları...

Savaş ile geçen süre, kayıplar, katılan devletlerin çokluğu, kullanılan silahlar ve tahrip gücü, yaşam ortamlarına zarar verme, ekolojik yıkım vb.

dikkate alındığında savaşlar insanlığın önünde devasa bir sorun haline gelmiştir. Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde savaşlar artarak varlığını sürdürmekte, insanlık ve doğa için yıkıcı etkilerini devam ettirmektedir. Yirminci yüzyılla birlikte savaşın doğası da değişmiştir. Nükleer, radyolojik, biyolojik ve kimyasal kitlesel imha silahları ve kara mayınları geniş nüfusları tehdit eder hale gelmiştir (5). Dahası savaş teknolojisinin yıkıcı gücü artmış, toplumların ekonomik ve sosyal alt yapılarına yönelik yıkım da artmıştır. Askeri hedefler ile sivil hedefler ayrımı bulanıklaşmış, “alt yapı savaşları” adı verilen kentin güç (elektrik) ve su sistemleri stratejik askeri hedefler haline gelmiştir (6). Halkların birbirini kırdığı, kadınların sistematik bir şekilde tecavüze uğradığı, askerlerden çok sivillerin öldüğü, savaş etiğinin yok sayıldığı, her karesinin naklen izlenebildiği savaşlar... 20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyılda savaşlar artık merkezi kapitalist ülkelerin topraklarında olmuyor. Bununla birlikte merkezi kapitalist ülkeler artan savaşlarla çok ilgili, öncesinde, sırasında ve sonrasında. Bu ilginin bir nedeni olsa gerek!!! Tarih bitti, Yeni Dünya Düzeni ile adalet ve barışın küreselleşmesi söylemlerine karşın dünya barut kokusundan geçilmez hale geldi.

Özellikle 1. ve 2. Dünya Savaşı olmak üzere savaşa kitlesel katılım gösteren faal işgücü nedeniyle çalışan nüfusun azalması, savaş ile doğrudan ve dolaylı sektörlerde artan istihdam ve ürün kullanımında büyük artış nedeniyle emek sürecini doğrudan etkilemiştir (7). Bu durum uzun çalışma saatleri, tatil ve dinlenme sürelerinin olmaması, işçi sağlığı ve güvenliği önlemlerinin rafa kaldırılması, çocuk işçiliği, ücretlerin düşmesi veya verilmemesi gibi olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Yine üretici güçlerde meydana gelen büyük tahribatlar (8) nedeniyle de işsizlikte artış yaşanmıştır.

Sendikal-sosyalist mücadele büyük zarar görmüştür. Kendini enternasyonalizme ve barışa adanmış sol-sosyalist mücadele, uluslararası sınıf dayanışmasında başarılı ol (a)mamış, aksine egemen sınıfların ulusal birlik ve vatanseverlik dalgası ile basiretsizliğe düşmüş kendi ülkelerinin orduları ile savaşa katılmak zorunda kalmışlardır (9). Tüm bunlara karşı her büyük savaş dönemi sonrası dünya devrimleri (SSCB), kapitalizmin felaket çağında yaşanan toplumsal ve ekonomik sorunla-

rın ortadan kalkması (Batılı siyasal demokrasilerin istikrar sağlaması ve eski sömürge imparatorluklarının ortadan kalkması) gibi olumlu sonuçları da olmuştur. Savaşlar merkezi kapitalist ülkelerden üçüncü dünyaya kovulmuştur (10)

ILO ve Savaşlar

ILO 1919 yılında, Birinci Dünya Savaşı'na son veren Versay anlaşması kapsamında, evrensel ve kalıcı bir barışın ancak sosyal adalet temelinde inşa edilebileceği inancından hareketle kurulmuştur (11). Bununla birlikte ILO daha çok savaş sonrası döneme odaklanan bir tartışma yürütmektedir. Savaş öncesi döneme odaklanma sosyal adalet bağlamında ILO'nun kuruluş ilkeleri ile genel olarak ele alınmıştır. ILO'nun savaşla ilgili 2003 yılında çıkan “*Jobsafterwar-A criticalchallenge in thepeaceandreconstructionpuzzle*” isimli kitabında 21. yüzyılın başında küresel olarak silahlı çatışmaların alarm verdiği, BM ve organlarının bu sorunun üstesinden gelmek için bir dizi çözümler, kararlar ve eylemler gerçekleştirdiği, 1992 başında Barış Ajandası, 1998 yılında Afrika'da çatışmanın nedenleri ve kalıcı barış ve sürdürülebilir kalkınmanın geliştirilmesi ve 2001 yılında çatışmaların önlenmesi raporlarının hazırlandığına yer verilmiştir. Özellikle Afrika'daki paydaşlarla birlikte savaşa zemin hazırlayan kök nedenler üzerinde durulmuştur. Son zamanlardaki terörizm ve terörizmi etkisizleştirme girişimlerinin çatışmaları büyüten rolüne dikkat çekilmiştir. Devasa sayıda ölümler dışında silahlı çatışmaların aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, milenyum kalkınma hedefleri, istihdamın geliştirilmesi, yoksulluğun azaltılması, sosyal dışlanma, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, işçi hakları, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması ve diğer temel hak ve ilkelerin geliştirilmesi ile ilgili küresel ciddi tehditler içerdiğinin de altı çizilmektedir. Savaşların acımasız ekonomik tahribat ve birey ve toplumda bıraktığı derin yaralar nedeniyle barışın inşası ve iyileşmenin kompleksliği ve zorluğuna dikkat çekilmiştir.

ILO savaşların önlenmesini güvenlik politikaları bağlamında ele almış ve dünyada genel kabul gören ILO InFocus Programı ile “sosyo-ekonomik güvenlik” kavramını ortaya atmıştır. Devlet ve askeri güvenlik ötesinde daha “geniş” bir perspektifte tüm boyutlarıyla kişisel güvenliğin sağlaması

esas olarak ele alınmıştır. İnsan güvenliğine tehdit olarak yoksulluk, ekonomik belirsizlik, özellikle işsizlik ve düşük gelirin yanı sıra siyasal sistemlerin istikrarsızlıkları dahil bir dizi kök neden sıralanmıştır. ILO, özellikle istihdam, sosyo-ekonomik sorunlar ve politik güvenlik arasındaki bağlantılara yoğunlaşmıştır. Silahlı çatışmaların sadece yaşam ve geçim üzerine ciddi tehditler oluşturmadığı aynı zamanda iyi yönetimin temel yapılarını da tehdit ettiği vurgulanmıştır. İş, sendikal haklar, işletmeler, insan hakları ve çalışma standartlarına yönelik tehditlerin savaşlar için erken uyarı özellikleri taşıdığı ve bu tehditlerin önlenmesinin savaş mücadelelerinin ayrılmaz bir parçası olduğuna dikkat çekilmiştir. Savaş sonrası dönemlerde barış anlaşmalarının her zaman insan güvenliğini garanti etmediği, eğer bireysel ve kolektif güçlendirilmeleri teşvik ederek insan güvenliğini korumak ve insanların seçimlerinin genişletilmesi isteniyorsa, siyasal, sosyal ve ekonomik özgürlükler ve hakların yeniden değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Savaş sonrası dönemin ilerlemek ya da insan güvenliğini desteklemek için bir fırsat olarak kullanılabilmesine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte aksine yeni belirsizliklerin ve yabancılaşmada derinleşmeye de yol açabileceği vurgulanmıştır (12). ILO savaşları diğer olağandışı durumlarla birlikte ele aldığı "ILO's Role in Conflict and Disaster Settings" çalışmasında sürece kriz olarak yaklaşmış, adım adım neler yapılacağına ve krizden etkilenen ülkelerde insana yaraşır iş fırsatlarının nasıl yaratılacağına yer vermiştir (13).

Görüldüğü gibi ILO kapitalizm ile ilgili herhangi bir bağlantı kurmadan savaşa zemin hazırlayan faktörleri ele almış, bunlara yönelik yapılacak çalışmaların naif bir çerçevesini yaparak öneriler geliştirmeye çalışmıştır.

Ortadoğu'daki Savaşlar İç Savaş Gerçekliği ve Türkiye

Irak savaşı ve ardından devam eden çatışma ortamı ile 2011 yılından bu yana artarak devam eden Suriye İç Savaşı savaşlarla bilinen Ortadoğu'yu hala gündemin en üst noktalarında tutmaktadır. Türkiye bu savaşlardan doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir. Dahası son kırk yıldır devam eden ülke içindeki çatışmalı ortam son bir yıl içinde şiddetlenmiş ve savaş haline dönüşmüş-

tür. Heide Iberg Institute for International Conflict Research (HICIR) Uppsala Conflict Data Program (UCDP) dünyada savaşları inceleyen iki büyük enstitünün kriterlerine göre de ülkede savaş gerçekliğini yeniden değerlendirmemiz zorunlu hale gelmiştir.

HICIR göre çatışmalar şiddet içermeyen çatışmalar (*ihtilaf ve şiddet içermeyen kriz*) ve şiddet içeren çatışmalar (*şiddetin eşlik ettiği kriz, sınırlı savaş ve savaş*) olarak sınıflandırılmaktadır. Yoğunluk açısından da şiddet içermeyen çatışmalar düşük yoğunluk; şiddetin eşlik ettiği kriz orta düzey yoğunluk ve sınırlı savaş/savaş yüksek yoğunluklu savaş olarak değerlendirilmektedir (14). UCDP tarafından ise askeri çatışmalar şiddetlerine göre minör askeri çatışma (bir yılda 25'den fazla ve binden az muharebeye bağlı ölümün olması) ve savaş (bir muharebeye bağlı binden fazla ölümün olması) olarak iki grupta ele alınmaktadır. Savaşa bağlı ölümler olarak da geleneksel savaş, gerilla aktiviteleri ve askeri birliklerin her çeşit bombardımanlarına bağlı ölümleri içermektedir (15). Her iki kuruluşun kriterlerine göre yoğunluğu değişse de ülkemizde bir çatışma/savaş ortamının olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bu savaş ortamı son kırk yılda militarist özelliklerin hakim olduğu neoliberal kapitalizmin ve devletin inşasında eş zamanlı varlığını sürdürmüştür. Türkiye'de neoliberal kapitalizme geçiş ve neoliberal otoriter devletçiliğin inşası askeri darbe, askeri rejimler ve sürekli darbe rejimlerinin kurumsallaştırılması ile gerçekleşmiştir. Otoriter devletçilik neoliberal militarizmlerin eseri olmuş ve bu çerçevede, sıkıyönetim, olağanüstü hal, devlet güvenlik mahkemeleri kanunlarıyla devletin baskı aygıtları güçlenip ön plana çıkmış, Milli Güvenlik Kurulu üzerinden siyasal alan militarize edilmiştir. Otoriter devletçilik, "tüm sosyo-ekonomik yaşam üzerinde yoğunlaşmış devlet kontrolüyle beraber siyasal demokrasinin kurumlarının radikal biçimde gerilemesini ve 'formel' özgürlüklerin çeşitli yollarla ciddi biçimde daraltılmasını" içerir. Türkiye'de Kürt sorununun militarizasyonu ve iç savaş yapma hali, ordunun siyasal alan üzerindeki vesayetini yeniden üretebilmesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Özellikle, 1992-1993 yıllarında düşük yoğunluklu savaş stratejisi çerçevesinde bölgede 1987'den beri devam eden OHAL yönetiminin

yanı sıra, formel-enformel ve legal-illegal bağlantılarıyla bir savaş aygıtı inşa edilmiştir. Köylerin yakılması ve boşaltılması, koruculuk sisteminin yaygınlaştırılması, JİTEM gibi yapıların kurulması, faili meçhul cinayetler, insan hakları ihlalleri özellikle ülkenin Kürtlerin yoğun yaşadığı çeperinde hayatın bir parçası haline gelmiştir (16). Neoliberal kapitalizm ve neoliberal otoriter devletin inşası, militarizasyon, yaşanan iç savaş emek sürecini doğrudan etkilemiştir. Emek süreci tüm dönem boyunca militarize edilmiştir. Esnek üretim ve istihdamın yaratılması, emeğin örgütlenmesi önündeki engeller ve sendikalara yönelik kısıtlayıcı düzenlemeler, sendikal hak arama mücadelesinde de facto yasaklamalar vb. emek sürecinde otoritenin etkileri olarak sıralanabilir.

Savaşlar ve Zorla Yerinden Edilmelerle Katmerleşen Şovenizm ve Emek Süreci

Savaşlar ve emek süreci

ILO'nun savaşla ilgili 2003 yılında çıkan "Jobsafterwar-A criticalchallenge in thepeaceandreconstructionpuzzle" isimli kitabında savaşın emek piyasasına olan etkilerine de yer vermiştir. ILO'nun dikkat çektiği konular şunlardır:

Şiddet içeren çatışmalar genel olarak yüksek düzeyde işsizlik, uygun becerilerde eksiklik, yoksulluk ve duyarlı grupların artışına neden olur. İşsizlik ve düşük istihdam düzeyleri, emek piyasasının deneyimlerinin kaybolması, vasıf ile ilgili talepleri değiştiren dramatik değişiklikler söz konusudur. Çatışma sonrası işsizlik, çatışma ile ilgili istihdam kaybı ile daha da şiddetlenir. Silahlı çatışma sonucu iş gücü profilinde dramatik değişiklik oluşabilir (vasıflı işçilerin kaybı gibi). Engelli nüfusta ciddi düzeyde artış vardır. Engellilerin çalışma yeteneği ve iş çeşitliliği savaş öncesi duruma göre ciddi olarak farklılaşmıştır. Aile reisi kadın sayısı artmıştır ve savaş öncesine göre sorumlulukları artmıştır. Yer değiştirenler, geri dönenler, mülteciler ve eski savaşçılar, önceki yerlerini ve vasıflarını sıklıkla kullanamaz hale gelir.

Fiziksel, politik, insani ve ekonomik kapitalde ortaya çıkan hasar ve yıkım istihdamın geliştirilme potansiyelini de zayıflatmaktadır. İşyerleri ve altyapıda fiziksel hasar, üretken varlıklar, istihdam ola-

nakları ve sermaye ve yatırımlarda kayıp, ticaret ağları kesinti ve kurumsal zayıflıkların alevlenmesi söz konusudur. Emek piyasası giderek kaotik hale gelir. Emek piyasası yönetimindeki zayıflık iş gücü piyasasında düzenlemelerin yokluğuna ve adaletsiz istihdam uygulamalarına zemin hazırlar. Ücretli ve ücretsiz işçiler giderek savunmasız hale gelir, çalışma koşullarının bozulması sıklıkla işçi sağlığı ve güvenliğini tehdit eder ve işçi hakları baskılanır. Çalışma hukuku ayaklar altındadır. Örneğin çocuk işçiliği sıklıkla artmıştır. Savaş sonrası istihdamı kötüleştiren bir faktörde yeniden yapılanma aşamasında istihdam geliştirmeye öncelik verilmemesidir. Yeniden yapılanmada önemli olmasına karşın paradoksal olarak vasıf gerektiren teknik ve profesyonel personel ciddi oranda işsiz nüfus olarak karşımıza çıkar. Dahası istihdam sorunları barışın inşasında temel olmasına rağmen barış görüşmelerinde veya anlaşmalarında nadiren ele alınır.

Genellikle kamu harcamalarındaki kesintiler, ekonomik yeniden yapılanma programları iş durumunun kötüleşmesine neden olur. Uygunsuz makroekonomik çevre ve kurumların dışında, genellikle istihdam gereksinimi karşılanamaz, mikro-kredi erişim ve diğer iş dünyası hizmetleri de etkilenmiştir. Mesleki eğitim ve öğretim programları kesintiye uğramış veya azalmıştır. Tarım dışı güvencesiz serbest meslekler ve geçici istihdam ve kentsel kayıt dışı ekonomi patlama eğilimindedir (17)

ILO sürdürülebilir barışın inşası, yeniden entegrasyon ve yeniden yapılanmada istihdamın kritik rolü olduğuna ve ILO'nun buna odaklandığına dikkat çekmiştir. Emek piyasasının savaş sonrası yeniden yapılanması ile ilgili olarak sürecin kompleks, öngörülme ve geçici koşullarla mücadeleyi içerdiği; alışılmış iş dünyası yaklaşımının ve konvansiyonel çözümlerinden çok daha fazlasını gerektirdiğine; yenilikçi tutarlı strateji, eylem ve politika biçimlerinin yerelden uluslararası düzeye ve tüm aktörlerin katılımı ile gerçekleştirilmesine; önlemlerin savaş sonrası koşullara (devre dışı kalan sosyo-ekonomik ve politik çevre, üst düzeyde güvensizlik, kurumsal zayıflık, sosyal entegrasyonun olmaması, politika eksiklikleri ve savaşın kök nedenleri) duyarlı olması ve milenyum kalkınma hedefleri ile ilgili temaları engellememesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Savaş sonrası kalıcı barışın inşasında emek süreci ile ilgili düzenle-

melerde ILO'nun eşsiz (?) üçlü yapısının (hükümetler, patron ve işçilerin örgütleri) sosyal adalet için önemi ısrarla tekrarlanmaktadır (17). Savaş sonrası dönem içinde savaşların önlenmesinde olduğu gibi kapitalizmi, kapitalizmin güncel neoliberal politikalarını görmezden gelen bir yaklaşım söz konusudur.

Zorla yerinden edilmeler ve emek süreci

Son yirmi yılda gelişmekte olan ülkelerde silahlı çatışma ve savaşlar giderek artmış, dolayısıyla mülteci akınları da yoğunlaşmıştır. Bosna ve Ruan-da'da yaşananlar, Birinci ve İkinci Körfez Savaşı, Irak ve Suriye'de olanlar bu sürecin örnekleridir. Savaş kaynaklı göç dalgaları çevreden merkeze yönelen göç dalgaları olup yasal statü alamayan göçmen gruplarının kalabalıklaşması ile sonuçlanmaktadır. Bu mülteci akını "düzensiz emek göçü" olarak adlandırılmaktadır. Mültecilerin adı artık "düzensiz göçmenler" olmuştur (18) Bu tanımlar ILO, BM gibi örgütler ve bilim çevreleri tarafından da sıklıkla kullanılmaya başlanmış, konu ile ilgili politika geliştirme arayışına girilmiştir.

Mülteciler bütün siyasi, sosyal, ekonomik haklarından ve güvencelerinden feragat etmek pahasına; çalışma hayatına katılma, oy kullanma, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma gibi en temel insan haklarından yoksun kalmayı, her türlü sömürüye ve istismara açık olmayı göze alarak bu yolu seçen kişi veya topluluklardır. Her türlü yaşam güvencesi ve destekten yoksun, sürekli ön yargılarla dışlanacakları, hırpalanacakları, en kötüsü nereye giderlerse gitsinler bir şekilde belli grupların ırkçı ve faşist saldırılarına maruz kalacakları bir hayatı önceden bilerek ve kabullenerek bu yola başvuracak kadar çaresiz kalmış insanlardır, ülkemizdeki Suriyeliler örneğinde olduğu gibi (19). Göç alan ülkeler yaşanan göç akımlarını sıklıkla "güvenlik" sorunu olarak ele almakta, bu durum ister kayıtlı olsun ister kayıt dışı olsun zorlu bir yaşama mecbur bırakmaktadır (20).

İster gönüllü ister zorunluluktan kaynaklansın emek göçü sermaye açısından "ucuz emek" demektir. Emperyalizm dönemi ile birlikte sömürgeleştirme politikaları ile çevre ülkelerdeki toprak, hammadde ve emeğin dünya piyasalarının denetimi altına girmesi, geniş kitlelerin mülksüzleşmesi ve hayatlarını sürdürmek için zorla yerinden olmalarına yol açmıştır. Köle ticareti olarak bilinen

emek göçü merkez ülkelerde kapitalizmin gelişimine, sermaye birikim sürecine ciddi katkı sağlamıştır. Göçmen emeği, yüzyıllardır işverenler açısından, işgücü maliyetini düşük tutmak, yetersiz işgücü arzını karşılamak, esneklik, ucuz işgücü gibi özellikleri nedeniyle emre amade tutulmuştur ve tutulmaya devam etmektedir. Göçmenler, kontrol edilebildiği ve mevcudiyetleri denetlenebildiği sürece sermaye tarafından kendi işçi sınıflarını ve işgücü piyasası içinde bir baskı mekanizması olarak kullanılmıştır ve kullanılmaya devam etmektedir (21). Mülteciler patronlar açısından daha "itaatkar ve çalışkan" ucuz emek gücüdür (20). Kapitalizmin hizmetine hazır, örgütsüz bir emek havuzu... (22). Zorla yerinden edilen bu geniş sayıda kitleler için patronların tercihi geçici statü (*mısafir*) ile ülkede kalmalarının devam ettirilmesi yönüdür (20). Yani korunmasız, savunmasız statüde... (22) göçmen işçi ile ilgili geniş literatürden yararlandığı çalışmada, göçmen işçi çalıştırmanın kapitalist birikim açısından ekonomik, sosyal ve politik işlevlerine yer vermiştir. Bunlar ücretleri düşürmek, yerli emek gücü üzerinde baskı kurmak, korumasız, esnek ve uysal bir işgücü kaynağı sağlamak, emeğin yeniden üretim maliyetini düşürmek ve hepsinden önemlisi işçi sınıfını kendi içinde - yerli-yabancı ya da ırksal, etnik köken, din gibi özellikler temelinde- bölmek şeklinde sıralamaktadır. Savaş nedeniyle zorla yerinden edilen, ülke dışına çıkan göçmenler, yani mülteciler günümüzde Marks'ın tanımladığı yedek sanayi ordusunun en önemli bileşenini oluşturmakta ve en derin sömürüye maruz kalmaktadır. Marx'a göre, *emekçi artı-nüfus, bir taraftan sermayenin kendisini genişletmesi konusunda değişen gereksinimlerini karşılamak için her an sömürülmeye hazır bir emek kaynağı yaratmak, diğer taraftan da çalışan kesimi aşırı çalışmaya boyun eğdirerek sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakmak gibi iki temel işlev yerine getirmektedir. Marx, göçmen emekçileri de nispi artı-nüfus kaynaklarından biri olarak değerlendirmekte ve emekçi sınıfın bu kesimi için "gereksinmeye göre bazen şu, bazen de bu noktaya sürülen, sermayenin hafif piyadeleri"* yorumunu yapmaktadır (22)

Kapitalizm için göçmen emeğinin sermaye birikimi bakımından işlevi yedek emek gücü ya da nispi artı nüfus olması ile yakın ilişkilidir. Yedek emek ordusunun en kullanışlısı göçmenlerdir.

Göçmenlerin içinde de en alttakiler ise geri dönme ihtimali bulunmayan (savaş, siyasi vb. nedenlerle göç eden) mülteciler ve sığınmacılardır. Ülkesindeki ekonomik ve sosyal koşullara dönmek istemeyen, kayıt dışı bir yedek emek gücü ordusu... (23) (22). Sermaye, emek güçlerini sömürmenin yanı sıra işçi sınıfını denetim altına alabilme işlevselliği nedeniyle de göçmenlere gereksinim duyar. Mülteciler ile birlikte sınıf içinde ırksal-etnik bölünme gerçekleştirilir, ortaya çıkan emek hiyerarşisi işçiler arası rekabet ortamı yaratır. Görece daha iyi ücret ödenen, daha iyi çalışma koşulları sunulan işlerde öncelik yerli işçilere tanınırken, göçmen işçiler genellikle kirli işler olarak tabir edilen, yerli işçilerin istemedikleri işlerde istihdam edilirler. Mülteciler bu dezavantajlı konumları nedeniyle uzun çalışma saatlerine, düşük ücretlere, güvencesiz çalışma koşullarına kolaylıkla (zorunlu) rıza gösterme eğilimindedirler. Böylelikle tüm işçi sınıfı için ortalama ücretlerin düşürülmesi, çalışma koşullarının ağırlaşması, çalışma saatlerinin uzaması vb. mümkün hale gelir. Ek olarak emek gücünü yetiştirme maliyetinden de kurtulunmuş olunur (23). Sermaye aynı zamanda göçmen işçilerin farklı ülkelerden gelmelerinden ve farklı kültürlerle, dillere, dinlere sahip olmalarından yararlanarak, işçi sınıfının birliğini engeller ve sınıfı örgütsüzlüğe mahkum eden ortam yaratır (24).

Ortadoğu'daki savaş ve özelinde Türkiye'de artan çatışma ortamı emekçileri derinden etkilemektedir. Yoğunlaşan çatışma nedeniyle zorla yerinden edilenlerin (Suriye'den ve Kürt illerinden) yönelimi metropol ve büyük illerde yoğunlaşmaktadır. Zorla yerinden edilme her işe razı emek ordusu olarak da ele alınmaktadır (25). Nitekim 1990'larda uygulanan politikalarla zorla yerinden edilen Kürtlerin proleterleşmesi ve en kötü koşullara razı oldukları merdiven altı işlikler, Tuzla tersaneleri, kot kumlama atölyeleri, inşaatlar, mevsimlik tarım işçiliği, atık kağıt işçiliği ile karşımıza çıkmıştır (26). Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisinin 2006, 2009, 200, 2011, 2013 yıllarında bu üretim alanlarını masaya yatırdığı sayılarında adı geçen sektörlerde zorla yerinden edilen Kürtlerin istihdamının izlerini sürmek mümkündür. Geçici işçiliğin ana istihdam şekli olduğu, taşeronlaştırma ve geleneksel olarak güvencesiz çalışmanın en köklü ve "sarsılmaz" alanı olan inşaat sektörü

Kürtlerin işçileşme süreçlerinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda zorla yerinden edilen Kürtler hızlı ve yüksek oranlı kentleşme, iç ve dış ticaret hacmindeki büyüme, dev enerji nakil hatlarının ve baraj komplekslerinin yapımı, Türk inşaat firmalarının dışa açılması ile inşaat sektöründe, vasıfsız ve düşük vasıflı geçici işçi ihtiyacını da karşılayan ana unsur olmuştur (27) Büyüyen bu emek ordusunun "işçinin işçiyle rekabetini" hızla artırarak ücretlerin daha da düşmesi, çalışma koşullarının ağırlaşması, sigortasız çalışmanın yaygınlaşması, kural dışı çalışmanın genişlemesi sonuçlarını da beraberinde getirmiştir. (25). Sermaye savaş sürecinin yarattığı krizi fırsata çevirmenin, emeğin her türlü haklarına saldırmanın ve hükümet aracılığıyla yapılanları da yasallaştırmanın peşinde olduğunu her gün göstermektedir.

Zorla yerinden edilenlerin

ötekileştirilmeleri ve ayrımcılık

Son kırk yıldır zaman zaman alevlenerek yoğunlaşan çatışma ortamı (iç savaş) ile karşımıza çıkan Kürt Sorunu işçi sınıfını da birçok yönden derinden etkilemektedir. Bu etkilenme uzun uzun tartışma yapmayı zorunlu kıldığı için burada girilmeyecektir.

Modernlik ve yabancıları ele aldığı çalışmasında Man günah keçisi kavramını ele alıyor ve günümüzün günah keçisi olan Suriyelilerin emek piyasasına etkilerini inceliyor (28). Man yazısında günah keçisini Charlie Campbell'den yararlanıyor. Campbell...*insanın hiçbir olumsuzluğun sorumluluğunu üstlenmemesi, varsa şayet suçunu kabul etmemesi kaçınılmaz olarak başka sorumlular bulmakla neticelenmektedir: "görünen o ki hiçbir şey bizim suçumuz değil. Her zaman suçladığımız gibi suçluyor; işler yolunda gitmediğinde azınlık ve marjinal grupları hedef gösteriyoruz."* (28) Bauman'dan yararlanarak modernliğin biz ve onlar retoriğinin şekillenmesi ile devam eder. Modern devlet bahçeci bir devlet olduğu, bahçede yararlı beslenecek ve özenle çoğaltılacak bitkiler ile yok edilecek bitkiler ya da kökünden sökülecek yabancı otlar şeklinde iki ayrı nüfus olduğuna yer veriyor. Dost otlar ve yabancı otlar. Bu ayrım biz ve onlar, yerliler ve yabancılar, içerdekiler ve dışarıdakiler, dostlar ve düşmanlar şeklinde ötekileştirilerek şekillenmektedir. İkinci kategoride olanlar sadece yabancı ve farklı olmakla kalmazlar, orda kalmaya hak kazanmamış istila-

cılar ve işgalcilerdir (28). Bahçeci devletin Kürt meselesinde sesini çıkaran, mevcut duruma itiraz edenleri yabancı otlar olarak ele aldığını ve buna göre davrandığını söyleyebiliriz. Suriyeliler ile durum daha da içinden çıkılmaz hale dönmüş, yabancı otlara yenisi eklenmiştir. Hatta dünün yabancı ot diye kabul edilenleri dahi Suriyelilerin yabancı ot olmasında hemfikir hale gelmiştir. Dünün günah keçisi Kürtlere yenileri eklenmiştir: Suriyeliler.

Zorla yerinden edilmeler, mülksüzleştirme ve neoliberal politikaların inşası

Marx'ın vurguladığı gibi kan ve barut kokusu ile ilkel sermaye birikimi sağlanarak kapitalizm inşa edilmiştir. İkel sermaye birikimi sadece kapitalizmin erken dönemine özgü olmamış günümüze kadar sermayeleşme, mülksüzleştirme ve proleterleştirme devam etmiştir. Sürekliliği olan ilkel sermaye birikimi el koyarak, gasp ederek, mülksüzleştirerek bazen örtük, çoğunlukla da görünür şiddet ile devam etmiştir (29). Özellikle sömürgeleştirme politikaları yoğun şiddetle yaşama geçirilmiş, savaşlar sermayeleşme, mülksüzleştirme ve proleterleştirme politikalarının aracıları olarak kullanılmıştır. Üstelik kapitalizmin inşasının siyasal bileşeni olan ulus devlet politikaları da şiddet ile karşımıza çıkmıştır. Tek tipleştirme hedefli milliyetçi, şoven ve muhafazakar ideoloji ulus devlet inşasında önemli yer tutmuş, savaşlardan kaçınmamıştır.

Ulus devletin günah keçileri Kürtler özellikle doksanlı yıllarda artan çatışma ortamına bağlı zorla yerinden edilmiş ve metropollerde kalabalık bir emek gücü olarak varlığını sürdürmüş ve tartışmaların öznesi haline gelmiştir. Savaşın yarattığı demografik çalkantılar, Türkiye'de özellikle işçi sınıfının etnik kompozisyonunda önemli değişimlere yol açan bir sürece neden olmuştur. Bu kalabalık potansiyel emek gücü, sermaye açısından ucuz emek olarak görülmüş ve neoliberal politikalarının şekillenmesinde büyük fırsat olarak değerlendirilmiştir. Üretimin esnekleştirilmesi, güvencesizleştirilmesi ve çalışma ilişkilerinin deregülasyonu için bir zemin oluşturmıştır. Kürtler, güvencesiz ve ucuz emek arzını muazzam ölçüde artırmış ve enformel taşeron ağıları ucuz ve güvencesiz emek ile doldurmuştur. (27,30, 31). Zorla yerinden edilen, mülksüzleştirilen Kürtler aynı zamanda enfor-

mellegen üretim ve hizmet sektörlerinde iş güvencesi ve güvenliğinden yoksun bir biçimde istihdam edilmiş ve böylece işçi sınıfının ücretler ve çalışma koşulları açısından en alt katmanlarında yer almışlardır (30). Türkiye'de de sermaye, göç nedeniyle mülksüzleştirilmiş, etnik aidiyeti nedeniyle kriminalize edilmiş, yani toplumun marjinalize edilmiş ve pazarlık gücünden yoksun kesimi olan Kürtleri enformel işçi arzının ana unsurları olarak piyasa ekonomisine dahil etmiştir (31). İşçi ucuzlatmanın yolu ucuza çalışabilen ve aç olan işçileri gerektirir, yani "ikinci sınıf yurttaş" olmalıdırlar. Zorla yerinden edilen metropollere yığılmış olan Kürt yoksulları bu iki özelliğe de sahiptirler (30). Sosyo-ekonomik farklılıkların koşulladığı mekansal farklılaşma, aynı zamanda emek gücünün kent ve üretim ilişkilerine eklenmemesini sağlayan ağların örülmesine aracılık etmektedir. En kötü, en sağlıksız, en olumsuz koşullarda barınmak zorunda olanlar sınıfın en alt katmanlarında yer alanlardır. Bu da Tarlabası örneğinde olduğu mülksüzleştirilmiş, zorla yerinden edilmiş Kürtler için bir sürgün mekanıdır. Mekan aynı zamanda kimlik üzerinden damgalanmayı da peşinden getirmekte, mekan üzerinden kimlik, kimlik üzerinden mekan itibarsızlaştırılmaktadır. Suçla, kanunsuzlukla, ahlaksızlıkla, hastalıkla, sosyal ön yargılarla damgalanmış olan bu mekanda barınmak zorunda kalanlar damgalanmaktadır. Sürgün mekanı sadece damgalanmakla kalmayıp aynı zamanda enformel emek ilişkilerinin kuralsızlıklarına teslim olmayı da beraberinde getirir. Etnik tahakküm mekanizması böylelikle sosyal dışlanmaya da aracılık etmiş olur (32)

Özbudun (27) zorla yerinden edilme ile birlikte hızla nüfusu katlanan büyük Kürt illerinin hızla yoksullaşmaya sürüklendiğine ve Kürt bölgeleriyle ülkenin geri kalanı arasındaki gelir uçurumunun, 1990'lı yıllarda devasa ölçüde açıldığına dikkat çekmektedir. Artan nüfus ve yoksulluk aynı zamanda metropollere olan emek göçünü ve mevsimlik tarım işçiliğini de tetikleyen nedenler olmuştur.

Zorla yerinden edilenler her zaman, her yerde işçi sınıfının en alt katmanını oluşturmıştır, Kürtler ve Suriyelilerde olduğu gibi... Yapılan çalışmalarda Diyarbakır ve Urfa'nın da "en alttakiler"i olan Kürt yoksullarının ana gövdesini, devletin "Düşük Yoğunluklu Savaş" konsepti çerçevesinde yerlerin-

den edilen, geçim temelleri tahrip edilen, mülksüzleştirilmiş (ev-barkları yakılmış ya da korucularca el konulmuş, hayvanları telef edilmiş...) zorla yerinden edilenler olduğu gösterilmiştir (33). Batı kentlerinde zorla yerinden edilen Kürtler, başta inşaat olmak üzere imalat sektöründe, tersanelerde, tekstilde büyük ölçüde vasıfsız işgücü olarak istihdam edilmiştir. Genellikle akrabalık, etnisite ya da hemşehrilik bağlarıyla dahil oldukları enformel taşeron ağlar aracılığıyla devşirilen bu işçiler, kentsel işçilerin de “en alttakiler”ini oluşturmaktadır (27)

Zorla yerinden edilme işyerlerinde etnik işbölümünü de yol açmaktadır. Tuzla tersaneler bölgesinde yapılan çalışma etnik işbölümünü açıkça ortaya koymuştur. “Nişpeten erken bir zamanda Tuzla’ya göç etmiş Samsunlular raspa ve boya, Sivas, Tokat ve Kastamonulular montaj ve kaynak, az yevmiyeli ve daha ‘pis işler’ olan taşıma ve gemi temizliğinde ise en son zorunlu/ekonomik göç dalgasıyla kopup gelen, anadili Arapça olan Urfa’lılar ve anadili Kürtçe olan Batmanlılar, Hakkârililer, Diyarbakırlılar ağırlıktadır. Farklı göç dalgalarının yarattığı hiyerarşi, tersanelerdeki iş hiyerarşisiyle bu şekilde ilişkilidir.” (34). Kimsenin yapmayı tenezzül etmediği işlere, Kürtler talip olmak mecburiyetinde kalmıştır (30). Bu etnik işbölümü ikili emek piyasası şeklinde de kavramsallaştırılmaktadır. İkili emek piyasası, yerli işçilerin kabul etmedikleri işleri kabul etme olarak özetlenebilir. Adı nasıl konulursa konulsun bu ayrımcılık zorla yerinden edilenler başta olmak üzere tüm ötekiler için geçerlidir (28), Suriyeli mültecilerin yoğun olarak bulunduğu sekiz ilde (35) tarafından yapılan araştırmada ortaya konan patron ifadelerinin ikili emek piyasası kuramını doğruladığını belirtiyor. Patronlara göre yerel halkın çalışmak istemediği işler bulunuyor ve bu alanlarda bir işgücü açığı bulunuyor, bu açık Suriyeliler tarafından dolduruluyor.

Akpınar (22) inşaat işçilerinde yaptığı çalışmada kaçak göçmen işçi çalıştırılan işlerin tamamı emek yoğun ve hiyerarşinin en altındaki niteliksiz işler olduğunu ve Kürt işçilerin, Afgan işçilere, düşük ücrete ve uzun süre çalışmaya razı olarak, gelip işlerini ellerinden aldıkları için tepki gösterdikleri ortaya koymuştur. Yoğun işsiz yerli işçi olmasına rağmen kaçak göçmenlere iş verilmesi, patronların başta emek maliyetini ucuzlatma girişiminin yanında Kürt kökenli işçilerin kitle halinde

örgütlü hareket etmesi, kaçak göçmenleri koruyucu yasal düzenlemelerin olmaması, işçi sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin verilmemesi, işe almada ve iş dağıtımında etnik kamplaşmaları kullanılarak iş verilmesi gibi sosyal ve politik nedenlerin rol oynadığı gösterilmiştir.

Özbudun (27) genel olarak sermayenin yeni işçi sınıfı tahayyülünü şu şekilde özetlemektedir: “Neo-liberal kapitalizmin yeni ‘işçi sınıfı’ tahayyülünü, tam da yersiz-yurtsuzlaştırılmış, çoğunlukla aynı etnik/yerel kökeni paylaştığı taşeronların insafına terk edilmiş, örgütsüz, boğaz tokluğuna çalışmaya razı, talepkârlık düzeyi düşük, kaldığı bekâr evlerinde kaynatıldığı tencereyi nimet belleyen, sindirilmiş ve bastırılmış, sosyal haklarını ücretinden değil de, yerel destek ağlarından sağladığı için az masraflı Kürt emekçiler temsil etmektedir”. Güncel olarak Suriyeli emekçiler şeklinde okunabilir.

Emek sürecindeki neoliberal politikaların oluşturulmasında zorla yerinden edilen Kürtlerin yanı sıra sayıları bir milyonu bulan kaçak göçmen işçilerin de katkısı büyüktür. Her zaman ve her ülkede yurttaşlık pozisyonu daha zayıf, yasal haklarını aramakta zorlanan, aradığında başka şeylerle suçlanması mümkün olan kaçak göçmen işçiler... “yerli”lerden daha zayıf bir işçi grubu, daha kırılan... (30)

Kürtler için neoliberal düzenlemeler daha da acımasız devam etmektedir. 6. Teşvik Programı ve Ulusal İstihdam Stratejisi ile neoliberal politikalar Kürtlere daha katmerleşmiş bir şekilde uygulanmaya geçiriliyor. 6. Teşvik Programı ile Kürt illerine emek yoğun ve kadın istihdamının en fazla olduğu sektörlerin teşvikleri layık görüldü. Dönemin bakanlarından Çağlayan Kürt illerini Türkiye’nin Çin’i yapmayı açıkça kamuoyu ile paylaştı:

‘Konfeksiyon sektörü gibi emek yoğun sektörler bayan istihdamının en fazla olduğu sektörlerin başında geliyor. Bu sektörlerde Doğu ve Güneydoğu’da belirlenecek olan illeri biz Çin’le, Pakistan’la, Bangladeş’le ve Vietnam’la rekabet edebilecek bir bölge hâline getireceğiz. Bilhassa terör anlamında, istihdamın sağlanması, insanların kahve köşelerinden alınarak ekonomiye katılması önemli... Böyle bir güzel sistem açıklanacak ki bu sistem açıklandığında insanlarımız Çin’de Vietnam’da Bangladeş’teki gibi onların köle maaşlarıyla değil asgari ücreti eline net alacağı bir sistem olacak’ (36)

Benzer ifadeleri çok önceleri de dile getirmiş: “Türkiye’nin en uzak kösesi bile AB pazarlarına, Çin ya da Hindistan’dan daha yakındır. Düşük gelirli ille-
rimizde yerel asgari ücret uygulamasına geçerek, bu bölgelerimizi Türkiye’nin Çin’i yapabilir; özellikle emek yoğun sektör yatırımlarını düşük gelirli bölgelerimize kaydırarak, hem işsizliği azaltıp hem de ihracatta rekabet gücümüzü destekleyebiliriz,” (36)

Ulusal istihdam stratejisi genel olarak emeğe saldırının yaygınlaşması şeklinde okunabilir. Asıl iş kavramının esnetilmesi ile alt işverene verilecek işlerin yaygınlaştırılması; “kiralık”, “ödünç”, “geçici” işçilik; özel istihdam büroları; kısmi zamanlı çalışma; işin paylaşılması; kıdem tazminatının kaldırılması gibi istihdamın ve çalışma koşullarının esnetilmesi yanında bölgesel asgari ücret uygulamaları ile özellikle Kürt illerine ciddi ayrımcılık dayatılmaktadır. Ulusal istihdam stratejisi, 6. Teşvik Programı ile birlikte düşünüldüğünde Çiftçü-
rek’in betimlediği gibi “sermayeye güvence, işçiye esneklik, Kürde asimilasyon” olarak da anlaşılabilir (30).

Kapitalist emek sömürsünde işçi olma hali, kadın olma, çocuk olma, göçmen olma, başka etnik kimlikten olma, yaşlı olma, farklı cinsel yönelime sahip olma vb. birçok durum ile daha da katmerleştirilmektedir. Türkiye’de Kürt olmak sistem tarafından sömürülmenin önemli bir diğer ayağı olarak işlev görmektedir. Sermayeye 6. Bölge diye işaret ettiği Kürt Bölgesi’nde yıllardır sürdürdüğü sömürgeci politikaları derinleştirmek, bundan nemalanmak niyetinde olduğunu açıkça deklere etmektedir (36). Emeğin insafsızca sömürüldüğü Çin ile Kürt illerini bir tutan bu zihniyet, sömürgeci bir kafanın ürünüdür (30).

Mevsimlik tarım işçiliği de mutlaka zorla yerinden edilmenin etkileri bağlamında değerlendirilmelidir. Demirel (30) Türk (iye) toplumundaki zorunluluk hicretlerinin özne ve nesnesinin büyük ölçüde -”Mevsimlik Tarım İşçileri” diye anılan yarı-proleter- Kürtler’ olduğuna dikkat çekiyor. Askeri şiddet, siyasal baskı ve ekonomik sömürünün kısıracında yaşam mücadelesi veren ve batı illerine giden mevsimlik Kürt işçilerin yoksullukla boğuştuğunu ve “ikinci sınıf” muamelesi gördüklerinin altını çiziyor. Mevsimlik Kürt Tarım İşçileri düşük ücret, uzun çalışma saatleriyle (gün doğumunda gün batımına), herhangi bir tatil ve izin

hakkı olmaksızın, sendikası, sigortası, işverenden ücret dışında hemen hiçbir talepleri olmadan çalışırlar (37) Temel yaşam olanakları sınırlı kamplarda, yerli halktan ve diğer Türk işçilerden izole, sıkı güvenlik önlemlerinin altında, bir işçi gibi değil, sanki çalışması ona lütfedilmiş bir köle gibi ayrımcı uygulamalara maruz kalmaktadırlar, Fındık işçileri örneğinde olduğu gibi (38). Mevsimlik tarım işçileri modern köle ya da yarı köle olarak da adlandırılmaktadır. Kölelikten özgürleştiklerinde veya yarı yolu da kat ettiklerinde “işçi” olacaklar veya asla olamayacaklar (39)

Kamyon kasalarında kurbanlık koyun gibi taşınırken ailece ölümler, toplu işçi cinayetleri mevsimlik tarım işçileri olan Kürtlerin kaderi oluyor (30). Hem yerel halkın hem de idarî amirlerin ayrımcı davranış ve uygulamalarının hedefi oluyorlar. Gittikleri bölgelerde (Ege, Karadeniz ve Çukurova gibi) “terörist” muamelesi görürken genellikle yerli halk tarafından da dışlanıyor, aşağılanıyorlar (27).

İşçi sınıfı içinde yeşeren şovenizm

1985’ten itibaren şiddetlenen “Kürt Göçü” ile birlikte geçim araçlarından yoksun, mülksüzleşmiş Kürtler kentlerde yaşama tutunabilmek için sergiledikleri toplumsal aktivite ve direnç, aynı zamanda bu şehirlerin yerleşik yoksullarının yaşam alanları üzerinde görece daraltıcı bir etkiye bulunması Türkiye’de gelişen şovenizmin önemli nedenlerinden birisidir (40).

Mevsimsel tarım işçiliğinde bu daralma ve şovenizmin gelişim dinamiklerini görebiliriz. Koç’a (40) göre neoliberal tarım politikaları, Türk orta köylüsü krizini “ucuz Kürt emeği” aracılığıyla çözmeye çalışırken tarım işçiliği ile ek gelir yaratan küçük köylü “ucuz Kürt emeği”ne karşı düşmanlık besler hale gelmiştir. Küçük ve orta köylü arasında kurulan bu “ırkçı ittifak”, çelişkili bir birliktelik olup birinciler için ırkçılık “Kürt aile emeği ile rekabet”in bir yansıması iken, ikinciler için ırkçılık bir “emek denetimi yöntemi” olarak kullanılmıştır. Koç’a göre mevsimlik tarım işçiliğinde Kürtlere karşı gelişen ırkçılık kentlerde şekillenen Kürt proleterleşmesinde gözlenmemiştir. Bu durum Kürt işçilerin en yoğun olduğu inşaat, tersane, maden gibi sektörlerin ağır ve tehlikeli işler olması ve bu işlerdeki istihdamın aile, akrabalık, hemşehrilik ağları aracılığıyla gerçekleşmesi nedeniyle olduğu

ileri sürülmektedir. Bununla birlikte Koç geçici, kısmi, aşırı çalışmaya dayalı güvencesiz istihdamda yukarıda sıralanan ağlar Kürt işçilerin bu emek piyasasında rekabet üstünlüğü sağladığını, bu durumun kolayca ulusal kimlikleriyle özdeşleştirildiğini ve Türk işçilerde şovenist reaksiyona zemin hazırladığına da dikkat çekmektedir. Koç, Türkiye işçi sınıfı hareketindeki gelişen ayrımcılık, dışlayıcılık ve ırkçılık gibi gerici ideolojik ve siyasi eğilimlerin temelinde işçilerin gündelik ve yerel çıkarlarının da bulunduğunun altını çizmektedir.

Şovenizm ve kamu emekçileri

7 Haziran 2016 seçimleri sonrası artan şiddet ve çatışma ortamı, yükselen savaş kendini birçok alanda ortaya koymuştur. Şovenist ve ayrımcı politikalar emek sürecini de etkilemiştir. Savaşa karşı çıkan her türlü toplumsal kesim bastırılmaya çalışılmış, soruşturmalar açılmış, işten atılmaya çalışılmış ve gözaltına alınmış, tutuklanmıştır. Son kırk yılda savaşın şiddetlendiği anlarda artan baskıyı sembolize eden sürgünler olmuştur. 1994 yılında sürgün edilen Kürt kamu emekçilerin sayısı beş bini aşmış ve KESK derdini anlatabilmek için Türkiye sendikal hareketinde bir ilki gerçekleştirerek **“Sürgün Kurultayı”** düzenlemiştir. Kamu emekçileri için baskılar sadece sürgünle kalmamış aynı zamanda sokak infazları ile ölümlerle (işçi cinayetleriyle) devam etmiştir (41).

Benzer baskılar artan çatışma ortamı ile yeniden gündemdedir. KESK tarafından yapılan 29 Aralık 2015 grevine katılanlar, “bu suça ortak olmayacağız” bildirisi ile barış çağrısı yapan akademisyenler ve Cizre-Sur vb. sokağa çıma yasağı ile her türlü temel yaşam ve sağlık hakkı çağrısı yapan sağlıkçılara yönelik şiddetli cezalandırma yoluna gidilmiştir. Özel sektör bu toplumsal muhalefet çabalarına katılanları doğrudan ve dolaylı yollarla cezalandırmış akademisyenlerin sözleşmeleri uzatılmamış, birçok akademisyen işten çıkartılmıştır. İşten atma gerekçelerine örnek olarak Aydın Üniversitesi Rektörlüğü tarafından işten atılan Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü öğretim üyesi Yard. Doç. Dr Battal Oda-başı'na gönderilen yazı gösterilebilir. İş akdinin feshedildiği yazıda İş Kanunu ve Borçlar Kanunu kapsamında imzalanan hizmet sözleşmesinde yer verilen maddeler gerekçe gösterilmiştir. Bunlar *“ülkemizin birlik ve bütünlüğünü zedeleyici davranışta*

*bulunma”, “bir eğitim kurumu ile bağdaşmayacak, kuruma zarar verecek her türlü davranışlarda bulunma”, “Rektörlükten izin almadan basına haber ajanslarına, radyo ya da televizyonlara demeç verilmesi”, “yapılan hizmet sözleşmesinden kaynaklanan özen ve sadakat borcuna aykırı davranma, imzalanan sözleşme şartlarına ve işverenin emir ve talimatlarına uymama”*dır (42). Devlet otoriteleri tarafından dile getirildiğinde militarist emek rejimi kurallarının özel eğitim sektöründe hızla yaşama geçirildiği bir kez daha görülmüştür.

Kamu emekçilerine yönelik bu yoğunlaştırılmış baskı yeni bir genelge ile yaşama geçirilmek istenmiştir: 17 Şubat 2016 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 2016/4 sayılı genelge (“Milli Güvenliği Tehdit Eden Örgüt ve Yapılarla İrtibatlı Kamu Çalışanları Hakkında”). Bu genelge ile demokratik haklarını kullanan tüm kamu emekçileri “legal görünüm altında illegal faaliyet yürüten kişiler” olarak ilan edilmiştir. KESK bu genelge ve sonuçları ile şu açıklamayı yapmıştır: *“Bu genelger 12 Eylül’ün meşhur 1402 Sayılı Kanunun’dan çok daha geri bir düzenlemedir. 28 Şubat darbecilerinin “irtica ve bölücülükle mücadele” bahanesiyle çıkardığı Eylem Planları ve MGK kararları benzerdir. Genelge etkisini göstermiş on binleri aşan KESK üyesi ve iki bini aşan imzacı akademisyen savcılık ve üniversiteler tarafından soruşturmalarla baskı altında tutulmaktadır. Soruşturmaların bir kısmı işten atma, görevden uzaklaştırma, sürgünler ve disiplin cezaları ile devam etmiştir. Çalışma yaşamında tüm muhalif emekçilere mobbing sistematik hale getirilmiş, emekçilerin demokratik talepleri için mücadele etmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Sendikal faaliyet kapsamındaki basın açıklamaları, yürüyüş, miting vb. her türlü faaliyet yasaklanmış, peş peşe davalar açılmıştır. Çok sayıda örgüt yöneticisi işten uzaklaştırılmıştır* (43)

Genelge sonrası kamu üniversiteleri de boş durmadı. 25 üniversiteden, 40 öğretim üyesi görevden uzaklaştırma cezası önerisi ile 20 temmuz 2016 tarihinde YÖK Disiplin Kurulu toplantısına çağrıldı. Bunun arkasından geleceği, çok sayıda akademisyenin uzaklaştırma ceza önerisi ile YÖK’e sevk edileceği düşünülüyordu. Yine bazı üniversiteler yardımcı doçentlik, öğretim görevlisi sözleşmelerini yenilemedi (Mersin Üniversitesi 8 öğretim üyesi ile dikkatleri çekti). ÖYP’li asistanlarda şovenist baskıdan nasibini aldı. Kadrolarının

bulunduğu üniversitelere geri çağrıldılar, eğitim hakları ihlal edildi ve ciddi bir mobbing uygulandı. Eğitim-Sen'in başvurusu ile Danıştay mağduriyeti kısmi olarak ortadan kaldırdı: "Dersleri başarı ile tamamlayarak tez aşamasına geçen ÖYP araştırma görevlileri, tez danışmanının olumlu görüşü ve YÖK Yürütme Kurulu kararı ile atandıkları yüksek öğretim kurumunda tez çalışmalarını yürütebilirler. Değişiklik Ankara Danıştay 8. Dairesinin kararı uyarınca 22.07.2016 tarihli Yürütme Kurulu kararı ile yapılmıştır."

Akademik emek sürecine yapılan baskıların arkası kesilmiyor. AKP hükümeti, Milli Eğitim Teşkilatı Yasa Tasarısı'nda yaptığı değişikliklerle, YÖK Başkanı'na akademisyenlerle ilgili olarak disiplin cezası gerektiren tüm eylemleriyle ilgili doğrudan soruşturma açma yetkisi getirdi. Akademisyenlere kınama cezası gerektiren eylemlere "Yekili makamların görevle ilgili bilgi ve belge istemini mazeretsiz olarak zamanında yerine getirmemek; araştırma ve deneylerde mevzuatın veya Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili araştırma ve deneylere dair hükümlerine aykırı çalışmalarda bulunmak, içeriği itibarıyla şiddet, terör ve nefret amaçlı bildiri, afiş, pankart, bant ve benzerlerini basmak, çoğaltmak, dağıtmak veya bunları kurumların herhangi bir yerine asmak veya teşhir etmek; yüksek öğretim kurumları içinde siyasi parti faaliyetinde bulunmak veya siyasi parti propagandası yapmak" da eklendi. "Kamu hizmetlerinin yürütülmesini engellemek, boykot ve işgal eyleminde bulunmak, kanunların izin verdiği haller dışında siyasi partilere üye olmak", kademe ilerlemesinin durdurulması veya birden fazla ücretten kesme cezası kapsamına alındı. Tasarıdaki, meslekten çıkarma cezasını gerektiren eylemler arasında

bulunan "Bölücü amaçlarla veya terör niteliğinde eylemlerde bulunmak veya bu eylemleri desteklemek" hükmü "Terör niteliğinde eylemlerde bulunmak veya bu eylemleri desteklemek" biçiminde değiştirilerek kabul edildi. YÖK başkanına geniş yetki: Yapılan değişikliklerle, YÖK başkanı, aylıktan veya ücretten kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması, üniversite öğretim mesleğinden ve kamu görevinden çıkarma cezasını gerektiren tüm eylemlerle ilgili doğrudan soruşturma açabilecek (44).

Türkiye sineması tarihinde önemli yere sahip, sanat dünyasının bilhassa kadın, çocuk ve insan hakları, demokrasi, düşünce ve ifade özgürlüğü ile LGBTİ hakları konusunda sözünü sakınmayan kadınlarından, usta oyuncu Füsun Demirel, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan söyleşisinde kadın gerilla rolü oynamak istediğini belirtmesi üzerine sosyal medyada linç edilmiş ve şirketi tarafından da işine son verilmiştir (45)

Savaşın sağlıkçıların gündelik çalışma yaşamlarına etkileri olağan dışı durumun yarattığı stresli çalışma ortamının tüm özelliklerini barındırmaktadır. Psikososyal tehlike ve riskler savaş gerçekliğinden daha sert ve acımasız olarak yaşanmaktadır. Sağlık çalışanlarını ve sağlık kuruluşlarını koruyan Cenevre Sözleşmeleri ihlal edilmiş, hastaneler karargaha dönüştürülmüş, hastane bahçeleri panzerler tarafından işgal edilmiş, acil servisler boşaltılarak özel harekat polislerinin üssü haline getirilmiştir (46). Sağlık çalışanları kolluk kuvvetlerinin baskılarına maruz kalmıştır. Son bir yılda yaşanan çok sayıda örnek verilebilir. Cizre Devlet Hastanesi, Yüksekova Devlet Hastanesi, Dicle Üniversitesi Hastanesi basında yer bulmuş haberler olarak öne çıkarken sokağa çıkma yasağının olduğu her yerde hastaneden aile sağlığı merkezlerine tüm sağlık kurumlarında çatışma koşullarında sağlık hizmetleri verilmiştir. Sokağa çıkma yasağı süresince, sağlık çalışanlarını ve sağlık kuruluşlarını koruyan Cenevre Sözleşmeleri ihlal edilmiştir (47)

Mesleki bağımsızlık engellenmiş, sağlık emekçilerinin işleri üzerindeki kontrol gücü zayıflatılmış, zaman zaman baskı altına alınmıştır. Sağlık emekçileri etik dışı uygulamalara zorlanmıştır. Yaralıları müdahale edememiş, birçok yaralı bu nedenle klinik olarak ağırlaşmış ve yaşamını kaybetmiştir. Tıbbi müdahale yapılabilmesi ve çatışma alanının

Tablo-1: Amerikan Sanayi Üretimi (1939=100)

	Kamu	Vakıf	Toplam
Görevden uzaklaştırma	28	2	30
Disiplin soruşturması	449	54	513
İstifa	7	4	11
Zorla emekli etme	--	1	1
İşten çıkarma*	11	26	37
Adli soruşturmada ifade	270	151	421
Tutukluluk	2	2	4

*Üniversitelerin yürüttüğü disiplin soruşturması sonucunda dosyaları kamu görevinden çıkarma talebiyle YÖK'e gönderilen 14 akademisyen dahil değildir. **3 akademisyen 40 gün ve 1 akademisyen 22 gün tutuklu kaldıktan sonra çıkarıldıkları mahkeme tarafından tahliye edildiler

dan çıkartılarak hastaneye yatırılabilmesi için haklarında AİHM'den tedbir kararı alınmış olmasına rağmen yaralı haliyle günlerce sokakta bekletildiği için aşırı kan kaybından dolayı hayatını kaybeden 16 yaşındaki Hüseyin Paksoy ve yine sürekli ateş açılması ile ambulansa ulaşması günlerce engellenen, iç kanama sebebiyle yaşamını yitiren üniversite öğrencisi Cihan Kahraman bilinen örneklerdir. Dahası birçok arkadaşımız işini yaparken yaralanmış, yaşamını kaybetmiştir. Şırnak'ta sağlık memuru Aziz Yural yaşadığı sokakta bir yaralıya müdahale ederken, Beytüşşebap'ta Şeyhmus Dursun kaymakamın özel talebiyle yaralı almaya giderken ve Cizre'de Eyüp Ergen hastane nöbetinden evine dönerken yaşamını yitirmiştir (46).

Meslek etiğine uygun davranmak isteyen ve barış sesini yükseltmeye çalışan sağlık emekçileri sürgünler ve yer değiştirmeler, işten çıkarmalar ve şovenist sistematik mobbing uygulamalara maruz bırakılmıştır. Bu şovenist baskı sadece hastane içinde sınırlı kalmamış, çeşitli gazete, TV ve sosyal medyada hedef gösterilmişler, soruşturma, tutuklamalar ve baskılar ile sindirilmeye çalışılmışlardır. Ağrı Tabip Odası Başkanı Dr. Ulaş Yılmaz ve 8 arkadaşı Suruç katliamını protesto ettikleri bir basın açıklamasına katıldıkları gerekçesiyle valilik tarafından görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Henüz 1,5 aylık bir hekim olan Dr. Abdullah Köçeroğlu domates üzerinden militanlara ameliyat öğrettiği gerekçesiyle tutuklanmıştır. Bu süreçte onlarca tıp öğrencisi tutuklanmıştır. Yüzlerce sağlık emekçisi hakkında soruşturmalar açılmıştır. Onlarcası sağlıkçı sürgün edilmiştir (46).

Neoliberal politiklar ve şovenizm

kıskacında yeni günah keçileri

Suriye'li mülteciler

Mülteciler vasıflı olsun olmasın vahşi sömürü koşullarından kurtulamazlar. Bununla birlikte başta çocuklar olmak üzere, kadınlar ve vasıfsız olanlarda sömürünün çok daha katmerli olacağına şüphe yoktur. Nitekim Suriye İç Savaşı ile birlikte ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyeliler gittikleri her ülkede benzer koşullarla karşılaşmış, vahşi sömürünün parçası olmuşlardır. Kayıt dışı istihdam edilmiş, en kötü koşullarda çalışmayı kabul etmek zorunda kalmış, daha düşük ücretlerde ve daha uzun sürelerle çalıştırılmış, ücretlerine el konulmuş, informal sektörün temel emek gücü

haline gelmişler, işçi cinayetlerine kurban gitmişlerdir. Bu olumsuz koşullara rağmen çalışmayı kabul etmek zorunda kalmaları yerleşilen ülkenin emek gücü ile gerilimlere de neden olmuştur. En kötü çalışma koşullarına sahip informal sektörde çalışan yerli işçilerin işsizliğine neden olmuştur. Ürdün, Lübnan vb. ülkelerde de Türkiye'de olduğu gibi mültecilerin özellikle inşaat sektörü, tekstil sektörü, tarım, temizlik gibi emek yoğun işlerde istihdamlarının arttığı, yerli işçilerin işsiz kalmalarına neden olduğu gösterilmiştir (21 , 48)

Çalışma koşullarının ve iş piyasası standartların düşmesi, enformel piyasanın yaygınlaşması, kayıt dışılık eğiliminin artması, standartlara uygunluğun göz ardı edilmesi, asgari ücret ve iş yasalarının uygulanmasının zorlaştırması sıklıkla dile getirilen sorunlardır (21). Bu olumsuz eğilim sermaye kesimlerini mutlu ederken yerli işçilerde başta gelecek olmak üzere güvencesiz çalışma koşullarının yaygınlaşması kaygısına da yol açmaktadır. Dahası birçok olumsuzluk (kira artışları, işsizlik, işverenlerin düşük ücret teklifleri, uzun işgünü, gibi) günah keçisi olarak Suriyelilere yüklenmektedir.

Türkiye'de Suriyeli mülteciler örneğinde görüldüğü gibi sermaye, bürokratlar ve liberal akademisyenler ve destekçi örgütleri meseleye "liberal, faydacı ve fırsatçı" olarak, ülkenin ekonomik çıkarları perspektifi ile yaklaşıyor (49). Bu kesimler zorla yerinden edilenleri arz şoku olarak ele alıyor, olumlu ve olumsuz yanlarını tartışmaya açıyor. Suriyeli mültecilerin sayıca çokluğu (3 milyonu aşmış durumda) artık nüfus havuzunun genişlemesi olarak değerlendiriliyor. Gerek duyulduğunda istihdam edilen, istenildiği zaman çıkartılacak, ücret, sosyal güvence vb. hukuki hiçbir sıkıntıya düşmeden işini görecektir bir emek gücü. Ölümü görüp, sıtmaya razı olacak bir işçi sınıfı dizayn edilme istemi diye de anlaşılabılır. Bu durum aynı zamanda genel olarak emek üzerinde kurulan bir denetim rejimi işlevi de görüyor. Denetimi daha güçlü kılmanın yolu muhafazakar kodları da devreye sokmadan geçiyor. Bu amaçla İslami STK'lar ve cemaatler tarafından oluşturulan çok yaygın ve güçlü "muhacir" ağı devreye giriyor. İş bulma, işe girme, tüm yardımlar bu ağlar üzerinden hallediliyor. İdeolojik denetim ise "ensar. muhacir ilişkisi" çerçevesinde yaşama geçiriliyor. Göç ve hicretin

sosyolojik boyutu ile kuramsallaştırılıyor. Gayrı Müslim ülkeden İslam topraklarına göç etme anlamında Hicret kavramı kullanılıyor. Suriye'nin bir Alevi devleti algısı ve İslam toprakları olarak güçlü Türkiye vurgusu mültecilere ideolojik bir kontrol mekanizması olarak devreye sokuluyor. Değişmeyen çoğunlukla informel sektörde yerli bir işçinin çıkartılması, daha düşük ücret ile mültecinin yerleştirilmesi şeklinde devam eden ucuz emek üzerinden sermaye birikiminin büyütülmesi sürecidir. Dahası Suriyeli mültecinin düşük olarak aldığı ücretin nerelere harcanacağı ile ilgili bu ağı devreye girmesi, ederin fazlasında kira, tüketim maddesi vb. ile yeni bir sermaye sınıfının palazlanması na katkının da ihmal edilmemesi. Sömürüden nasiplenen bir sermaye ağının büyümesi- gelişmesi. İçerisinde Suriye'den gelen sermayedar kesimlerde var. Açtıkları atölyelerde Suriyelileri en derin sömürü koşullarında çalıştırarak sermaye birikimini güçlendiriyorlar (28).

Sermaye mültecilerin kadın, çocuk ve vasıfsız olma gibi dezavantajlı konumlarını öteki olma (etniste, mezhep, vb.) özelliklerini de dahil ederek daha derin sömürünün yolunu açıyor. Mülteciler için söylenen kültürel farklılıklar, geçmişin daha net olarak kullanılan ırkçılığının yeni güncel kullanımı olarak değerlendirilebilir. ırkçılık (kültürel farklılık) sermayenin birkaç yönden işine yarıyor. Birincisi ekonomik rekabet. Daha ucuza çalışacak işçi diyebiliriz. İkincisi yerli işçiler ırkçı ideolojiden etkilenecek kendilerini yine kendi gibi yerli olan patronuyla özdeşleşmesini sağlaması, böylelikle yerli işçinin acımasız üretim sürecinde kendini daha iyi hissetmesinin de yolu açıktır. Üçüncüsü ırkçılığın işçiler arasındaki bölünmüşlüğü derinleştirmeye yaraması, sınıfı bölmesi. Tüm bu koşullar kapitalizme içkin özelliklerdir. ırkçılık kapitalizm ile birlikte düşünülmelidir (50).

Tüm yoğun emek sömürüsüne karşın Suriyeli mülteciler işçi sınıfı içinde yeni günah keçileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok olumsuzluktan (emek süreci, kent yaşamı, kültürel, eğitim, vb.) Suriyeliler'e yüklenilmekte ve günah keçisi olarak görülmektedir: Kiralarda artış, temel tüketim mallarının genel fiyatlarının artışı, işini kaybetme, iş fırsatlarının ellerinden alınması, artan şiddet, hırsızlık, fuhuş, gasp, kamu malına zarar verme, toplu pazarlık görüşmelerinde sendikaların elini zayıflat-

ma vb. Mültecilerin "suçlulaştırılması" sadece Türkiye'ye özgü değil, (51)) son 25 yılda Avrupa'da mültecilerle ilgili söylemsel değişikliklerin hem güvenlik aygıtının ırkçı muameleleri hem de bulundukları toplumda kabul edilmeme eğiliminin güçlendiğine dikkat çekiyor. Son 30 yılın iktisadi politikalar ile tahrip edilmiş sosyal dayanışma ağları, işsizlik, yoksulluk ve farklı kimliklere yönelik artan şiddet bu ayrımcı davranışlarda rol oynuyor. (28), Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'nin yayınladığı rapordaki (52) birçok bulgunun Suriyelilerin günah keçileri olarak algılanmalarını destekler mahiyette olduğunu dile getiriyor. Bu göç dalgasının ilk aşamalarında çok fazla tekrarlanan misafirlik vurgusunun aslında bir sınırlamaya işaret ettiği, "Suriyelilerin 'misafir' olduğu ve bu anlamda uyum göstermek zorunluluğu içinde bulundukları" vurgusu sıklıkla dile getirildiğine dikkat çekmektedir. Uzamış misafirlik ve uyum gösterme sıklıkla paylaşılan gerekçeler arasındadır. Man (28) kabul edilebilirlikleri güçlü söylemlerin (eşitlik, hakkaniyet, adalet, insan hakları, demokrasi, darda, zorda kalmışlara yardım etmek, misafirlik gibi) teorik olarak paylaşılmasına karşın fiili durumlar karşısında 'ama'larla geçersiz kılındığına dikkat çekmektedir.

Kitlesel zorla yerinden edilmeler, göç akını Dünya Bankası (DB) vb. örgütler tarafından arz şoku olarak ele alınıyor ve fırsat penceresinden değerlendiriliyor. Suriyeli mültecilerin Türk istihdam ve ücretler üzerindeki etkileri değerlendiren DB tarafından gerçekleştirilen çalışma örneğinde olduğu gibi... Bu çalışmada mülteci akınının (arz şoku) Türkiye'deki istihdamı artırdığı, bununla birlikte yerli işçi istihdamı azalttığı saptanmıştır. Suriyelilere çalışma izni verilmediği ve informal olarak istihdam edildiğine yer verilmiştir. Vasıflı olsun, vasıfsız olsun tüm Suriyelilerin informal sektörde istihdam edildiği belirtilmiştir. Bu durumun informal sektörün Suriyelileşmesine yol açtığına dikkat çekilmiştir. İnfomal sektörde istihdam edilen her 10 Suriyelinin 6-7 yerli işçinin yerinden olmasına neden olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte düşük üretim maliyeti nedeniyle Suriyeli emek gücünün ek işler yaratılabileceği de dile getirilmiştir. Bu formal istihdamın yüksekokul bitirmemiş erkek işgücü için geçerli olduğu, kadınların ve yüksel okul mezunlarının yararlanmadığı tespit

edilmiştir. Çalışma şu tespitlerle özetleniyor: Mülteciler ile uyum sağlandığında mülteci emek arzı ile birlikte Türk işçiler mesleksel olarak yükselecek, informalden formale, düzensizden düzenli işlere kayacak; kadınlar ve düşük eğitimliler negatif etkilenecek, işten çıkartılacak, istihdam edilmeyecektir (48) Türkiye sermayesi tarafından bu araştırma bulguları fırsat penceresi olarak değerlendirilmiş, özellikle istihdamın artması, işgücü açığının kapatılması ve yeni iş fırsatlarının açılması gibi sonuçlarıyla Suriyelilerin yurttaşlığa geçirilmesi tartışmaları sırasında tüm ayrıntıları ile kamuoyu ile paylaşmıştır.

Şovenizm ve sınıf mücadelesi

Şovenizm Akdağ (53) tarafından şu şekilde ele alınıyor: “Bir ulusun bağımsızlığını ve çıkarlarını savunurken, başka ulus ve halklara karşı baskı, sindirme, boyunduruk altına alma ve yok sayma duygusu, düşünce ve politikası olarak şekillenen ırkçılık ve şovenizmdir. Hedef politika başkaca ulus ve ulusal toplulukların hakim ulus içinde eritilmesi-etkisiz kılınması ya da bunun başarılammaması durumunda şiddetle “yok edilmesi” ve sınırlar dışına sürülmesidir. Bu durum sadece egemen ulus burjuvazinde varlığını sürdürmez, ezen ulusun emekçilerinin kendi uluslarının başka uluslar ve ulusal topluluklar karşısındaki ayrıcalıklarını “üstün millet” (!) görüşü açısından haklı görmeleri ve bu ulus ve ulusal topluluklara karşı girişilen saldırı ve asimilasyona sessiz kalmaları şeklinde karşımıza çıkar. Bu sürecin üst sınıfların ideologları, politikacıları, sosyologları ve tarihçileri tarafından yaygınlaştırıldığını da not etmek gerekir (53).

Şovenizm savaş-ış savaş koşullarında daha da artar, şiddetlenir. Şovenizm yaşamın her yerinde olduğu gibi çalışma yaşamında da kendini tüm çıplaklığı ile gösterir. Emek sürecinden en fazla zarar gören, en alt katmandaki topluluk olmasına karşın, işçi sınıfı içinde bile neoliberal politikalara gözünü kapayan yaşananları Kürtlere bağlayan bir dil gelişmiştir. Bu dilin gelişiminde şovenizmin katkısı büyüktür. Kürtlerin yerli (Türk) işçilerin işlerini ellerinden aldıkları, ücretleri düşürdükleri, asgari ücretin bile alınmaz hale geldiği, sigortasız çalışmayı kabul ettikleri, birçok kriminal olaya (taciz, sokak şiddeti, cinayet, hırsızlık, bayrağa saygısızlık, Kürtçe konuşma, türkü dinleme, halay çekme!!! vb.) karşılaştıkları gibi birçok söylem giderek yaygınlaşmakta, sınıfsal gerçeklik göz ardı

edilmektedir. Özellikle “şehit cenazeleri” bu tür söylemlerin daha da güçlenmesine yol açmaktadır. İşçiler işçi olma gerçekliğini unutmakta “milli hassasiyetlerle” kendilerini Türk olarak hissetmeleri öne çıkmaktadır (30). Sermayenin yanında devletin uyguladığı şovenist politikaların da çok önemli olduğunun altı çizilmelidir. Tuzla Araştırma Grubu Raporu’nda (34) Türkiye Devleti’nin Kürt Hareketine karşı mücadele stratejilerini uygulama sürecinde “ülke birlik ve bütünlüğü” için rıza devşirmek ve bu bağlamada Türk milliyetçiliğini harlandırmak için yollar denendiğine dikkat çekilmiştir. Irkçılık ve ayrımcılık patronlar tarafından işçi sınıfını denetleme ve mücadeleciliğini kırma stratejileri için kullanılmaktadır. İşçi sınıfı etnik temelde karşı karşıya getirilmek istenmektedir. Tuzla Araştırma Grubu Raporu’nda (34) bunun izlerini sürmek mümkün.

“Patronlar da bu ayrımı sonuna kadar kullanıyor. Türk işçilere, Kürt işçiler için ‘Bunlar terörist’ diyen patronlar var. Ama bu kadar kavgaya, tartışmaya, suçlamaya rağmen Kürt olduğu için işten atılan işçi neredeyse yok. Bölgedeki ileri işçiler patronların bunu bilerek yaptığını söylüyor. ‘Adam parasına bakar geri si laf’ diyen bu işçiler, yaşanan ayrımın sonuçlarını şöyle anlatıyorlar: ‘İşçiler birbirine düşman ediliyor. Sonra da bunlar bandın başına geçiyor. Türk işçi Kürt işçi zor duruma düşsün, Kürt işçi de Türk işçi zor duruma düşsün diye üretimi ha bire artırıyor. Bundan kazanan ise sadece patronlar oluyor.’ (...)

İrkçılık/etnik nefret, Türk işçiler açısından “düşük ücretli Kürt emeği ile rekabet” stratejisiyken, patronlar için bir “emek denetimi yöntemi” olarak kullanıldığı söylenebilir (54)

Sınıf mücadelesini kırmada da patronlar Kürtleri kriminalize eden ve milliyetçi-şoven söylemlerden yararlanmışlardır. Özellikle bu saldırılar örgütlenmede öne çıkan Kürt işçiler içindir. Böylelikle yapılan örgütlenme çabaları “bölücü/terörist faaliyet olarak kriminalize edilmekte, Kürt ve militan işçiler diğerlerinden tecrit edilmektedir” (27). Tuzla tersanelerinde direnişi kırma yönlü kullanılan stratejilerden birinin de “terörizm” ve “bölücülük” söylemlerinin sıklıkla kullanıldığı, örgütlü olarak sınıf mücadelesi içinde yer alan işçilere iş verilmemesi, mimlenen işçilerin belirli tersanelere girişlerinin yasaklanması ve eylemlerde polis şiddetinin kullanımının patronların grevleri/eylemleri Kürt-

leştirme söylemleri nedeniyle gerçekleştiği de Tuzla Araştırma Grubu Raporu'nda (34) dile getirilmiştir.

Öte yandan, ana gövdesi Kürt göç mağdurlarından oluşan taşeron işçiler, çoğu neo-liberal uygulamaların dayattığı esnek istihdam formlarına uyarlanmakta ayak direyen geleneksel sendikaların ilgi alanının dışında kaldılar (40). Yine Türkiye'de bulunan kimi sosyalist örgütlerin kitleleşmek adına, Kürt muhalefetine mesafeli durma tercihinin Tuzla tersaneleri örneğinde olduğu gibi işçi mücadelesini etkilediği belirtilmektedir (34).

Güvenceli işçi gurubu daralan sendikal bürokrasi güvencesiz işçilikle mücadele etmek yerine güvencesiz işçiliği, kendi "ayrıcalıklı" konumlarının güvencesi saydılar. Sendikal bürokrasi açısından güvencesiz işçiler, örgütlenmesi imkânsız, "işçi" niteliği taşımayan "geçici", örgütlü işçiler için ise güvencesiz işçi, onun "hizmetine verilmiş", üzerinde otorite icra edilecek, ağır, zahmetli vasıf gerektirmeyen işler üzerlerine yıkılacak "hizmetli" olarak görülüyordu (40).

Türkiye'deki göçmenlerin vatandaşlık temelinde sendika üyeliği ile ilgili yasal sorunlar olmamasına karşın sendikalar, düzenli göçmenleri sendikaya ihtiyacı olan bir kesim olarak görmedikleri gibi düzensiz göçmenleri de genel kayıt dışı sorununun bir parçası olarak algılamaktadır. Sendikalarda genel olarak göçmenlerin örgütlenmesinin zor olduğu anlayışı hakimdir. Göçmenler kayıt dışı çalışanlar, taşeron çalışanlarla birlikte ele alınmakta ve daha önce (istisnalar dışında hala) taşeron çalışanların örgütlenmesi konusunda pek hevesli olmayan sendikalar benzer şekilde göçmenlerin örgütlenmesi konusunda da pek hevesli değildirler (55). Dahası mültecilik statüsü bile elde edemeyen, geçici statüde (misafir göçmenler) olan Suriyeliler söz konusu olduğunda sendikaların bu konuya girmekten çok çekindiklerini söyleyebiliriz. Hatta yerli işçi için tehdit unsuru olarak gördüklerini de ekleyebiliriz.

Sermaye savaş/çatışma ortamını fırsata çevirmesini bilmiş, neoliberal otoriter devlet ise milli güvenlik nedeniyle birçok grevin yasaklanmasını sağlamıştır. 1963 tarihli ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu-TİSGLK ile "milli güvenlik" ve "memleket sağlığı" nedeniyle grev ertelemesinin yolu açılmıştır. 1963-1980 dönemin-

de milli güvenlik gerekçeli grev erteleme yolu yaygın bir biçimde kullanılmış ve 200'ü aşkın milli güvenlik gerekçeli grev erteleme kararnamesi yayımlanmıştır. 1982 Anayasası ile grev sınırlamaları yanında grev erteleme de Anayasal bir statü kazanmış ve 2822 sayılı TİSGLK ile hükümete grev erteleme konusunda keyfi davranma imkanı sağlanmıştır. 1983 sonrasında milli güvenlik gerekçeli 20'den fazla erteleme kararnamesi ile 500'ü aşkın işyerinde 300 binden fazla işçinin grevi ertelenmiştir. Grev ertelemelerinde 1995 yılına değin kamu kesiminin ağırlığı gözlenirken, 2000'li yılların ertelemelerinin neredeyse tümü özel sektöre aittir. Ocak 1991 Körfez Krizi sırasında 260 grev milli güvenlik gerekçesiyle ertelenmiştir. Milli güvenlik gerekçeli bir diğer yoğun grev erteleme dalgası Ekim 1995 tarihinde yaşanmıştır. 2000 yılında tekrar başlayan milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri ise lastik ve cam sektöründe yoğunlaşmıştır. Lastik sektöründe 2000, 2002 ve 2004 yıllarında, üst üste üç toplu iş sözleşmesi döneminde milli güvenlik gerekçeleri ile grev ertelenmiştir. Aynı şekilde cam sektöründe de 2001, 2003, 2004 ve 2014 yıllarında milli güvenlik gerekçeli grev ertelemeleri yaşanmıştır (56). Son güncel erteleme de "metal fırtına" döneminde gerçekleşti. Birleşik Metal-İş Sendikası'nın 22 işyerinde çalışan 15 bin işçiyle başlattığı grev "milli güvenlik" gerekçesiyle Bakanlar Kurulu kararıyla 60 gün ertelendi (57).

Mutlaka vurgulanması gereken Danıştay'ın milli güvenlik gerekçeli grev erteleme kararlarının neredeyse tümünde yürütmeyi durdurma ve iptal kararı vermesidir. Danıştay istikrarlı bir biçimde ekonomik gerekçelerin milli güvenlik ile bağlantılandırılmasına karşı çıkmıştır (56). Dahası Anayasa Mahkemesi Şişecam grevinin erteleme kararını "hak ihlali" olarak değerlendirmiştir: "Grev erteleme kararının zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaca dayandığının ortaya konmadığı ve 'demokratik toplumda gerekli olmadığı' sonucuna varılmıştır" denilmiştir. Ve kararda ayrıca "Başvurucunun, sendikal haklarının ihlal edildiği yönündeki iddialarının kabul edilebilir olduğuna, Anayasa'nın 51. Maddesinde güvence altına alınan sendika hakkının ihlal edildiğine, kararın bir örneğinin Danıştay'ın ilgili dairesine gönderilmesine" ifadelerine de yer verilmiştir (58). Çelik'e göre

(56) grev erteleme kararları “milli güvenlik” nedeniyle değil, ekonomik gerekçelerle ve hukuksal hiçbir dayanağı olmayan “soğutma” ve “caydırma” motifleriyle alınmaktadır. Grev erteleme kararları açık bir sınıf tercihinin ürünüdür ve “milli güvenlik” bu sınıf tercihinin örtüsü, ideolojik gerekçesi olarak kullanılmaktadır.

Savaş nedeniyle zorla yerinden edilenlerin işçi sağlığı ve güvenliği

Kapitalist, sömürü oranını artırma amaçlı ücretleri düşürerek, emek yoğunluğunu artırarak ve iş gününü uzatarak ücretleri emek-gücünün değerinin altına düşürür, sömürüden “emek yağması”na geçer. Emek yağması işçinin fiziksel/biyolojik bütünlüğüne bir saldırdır. Emek yağması kaçınılmaz olarak iş kazası, işle ilgili hastalık/sağlık sorunu ve meslek hastalıklarına davetiye çıkarır. Zorla yerinden edilenler emek yağmasının en görünür olduğu işçi sınıfı bileşenleri olup işçilerin sağlık ve güvenlik hakkı ile kapitalist üretim tarzı arasındaki çelişkinin en görünür olduğu gruptur. Dolayısıyla bu işçi sınıfı bileşeninde diğer işçilerle kıyaslandığında daha fazla işçi sağlığı sorunu beklenir. Bu artış birçok çalışma ile de gösterilmiş durumdadır (59). Theobaud-Mony (60) Fransa’da göçe bağlı çalışma yaşamının yeniden düzenlenmesine dikkat çekmiş, daha riskli, daha pis işlerde göçmen işçilerin taşeron ve ödünç işçi olarak çalıştıklarını belirtmiştir. Göçmen işçilerin tarihsel olarak değişiklik gösterdiğini, Fransa’da 1960’larda sömürge bağlarının olduğu Magripliler, daha sonra Mali gibi Sahra’nın güneyindeki eski Afrika kolonilerinden, sonra 1970- 80’lerde Türkler ve Kürtler, şimdi Pakistanlı göçmenlerin bu en alttaki işgücünü oluşturduğuna ve çalışma hayatında, etnikleştirici göç, işçi sağlığı kaybı ve taşeron çalıştırmanın iç içe geçtiğine dikkat çekmiştir. Dünya çapında asbestin yasaklanması için mücadele eden Theobaud-Mony iş organizasyonunda neoliberal dönüşümün ve neoliberal kar hırsının işçi sağlığını tehdit ettiğini, bu işlerde çoğunlukla göçmenlerin (bunların içinde de en son gelenlerin, en zorda olanların) bu pis işlerde istihdam edildiğini, iş kazaları ve meslek hastalıkları nedeniyle yaşamını yitirdiklerini “Çalışmak Sağlığa Zararlıdır” isimli kitabında çok sayıda örnek hastalıkla ortaya koymuştur. İşçi sağlığını tehdit eden bu durumun hukuken insan öldürme, başkasını tehlikeye atma, onura saldırı ya

da tehlikedeki insana yardım etmeme suçlarına denk geldiğini, çok sayıda işçinin bu tür kasıtlı cinayetlerle yaşamını yitirdiğini dile getirmiştir (61).

Meslek hastalıklarının yaygınlaşması ve daha erken ortaya çıkması; işçi cinayetleri ve verilmeyen (ya da göstermelik verilen) İSG hizmetleri zorla yerinden edilenlerin işçi sağlığı sorunları olagelmıştır. Bir meslek hastalığı olan Silikozis iki temel dinamiğin kesiştiği sağlık sorunu olarak gündemleşmiştir. Birincisi Kürt sorunu nedeniyle yürütülen savaşın kirliliği yüzü. Savaş sürecinde yakılan ve boşaltılan köylerdeki Kürt yoksullarının mülksüzleştirilerek zorla yerinden edilmeleri ve en kötü, en güvencesiz koşullarda çalışmaya hazır hale gelmeleri. İkincisi yazının daha önceki kısımlarında belirtilen neoliberal kapitalizmin emek sürecinde yaptığı yıkıcı değişikliklerin İSG’ne olan olumsuz etkileri. Bu iki temel dinamik sonucu etnikleşen bir meslek hastalığı olarak Silikozis neredeyse tümü Kürt 66 işçinin ölümüne yol açmıştır. İSG Meclisi Haziran 2016 raporunda 32 yaşındaki Bingöl Taşlıcaaylı Mutlu Aydar’ın tedavi gördüğü İstanbul 500 Evler Şafak Hastanesi’nde yaşamını yitirdiğini paylaştı. Raporda Aydar’ın 15. Taşlıcaaylı silikozis hastası olduğuna da yer verdi. Yine biliyoruz ki çok sayıda Kürt işçi de ölümü beklemeye devam etmektedir.

Tersane, maden ve inşaat sektörü artan iş kazaları ve buna bağlı gelişen işçi cinayetleri ile gündeme oturmuştur. Bu sektörlerin tümü de neoliberal kapitalizmin emek sürecindeki köklü değişikliklerin yapıldığı sektörlerdir. Bu durum İSG hizmetlerinin piyasaya açılması ve parçalanmasıyla daha da katmerleşmiştir. Hem emek sömürüsünün derinleşmesi (emek yağması) hem de İSG hizmetlerinin ciddi yetersizliği iş kazaları ve işçi cinayetlerinin artışı ile kamuoyunda görünür oldu. Ne yazık ki İSG hizmetlerindeki değişikliklerin bu kazaların gizlenmesinde ve özel hastanelerde üstünün kapatılmasına hizmet etmiştir. Her ne kadar dönemin Denizcilik Ticaret Odası başkanı yaşanan kazaları bu sektörde çalışan cahil Güneydoğu Anadolu kökenli insanlara (Kürt ve Arap işçiler) bağlarken, aynı röportajında sektörün dünyada yüzde 90 büyüdüğünü ve Türkiye’de de yüzde 360 gibi hızlı hormonlu bir büyüme içinde olduğunu ifade etmekten geri kalmamıştır (34). Dolayısıyla ölüm-

işçi cinayetleri etnik tercih yapmasa da sektörde Kürt işçi oranının artması, tersanedeki işçi cinayetlerinden Kürtlerin daha fazla etkilenebileceğini düşündürmektedir. Benzer durum inşaat sektörü için de söylenebilir.

Mevsimlik tarım işçilerinin güvenli olmayan ulaşım olanakları nedeniyle trafik kazaları sonucu gerçekleşen işçi cinayetlerinde; (62), 2015 yılında , servis kazası nedeniyle 506 işçi ve tarım ve orman işkolunda 405 işçinin yaşamını yitirdiğini bildirmiştir. En dramatik olanı ulaşım için demiryolu bileti bulamayan mevsimlik işçilerin 17-25 kişilik minibüs kiralayıp bütün ev eşyaları ile birlikte doluşarak ya da kamyonlarla yolculuk etmek zorunda kalmaları. Kamyon arkasında yolculuk yasak olması nedeniyle branda ile örtülmesi, on saatte bir molalarla brandanın açılarak işçilerin ve çocukların hava alması için zaman tanınması... Kamyonla yolculuk sırasında her yıl onlarca işçi ve çocuğun havasızlıktan yaşamını yitirdiği gazete haberlerinde yer bulmuştur. Mevsimliktarım işçilerinin işçi cinayetlerinin dramatik bir türü de “doğrudan silahlı yaralanmalar”dır. Kürt işçileri kamp alanlarından dışarı çıkmamaları için sözlü taciz ve havaya ateş açılarak kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Dahası daha verimli çalışmaları için havaya ateş açılarak motive etme uygulamaları sırasında yaşamını kaybettiği iddia edilen on dört yaşında çocuk Kürt işçiyi de unutmamak gerekir (38).

İzmir’de, Işıkkent ayakkabıcılar sitesinde bazı işyerlerinde ayakkabı yapıştırma işlerinde çalıştırılan ve içlerinde çocuk işçilerin de olduğu birçok Suriyeli çalışanda, yapıştırıcı ürün kullanılması-na bağlı olarak ciddi tıbbi belirtiler görülmüş ve bazı hastalara polinöropati tanısı konulmuştur. Konu ile ilgili yetkili kurumların bilgilendirilmesine rağmen soruna müdahale edilmediği de araştırma ve çalışmalarda bildirilmiştir (63). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi işçi cinayeti nedeniyle yaşamını yitiren göçmen sayısının 2013 yılında 22 iken 2014 yılında 53’e ve 2015 yılında 67’ye yükseldiğini ve çoğunluğunun Suriyeli olduğu paylaşmıştır (64). Yine İSİG Meclisi 2016 yılının ilk altı ayında en az 58 göçmen işçinin yaşamını yitirdiğini bildirmiştir. Bunlar çoğunluğu tarım ve inşaat sektöründe çalışan göçmen işçilerdir.

Akpınar (22) inşaat sektöründeki kaçak göçmen işçilerde yaptığı çalışmada çok sayıda örnekle birlikte şu tespitlerde bulunmuştur: “Göçmen işçiler çok ağır ve tehlikeli işler yapmalarına karşın, bu işçilere çalışırken herhangi bir koruyucu malzeme ya da giysi verilmemektedir. İş kazası olduğunda, işverenler, kaza geçiren işçileri ya tanıdıkları sağlık kuruluşlarında, giderlerini göçmen işçilere vereceği ücretten kesmek üzere, tedavi ettirmekte ya da artık yaralı olan işçiyi işe yaramayacağı için işten atmaktadırlar.”

Yine söylenmesi gerekenlerden biri de savaşın, emek sürecine etkisinin psikososyal tehlike/riskler olarak da karşımıza çıkacağıdır. İstihdam ve çalışma koşullarındaki ayrımcı uygulamalar ücret, çalışma saatleri, en kötü koşullarda çalışmak zorunda kalınması gibi doğrudan işçi sağlığını etkilerken, aynı zamanda işyerinde yaşanan çatışma, baskı ve mobbing girişimlerinin de psikososyal tehlike olarak psikososyal riskleri oluşturduğu bilinen bir gerçektir. İş örgütlenmesiyle ilgili sistemin hiyerarşik, militer olması psikolojik ve psikosomatik birçok sağlık sorununu da beraberinde getirmektedir (65).

Koşar (65) iktisadi yaşam alanı birlikteliğinin parçalanması ve militarizmin-milliyetçiliğin-şovenizmin yapılan işle bağlantısı kurulması soyutlanmasını Roboski’de katledilen Kürt kaçakçıların işçi cinayeti, kapitalizm ve emperyalizm bütünselliğinde ele alınması gerektiğini ileri sürer: “..‘kaçakçı’ adıyla yaftalanan gencecik Kürt canların Roboski’de toplu imhası, onların kendi iradeleri dışında dört parçaya bölünen yaşadıkları topraklar içinde ‘iktisadi yaşam birliği’nin bölünmesine karşı hayatta kalma mücadelesi olarak tüm insanlığın yüzüne çarparken, yaptıkları işin canlarından olma pahasına yaşam mücadelesi olduğu yorumlanmalı ve militarizmin-milliyetçiliğin-şovenizmin yapılan işle bağlantısı kurulmalıdır. Burada militer kıyım ile iş cinayetinin Roboski’de kristalize olduğunu da görmek lazım. Çünkü bir zamanlar ulus-devlet sınırları içinde ‘baldırı çıplak’ olarak yaftalanan işçiler, şimdi emperyal anlaşmalar ile halklara rağmen çizilen sınır bölgelerinde karşımıza ‘kaçakçı’ olarak çıkıyor! Ama kaderleri değişmiyor: ‘Baldırı çıplak’lar fabrika denilen ışıklerde, ‘kaçakçılar’ ise ‘çatısız fabrika’ denilen ışıklerde ölümle buluşuyor. Kapitalizm, emperyalizm öldürüyor.”

Savaş-Militarizm-Şovenist Politikalara Bağlı Ayrımcılık Ve ILO'nun Sözleşmeleri

Savaşa zemin hazırlayan faktörler ve savaş sonrası zorla yerinden edilenlerin karşı karşıya kaldığı kötü muameleler ayrımcılık başlığında tartışılabilir. ILO raporlarında istihdamda ve iş/çalışma ortamındaki ayrımcılık bir insan hakları ihlali olarak ele alınmaktadır. Ayrımcılık işyerinin belirgin kültürel ve sosyal değerleri kökenlidir. Her ne kadar informal işlerde daha yaygın olması beklenirse de formal ve informal işyerleri arasında farklılık yoktur (68). ILO'ya göre ayrımcılık sinsi ve değişken, ölçme ve konuşulmasının zor olduğu bir olgudur. Belirli gruplarla ilgili veri toplamanın karşında ideolojik, politik engeller ve gizli koruma hususları vardır. Birçok ülkede istihdam ayrımcılığına uğrayanlar dezavantajlı sosyal pozisyon, hukuki yardıma erişememe, misilleme korkusu ya da yargı sistemine olan güvensizlik gibi nedenlerden dolayı hukuka başvur (a)mamaktadır (66).

ILO ayrımcılık konusunu kuruluşundan (1919) başlayarak ele almıştır. Konu ile ilgili öne çıkan sözleşmeler/anlaşmalar, bildirgeler ve raporlar çıkarmıştır. Öne çıkan bildirgeler şunlardır: Eşitlik ve ayrımcılık konusunda (Versailles Barış Anlaşması), Philadelphia Bildirgesi ve Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi, Adil Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Deklerasyonu (2008) ve Küresel İş Paketi (2009). Sözleşmeler arasında; "Eşit Ücret Sözleşmesi" (1951, 100 nolu) ve "İstihdam ve Meslek Alanında Ayrımcılık Sözleşmesi" (1958 tarihli, 111 nolu Sözleşme) ve deklarasyonların yanında ILO tarafından doğrudan ayrımcılığı ele alan raporlar da yayınlanmıştır. Konu ile ilgili ayrıntılı üç rapor yayınlanmıştır. Ayrımcılıkla ilgili ILO tarafından çıkarılan ilk küresel rapor "*Time forequality at work*" isimlidir (2003). Bu raporda özellikle 1998 bildirgesinin ilk maddesi olan bir fabrika, ofis, bir çiftlik ya da sokak. ayrımcılıktan kurtarmak, toplumu özgürleştirmek için stratejik bir giriş noktası olduğuna dikkat çekilmiştir (67). İkinci rapor olan "*Equality at work: Tacklingthechallenges*" (2007) işyerinde uzun süredir bilinen ayrımcılık biçimlerine (toplumsal cinsiyet, ırk, etnik köken, din ve göçmenlik) yönelik gelişmelere karşın sorunun hala kalıcı olduğu belirtilmiştir.

Bu raporda ayrımcılık karşıtı mücadelenin kısıtlılıkları arasında özellikle informal ekonomiye ve artan ırkçılık, yabancı düşmanlığına yer verilmiştir. Afrika, Balkanlar ve Kafkasya kökenli emek göçünün yoğunlaşması ile göç alan ülke insanlarında anksiyetenin arttığı, göçmenlere (özellikle yabancı orijinli olanlara) düşmanca ifade/ tavırların arttığı ve ırkçılığın yeniden alevlenerek yükseldiği belirtilmiştir. Bu raporda gerçek ya da algılanan yabancı işçi düşmanlığı ve ırkçılığın yaygın olduğu ve terörizm ve güvenlik politikalarına bağlı olarak Müslüman ve Arap nüfusa karşı ayrımcılığın artmaya başladığı bildirilmiştir. Erken ırkçılık bir kültürün diğerlerine sözde üstünlüğü iken günümüzdeki tartışmalar ulusal kimlik ve değerlerin, farklı bir kültürün değer ve kurumlarından koruma gereksinimi olarak dile getirilmiştir. Bu raporda diğer ayrımcılık biçimleri (yaş, engellilik, göçmenler, HIV/AIDS, cinsel yönelim, genetik predispozisyon ve sağlıksız yaşam biçimleri) ile ilgili daha fazla olay ortaya çıktığı vurgulanmış ve tüm ayrımcılık biçimlerine karşı daha etkin mücadeleye ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Güncel ele alınan ayrımcılık türlerinden biri de siyasi görüş, düşüncedir. Bu raporda özellikle çoklu ayrımcılık pratiklerine de yer verilmiştir (66). Üçüncü rapor 2011 yılında "*Equality at work: Thecontinuingchallenge*" teması ile çıkartılmıştır. Bu raporda ayrımcılığın kalıcı olarak devam ettiği ve çok yönlü olarak karşımıza çıktığına dikkat çekilmiştir. En önemli ayrımcılığın hala iş bulmada yaşandığı vurgulanmıştır. Yine küresel krizin etkilerinde bir ayrışma söz konusu olduğu; kriz zamanlarında eşitsizlik, güvencesizlik ve dışlanmanın en tehlikeli biçimleri ile dolaylı ve direkt ayrımcılığın güçlendiği belirtilmiştir. Krizin daha çok geçici işçilerde kendini gösterdiği, göçmenlerin bu riskli grupta yer aldığı vurgulanmıştır. Kriz azalmış istihdam ya da göç fırsatları ve artan yabancı düşmanlığı, çalışma koşullarındaki bozulma ve hatta şiddet şeklinde göçmen işçileri etkilemiştir. Bazı ülkelerde ayrımcı eğilimler, düşmanlık içeren siyasi söylemlerle ağırlaşmış ve dışlanma, reddedilme ve sınır dışı edilme riskleri ortaya çıkmıştır. Sosyal gerilimlerin, göçmenlere yönelik tutumların sertleştirilmesinin ve popülist politikaların göçmenlere yönelik büyük yabancı düşmanlığını ve ayrımcılığı (sistemik ve yaygın) teşvik edebileceğine dikkat çekilmiştir.

ILO (68) raporunda siyasi-politik görüşe yönelik ayrımcılığa da yer vermiştir. İşyerlerinde siyasi ayrımcılığın işçi seçiminde (işe alınma süreci) ve örgüt içi iş-çalışma yaşamında görülebileceğine dikkat çekilmiştir. Siyasi düşünce temelli ayrımcılığın kamu sektöründe daha fazla karşımıza çıktığına ve iktidar yetkililerinin politikalarına bağlılığın-sadakatin istihdam edilmek için önemli bir faktör olarak rol oynadığına vurgu yapılmıştır. Bazı siyasi partilerin etnik, dini, dil ile ilgili kimlikleri olabileceği, bu nedenle siyasi ayrımcılığın diğer ayrımcılıklarla çakışan tarzda karşımıza çıkabileceği ifade edilmiştir. Siyasi ayrımcılığın aynı zamanda sendika karşıtı ayrımcılığa da yol açabileceği, sendika üyeleri istemese de, politik olarak kabul etmese de egemen sendikaya dahil olmaya zorlanabileceği belirtilmiştir (68).

Ülkemizde iş yaşamında ayrımcılığı engellemek amaçlı 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 5. Maddesi, 1. fıkrasında "İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplere dayalı ayırım yapılamaz" denilerek eşit davranma ilkesinden bahsedilirken, değişiklik sadece istihdam dahilindeki kişilere karşı ortaya çıkabilecek ayrımcılık ile ilgilidir. Dini, etnik, dilsel azınlıkların, işe girişte maruz kaldıkları/kalabilecekleri ayrımcılık bu maddenin kapsamı dışında tutulmuştur (69). 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun 25. maddesinde işçilerin işe alınmalarının; belli bir sendikaya girmeleri veya girmemeleri, belli bir sendikadaki üyeliği sürdürmeleri veya üyelikten çekilmeleri veya herhangi bir sendikaya üye olmaları veya olmamaları şartına bağlı tutulamayacağı yer almıştır. Aynı maddede işverenin, bir sendikaya üye olan işçilerle sendika üyesi olmayan işçiler veya ayrı sendikalara üye olan işçiler arasında, çalışma şartları veya çalıştırmaya son verilmesi bakımından herhangi bir ayırım yapamayacağı, ücret, ikramiye, prim ve paraya ilişkin sosyal yardım konularında toplu iş sözleşmesi hükümlerinin saklı olduğu düzenlenmiştir (70).

Gerek ILO sözleşmeleri gerekse yerel yasal mevzuata (eksik de olsa) karşın ülkemizde çoklu ayrımcılık yaşandığını söyleyebiliriz. Gerek zorla yerinden edilen Kürtlere gerekse Suriyelilerin karşılaştıkları davranışlara ayrımcılık şeklinde yorum getirilebilir. Benzer şekilde son dönem imzacı akademisyenlere ve genelge sonrası kamu çalışanlarına yönelik yaşanan sürgünler, cezai yaptırımlar,

işten atmalar siyasi ayrımcılığa en iyi örnek olarak verilebilir. Yine sendikal ayrımcılık Türkiye emek gündemini her zaman işgal etmiştir. Son yıllarda hızla yükselen üye sayısı ve işyerlerinde çalışma düzeni ile ilgili müdahaleler sık sık diğer sendikalar tarafından gündeme getirilen Memur Sen ve bağlı sendika (Sağlık Sen, Eğitim Bir-Sen gibi) siyasi ayrımcılığın neden olduğu sendika ayrımcılığına örnek olarak verilebilir.

Sonuç Olarak

İşçi sağlığı sınıfsaldır. Sınıfın yaşadığı tüm sorunlar işçi sağlığını da doğrudan etkiler. Öyle ki işyeri düzeyinde yaşanan birçok sağlık sorunun siyasal arka planının olduğu ve siyasal durumun ana belirleyici olduğunu gözden kaçırmamalıyız. İşçi sağlığı fabrika, atölye, ışıklar içine sıkıştırılmış teknik bir uğraş olarak değil üretim ilişkileri- üretici güçlerle birlikte ele alınması gereken bir gerçektir (65). Bu perspektifle ele aldığımızda savaş, iç savaş ya da şiddet içermeyen çatışma ortamı işçi sağlığını doğrudan etkiler. Savaşın sürdüğü tüm coğrafyalarda militarizm çıplak bir biçimde insan sağlığını bozarken, militarist çalışma düzeni, hele bir de iç savaşla daha da militarize olmuş hali fabrikalarda, ışıklar, tarlalarda sömürünün emek yağmasına dönmesine aracılık eder. Çıplak şiddet daha görünmez hale gelse de şiddetin aynı zeminden beslendiğini rahatlıkla görebiliriz. Bu bağlamda işçi sağlığında yaşanan çok sayıda sorun sadece ayrımcılığa maruz kalanları, zorla yerinden edilenleri ve tüm ötekileri etkilemez, aynı ciddiyette olmasa da tüm işçi sınıfını olumsuz etkiler ve tüm sınıfın haklarının daha düşük düzeyde tutulmasına neden olur.

Kaynaklar

1. Zencir M. (2016) Barış, Aşiti. Sendika ve Yaşam Dergisi, 3: 4-6.
2. Toker.NK, "Disiplin ve Güvenlik Düzeni Militarizm ve Milliyetçilik", Mesleki sağlık ve Güvenlik Dergisi 2006; 27:2 -6
3. SIPRI (2014) Trends in worldmilitaryexpenditure, 2014, ed: Sam Perlo-Freeman, AudeFleurant, Pieter D. WezemanandSiemon T. Wezeman, SIPRI FactSheet, April 2015.
4. Özkan A. (2016) Suriye Savaşı'nın en kazançlı beşlisi, ABD'nin en büyük beş harp sanayi şirketi! <http://t24.com.tr/yazarlar/akdogan-ozkan/suriye-savasinin-en-kazancli-beslisi-abdnin-en-buyuk-bes-harp-sanayi-sirketi,13937>, erişim tarihi: 22 Şubat 2016

5. Levy B, Sidel VW. (2003) War&PublicHealth in theTwenty-First Century, New EnglandJournal of PublicPolicy, 19 (1): 167-178
6. Grundy J, Biggs BA, Annear P, Mihrshahi S. (2008) A Conceptual Framework ForPublicHealthAnalysis Of WarAndDefencePolicy, International Journal of PeaceStudies, 13 (2): 87-99.
7. Hobsbawm E. (2012) Kısa 20.Yüzyıl Tarihi, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı. Everest Yayınları, Altıncı basım, ISBN 978-975-289-333-7, İstanbul ;s; 58 -59
8. Hobsbawm E. (2012) Kısa 20.Yüzyıl Tarihi, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı. Everest Yayınları, Altıncı basım, ISBN 978-975-289-333-7, İstanbul ;s ; 63
9. Hobsbawm E. (2010) İmparatorluklar Çağı (1875-1914). Dost Kitabevi Yayınları, Dördüncü basım, ISBN 978-975-7501-70-1, Ankara;s ;353
10. Hobsbawm E. (2012) Kısa 20.Yüzyıl Tarihi, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı. Everest Yayınları, Altıncı basım, ISBN 978-975-289-333-7, İstanbul;s; 69 -70
11. ILO (2016) ILO'nun Tarihçesi. http://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372874/lang-tr/index.htm, erişim tarihi: 9 Mayıs 2016
12. ILO (2003a) Jobsafterwar-A criticalchallenge in thepeaceandreconstructionpuzzle. Ed: Date-Bah E, InternationalLabourOfficeGeneva, s:1-29.
13. ILO (2010) ILO's Role in ConflictandDisasterSettings: Guidesand Toolkit / International Labour Office, ILO ProgrammeforCrisisResponseandReconstruction (ILO/CRISIS). – Geneva.
14. ConflictBarometer, (2014)TheHeidelbergInstituteefor International ConflictResearch.
15. Peterson T, Wallenstein P. (2015) Armedconflict, 1946-2014, Journal of PeaceResearch, 52 (4): 536-50.
16. Akça İ. (2016) Türkiye'de 2000'ler: Güvenlik Merkezli Siyasetin ve Siyasal Güvencesizliğin Devamlılığı. <http://baslangicdergi.org/turkiyede-2000ler-guvenlik-merkezli-siyasetin-ve-siyasal-guvenesizligin-devamliligi/>erişim tarihi: 12 Mart 2016.
17. ILO (2003a) Jobsafterwar-A criticalchallenge in thepeaceandreconstructionpuzzle. Ed: Date-Bah E, International Labour Office Geneva,
18. Atasü-Topcuoğlu F. (2016) Göç ve Sermaye İlişkisi ve Türkiye'de Göçmen Çocuk Emegi. DİSKAR, sayı:4, s: 116-125.
19. Şahin Ç. (2015) Türkiye'de Göçmen İşçiler Sorunu.
20. Ulukan Çiğerci N. (2015) Kapitalizmin Denizde Boğulanlar: Göçmenler Ve Göç Politikaları. DİSKAR, sayı: 4, s: 30-39.
21. Tarlan KV. (2015) Savaş, Göç, Sınıf: Emegin Göçü. Birikim Dergisi, 12: 53-62.
22. Akpınar T. (2009) Türkiye'ye Yönelik Düzensiz Göçler ve Göçmenlerin İnşaat Sektöründe Enformel İstihdamı. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara, 2009.
23. Akkuzu İ. (2015) Göç ve Kapitalizm. DİSKAR, sayı:4, s: 20-29.
24. Dağlı K. (2007) Göçmen İşçiler: "Kullanılıp Atılabilir İnsanlar". Marksist Tutum Dergisi, No:29, http://marksist.net/kerem_dagli/gocmen_isciler_kullanilip_atilabilir_insanlar.htm, erişim tarihi: 1 Ağustos 2016.
25. Bilgin E. (2016) Savaş koşullarında işçi haklarına saldırı: Esnek istihdama yasal güvence sağlamak, <http://sendika10.org/2016/02/savas-kosullarinda-isci-haklarina-saldiri-esnek-istihdama-yasal-guvence-saglamak-erhan-bilgin/>: erişim tarihi: 11 Şubat 2016
26. Ata Soyer Sağlık ve Politika Okulu (2013) Ata Soyer Sağlık ve Politika Okulu İşçi Sağlığı Tartışmaları... TTB-Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Temmuz-Aralık 2013, s: 63-77.
27. Özbudun.S. (2012) Neo-liberal Türkiye'nin "en alttakiler": İşçi sınıfı Kürtleşirken, <http://alternatifsiyaset.net/2012/12/06/sibel-ozbudun-neo-liberal-turkiyenin-en-alttakileri-isci-sinifi-kurtlesirken/>.
28. Man F. (2015) Modernlik ve Yabancılar: Bir 'Günah Keçisi' Kategorisi Olarak Emek Piyasasındaki Suriyeli Göçmenler Örneği, VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu.
29. Harvey, D. (2004) Yeni Emperyalizm, Everest, İstanbul, 2004.
30. Demirel T. (2012) İşçi sınıfı, "Kürtleşmesi" ve "Ulusal İstihdam Stratejisi", Newroz, Yıl:6, No:213, 22 Haziran 2012.
31. Benlisoy F. (2011) Emekçiler ve Kürtler ya da "İşçi Sınıfı Kürtleşti" mi?, Yeniyol Dergisi, Güz 2011, <http://siyasihaber3.org/emekciler-ve-kurtler-ya-da-isci-sinifi-kurtlesti-mi-foti-benlisoy>, erişim tarihi: 26 Temmuz 201
32. Alpmann SP. (2016) Esmer Yakalılar. Kent-Sınıf-Kimlik ve Kürt Emegi. İletişim yayınları, 1.baskı, 2016, İstanbul ; s;346- 347
33. Kurban D, Yüksek HD, Çelik AB, Ünal T, Aker T. (2006) Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul, TESEV.
34. Tuzla Araştırma Grubu (2009) Türkiye'de Neo-liberalizm, Kürt Meselesi ve Tuzla Tersaneler Bölgesi. Toplum ve Kuram, Kitap dizisi, sayı 1, Mayıs 2009, s: 119-188.
35. ORSAM (2015) Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme, No. 196, Ankara: ORSAM, aktaran: Man F. (2015) Modernlik ve Yabancılar: Bir 'Günah Keçisi' Kategorisi Olarak Emek Piyasasındaki Suriyeli Göçmenler Örneği, VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu
36. Aslan A. (2012) Kürt Coğrafyası'nda Kapitalizm, <http://www.jiyan.org/2012/04/13/kurt-cografyasinda-kapitalizm>, Erişim tarihi: 29 Temmuz 2016
37. Çınar S. (2014) Öteki "Proleterya" De-proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri. Nota yayınları, 1.baskı, 2014, Ankara ; s ; 11
38. Küçükırca (2012) Etnisite, Toplumsal Cinsiyet ve Sınıf Ekseninde Mevsimlik Kürt Tarım İşçileri, Toplum ve Kuram, 6-7: 197-218.
39. Çınar S. (2014) Öteki "Proleterya" De-proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri. Nota yayınları, 1.baskı, 2014, Ankara
40. Koç F. (2015) 1985-1995 Kürt Göçü ve Türkiye'nin BüyükProleterleşirmeSüreci.DİSKAR, sayı:4,s:74-85.

41. Uğraş N. (2014). Kamu Emekçileri Hareketi ve Kürt Emekçiler. Emek ve Toplum Yazıları, Ocak 2014.
42. Oral M. (2016) Üniversiteden ilk atılmalar başladı... Odabaşı kovuldu. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/469984/Universiteden_ilk_atilmalar_basladi..._Odabasi_kovuldu.html, erişim tarihi: 25 Ocak 2016
43. KESK (2016) 17 Şubat Ankara Katliamı ve Başbakanlık Genelgesine İlişkin Açıklamamız! <http://www.kesk.org.tr/2016/02/18/17-subat-ankara-katliami-ve-basbakanlik-genelgesine-iliskin-aciklamamiz/erişim tarihi: 9 Mayıs 2016>
44. Kaplan E. (2016) YÖK'edisiplinsopası. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/555751/YOK_e-disiplin_sopasi.html, erişim tarihi: 22 Haziran 2016
45. Cumhuriyet gazetesi (2016) Linc girişimi Fusun Demirel'i işinden etti. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kultur-sanat/497999/Linc_girisimi_Fusun_Demirel_i_isinden_etti.html, erişim tarihi: 15 Mart 2016
46. Yerlikaya H. (2016) Savaşın Yıkıcı Sonuçlarına Karşı Barış Mücadelesi ve Sağlıkçılar. Sendika ve Yaşam Dergisi, 3: 14-15.
47. TTB-SES (2016) Sokağa Çıkma Yasağı Sonrasında Cizre'de Sağlık Açısından Durum Raporu. http://www.ttb.org.tr/images/stories/haberler/file/cizre_rapor.pdf, erişim tarihi: 7 Mayıs 2016
48. Del Carpio XV., Wäagner M. (2015) The Impact of Syrian Refugees on the Turkish Labor Market. Policy Research Working Paper 7402, World Bank Group, Social Protection and Labor Global Practice Group, August 2015
49. Durmuş M. (2016) Suriyeli mülteciler sorununa neo liberal çözüm (!). <http://siyasihaber3.org/suriyeli-multeciler-sorununa-neo-liberal-cozum>, erişim tarihi: 13 Temmuz 2016
50. Özbek S. (2011). Kapitalizm neden ırkçılığa ihtiyaç duyar? <http://arsiv.marksist.org/teori/irkclk-milliyetcilik/3587-kapitalizm-neden-irkciliga-ihtiyac-duyar>, Erişim tarihi: 25 Temmuz 2016
51. Balta E. (2016) Güvencesizlik, Mültecilik. Saha, Helsinki Yurttaşlar Derneği yayını, 2: 3-5.
52. Erdoğan, Murat (2014) *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Kasım 2014, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. Aktaran: Man F. (2015) Modernlik ve Yabancılar: Bir 'Günah Keçisi' Kategorisi Olarak Emek Piyasasındaki Suriyeli Göçmenler Örneği, VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu
53. Akdağ Y. (2016) ırkçılık, Şovenizm ve Milliyetçilik Üzerine Birkaç Söz, <http://ozgurlukdunyasi.org/arsiv/43-sayi-221/329-irkcilik-sovenizm-ve-milliyetcilik-uzerine-birkac-soz>; erişim tarihi: 3 Mayıs 2016
54. Koç F. (2010) İşçi sınıfı hareketi, yeniden kardeşleşme sürecinin motoru olabilir mi? Sendika.org, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=31247, erişim tarihi: 28 Temmuz 2016
55. Kurtuluş MM. (2015) Sendikalar ve Göçmen İşçiler. DİSKAR, sayı:4, s: 40-53.
56. Çelik (2014). Milli güvenlik varsa grev yok. <http://www.kristalis.org.tr/yeni/?p=12789>, erişim tarihi: 9 Mayıs 2016.
57. Evrensel (2015) Metal grevi de yasaklandı! <https://www.evrensel.net/haber/103374/metal-grevi-de-yasaklandi>. Erişim tarihi: 1 Şubat 2016
58. Diken (2015) AYM'den kritik karar: 'Milli güvenlik' gerekçesiyle greve vertelemek haki ihlali. <http://www.diken.com.tr/aymden-sisecam-iscilerine-destek-milli-guvenlik-bahanesiyle-grev-ertelenmesi-hak-ihlali/>, erişim tarihi: 9 Mayıs 2016.
59. Akarca G. (2011) Emek Yağması Yasal Cinayetler. TTB, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 40: 2-10.
60. Theobaud-Mony, A. (2013) İş cinayetlerine küresel yargılama- Sedat Yılmaz röportajı (Özgür Gündem) <http://sendika10.org/2013/12/annie-thebaud-mony-is-cinayetlerine-kuresel-yargilama-sedat-yilmaz-roportaji-ozgur-gundem/>; erişim tarihi: 24 Ağustos 2016
61. Theobaud-Mony A. (2012) Çalışmak Sağlığa Zararlıdır, Ayrıntı yayınevi, 1. basım, İstanbul, 2012
62. İŞİG Meclisi (2016). İŞİG Meclisi (2016). 2015 Yılında En Az 1730 İşçi Yaşamını Yitirdi. http://www.guvenlcalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=16851:2015-yilinda-en-az-1730-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236
63. Demiral Y, Demir E. (2016). Olgü Sunumu: Sığınmacılarda Çocuk İşçiliği. İçinde: Savaş Göç ve Sağlık, TTB Yayınları, S:44-45.
64. İŞİG Meclisi (Temmuz 2016) 2016 yılının ilk altı ayında en az 58 göçmen işçi yaşamını yitirdi... http://www.guvenlcalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=17633:2016-yilinin-ilk-alti-ayinda-en-az-58-gocmen-isci-yasamini-yitirdi&catid=154:gocmen-isciler&Itemid=244, erişim tarihi: 4 Ağustos 2016
65. Koşar L. (2013) İşçi sağlığı ve güvenliği sistem analizi meselesidir. <http://alternatifsiyaset.net/2013/01/16/dr-levent-kosar-isci-sagligi-ve-guvenligi-sistem-analizi-meselesidir/erişim tarihi: 18 Ağustos 2016>
66. ILO (2007) Equality at work: Tackling the challenges. International Labour Conference 96th Session 2007, Report I (B), International Labour Office Geneva.
67. ILO (2003b): *Time forequality at work*, Global Report under the follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report I (B), International Labour Conference, 91st Session, Geneva, 2003.
68. ILO (2011) Equality at work: The continuing challenge. International Labour Conference 100th Session 2011, Report I (B), International Labour Office Geneva.
69. Karan U. (2007) Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı Ve Türk Ceza Kanunu'nun 122. Maddesinin Uygulanabilirliği. TBB Dergisi, 73: 146-173.
70. Doğan G. (2014) Ayrımcılık Tazminatı- Sendikal Tazminat (Dayandıkları Esaslar ve Farklılıkları), Ankara Barosu Dergisi, 1: 361-390.●

İŞÇİNAYETLERİNE NEDEN 'SAVAŞ' DEMİYORUZ?

Menderes TUTUŞ
Devrimci Sağlık İş Sendikası Eğitim Uzmanı

Güvencesizliği bugünün proleter çalışma ve yaşam disiplini haline getiren AKP'nin iktidar yılları boyunca işcinayetlerinde yaklaşık 18 bin işçi yaşamını yitirdi (İSİGM, <http://guvenlicalisma.org>). Hangi savaşta her gün yedi-sekiz asker öldürülüyor? Her gün işe giden yedi-sekiz işçi evine geri dönmüyor. Kimi ölümcül işlerde çalışanlar, örneğin maden işçileri, ailesiyle vedalaşmadan işe çıkmıyor. İşçi sınıfının militan düşünürleri sorunu kavramlaştırırken ileri bir hamle yaptılar. Sorunu “iş kazaları” adı altında işlem gören “adi suç” olmaktan çıkarıp “işcinayetleri” kavramıyla politize ettiler. İşçi sınıfına yönelik bu iyi “planlanmış politik cinayet”in katili ise ne iş makinesi ne işçi hatası ne de işveren kusuurdur. Asıl katil neoliberal sermaye hareketinin “düşük maliyet stratejisi”; yani *ucuz ve güvencesiz işçiliktir*. Tarihsel gerçeklik yorumu açık kapı bırakmıyor: İşçi sınıfı bu şartlarda çalıştırılırsa ölüm kaçınılmazdır! Bunun adı *işçikırımıdır*; işçi sınıfına karşı sistematik bir toplumsal savaştır.

Peki neden işcinayetlerine savaş denmiyor?

Kürt savaşına neden “savaş” denmiyorsa, *işcinayetlerine ve kadın cinayetlerine* de o nedenle “savaş” denmiyor.

Kürt savaşı kentlere de genişleyerek yine bir şiddetlenme evresine daha girdi. İktidar entelektüelleri yine savaşın adını koymakta zorlanıyor. Saray'ın strateji merkezi SETA'nın Genel Koordinatörü Burhanettin Duran, dönemin hükümet sözcüsü Ömer Çelik'i fırçalıyor: “Türkiye’de bir çatışma ortamı yok, terörle mücadele ortamı var. Sürecin adı barış süreci değil, daha önce ‘çözüm süreci’ydi, şimdi ‘milli birlik ve kardeşlik süreci’. ‘Barış süreci’ demek doğru bir kelime değil; *barış süreci derken sanki iki meşru taraf var gibi oluyor...*”

İşcinayetlerine ve kadın cinayetlerine savaş denmiyor; çünkü o zaman “adi iş kazaları”nın ya da

kadın cinayetlerinin kurbanlarından değil, *politikleşmiş bir savaşın meşru taraflarından* söz etmeye başlarsın. Bununla da kalmaz; bir kez savaştan söz etmeye başlayınca, aklın sınır tanımazlığı, onun gidebileceği en ileri mevzilere dek yakını bırakmaz. En ileri mevzilerde kurban direnişçiye, hareket, direniş hareketine dönüşür. Bir de bakmışsın işçi hareketini ve kadın hareketini bir *direniş hareketi* olarak örgütlemenin sorunlarını toplumsal hareketin merkezine taşıyivermişsin. Çağın işçi hareketinin ve kadın hareketinin temel sorunu, işçilerin ve kadınların sistematik olarak öldürülmesinin önüne geçilmesi; ülke çapında etkin bir savunma hattının örgütlenmesidir. “Hep kadınlar mı öldürülecek?” diyerek Çilem’i ezilen cinsiyetlerin gözünde kahramanlaştıran “sıradan” kadın militanlığının ve her daim barikatları zorlamakta bir an bile tereddüt etmeyen politik kadın militanlığının izinden gidersek bunun sadece bir zamanlama meselesi olduğu görülür.

Hemen çokça kendimizi kaptırdığımız bir yanılsamadan söz edelim. İşçiye, kadına ve Kürde yöneltilmiş bu çokcepheli savaş, salt, devlet iktidarını ele geçiren İslamcı-gerici kadroların *geleneksel* işçi düşmanlığı, kadın düşmanlığı ve Kürt düşmanlığına bağlamak yanıltıcı olacaktır. Bunun böyle olduğuna kuşku yok. Ne var ki savaşı, sınıfsal içeriğinden ve neoliberal Türkiye kapitalizmine sağladığı ivmeden kopararak ele alan bu yanılsama, şiddet aygıtının yeni işlev ve misyonlarını, yalnızca AKP kadrolarının kötüye kullanımıyla sınırlamaktadır. O zaman AKP’nin, şiddet aygıtına *yeni* bir sınıfsal, cinsel, dinsel, ulusal/etnik bir nitelik kazandırması; yani kişisel sulta heveslisi bir diktatörün ardındaki tümel egemenlik ilişkileri görmezden gelinmiş oluyor. Yükselen proleter hak mücadeleleri, Kürt hareketi ve kadın militanlığıyla krize giren burjuva egemen-

lik sistemini ayakta tutmak için egemenler, savaş, faşizm ve dinsel gericilikten başka bir çıkış üretememektedir. Türkiye toplumunun en gerici, en militer, en cinsiyetçi güçlerini harekete geçirmeleri, iktidarı en gerici kadrolara teslim etmeleri bundandır.

Krizi Derinleştiren Devrimci Sınıf, Devrimci Cinsiyet ve Devrimci Halk

“İnsanlık tarihine kan ve ateşten harflerle yazılan mülksüzleştirme süreci” dediğinde Marx, kapitalist sistemin en nihayetinde dayandığı toplumsal savaş sınırına işaret ediyor, toplumsal savaş, proleterleşme sürecinin *içsel* bir olgusu olarak değerlendiriyordu. Bugün de “Türkiye nüfusunda proleterleşme oranı yüzde 70'lere ulaştı” dediğimizde, bu, proleterleşme dalgası toplumsal sınırlarına, yani toplumsal savaş sınırlarına dayandı demektir. Sermayenin artık savaştan, ırkçılıktan, cinsiyetçilikten, gericilikten ve faşizmden başka yönetme imkanı kalmamış demektir. Şöyle ki ülkemizde neoliberal kapitalizm dönemine damgasını vuran proleterleşme dalgasını genel olarak iki evrede inceleyebiliriz. Birinci evreye mülksüzleştirme politikaları damgasını vurmuştur. Bu dönemi sermayenin yoksullaştırılma, yoksunlaştırma ve güvencesizleştirme saldırganlığı karakterize eder. Örneğin kamu emekçileri sendikaları bu dönemin ürünüdür. Kamusal emeğin dönüşümü ve bir yeni proleter çalışma disiplinine zorlanmasına karşı ortaya çıkan tepkiler kamu emekçileri sendikal hareketi olarak örgütlenmiştir. Ayrıca güvencesizliğe ve güvencesizleştirilmeye karşı işçi/kamu hareketleri yine bu dönemde ortaya çıkmıştır. Proleterleşme sürecinin ikinci evresini güvencesizliği *yerleşik bir sistem* haline getirtmeyi hedefleyen yeni bir saldırı dalgası karakterize eder. Bu dalgada yükselen toplumsal tepkileri (cinsel, kimliksel, etnik, ekolojik) savaşla bastırma, emek yönetimini dinselleştirme ve güvencesizliği katlanılabilir kılma politikaları öne çıkmaktadır.

Güvencesizlik basit bir çalışma statüsü olmanın çok ötesindedir. Onu salt ücretli emeğin iş, ücret ve sosyal güvencesine ya da yedek işsizler ordusunun istihdamına dayalı ekonomik talepler etrafında şekillenen bir politik mücadeleye indirgemek doğru olmaz. Ya da mesele sadece savaşta en büyük bedeli ödeyen emekçilerin daha fazla yoksulluğa, ezilmeye

ve güvencesizliğe itilmesi değildir. Savaş ile proleterleşme arasında içsel bir zorunluluk ilişkisi vardır. Savaş olmasaydı işçi sınıfı ölümcül işlerde çalışmaya bu denli zorlanamaz, bu denli güvencesizleştirilemezdi. Günümüzde tüm doğal-toplumsal yaşam “meta”ya indirgendiği gibi tüm insan varlığı da “güvencesizliğe” indirgenmektedir. 21. yüzyılda güvencesizlik insanın temel yaşam formu haline gelmektedir. Bu demektir ki sistem proletaryayı yaratan, yeniden yaratan ve sürekli disipline eden kesintisiz bir toplumsal savaş olmadan ayakta kalamaz. Ancak savaş ve gericilik yoluyla sermaye “*kalıcı biçimde pasifize edilmiş toplumsal alanların inşası*” hedefine ulaşabilir. Bu şartlar *sınıf hareketinin aynı zamanda bir direniş hareketi olarak örgütlenmesinin* temelini oluşturmaktadır.

Savaş, politik kitle pasifikasyonunun temel yöntemidir; ancak bunun egemenlik ilişkilerinin sürekliliği bakımından en sağlam yollarından biri de emek yönetiminin dinselleştirilmesidir. Tarımın tasfiyesi, neoliberal kentleşme, köylüden işçiye dönüşüm ve güvencesiz işçileşme süreci yeni bir dinselleşme temeli de yaratmıştır. Bunu emeğin kolektif hak aramak hareketinde kesin bir gerileme olarak görmek gerekir. İslamcı hareket, özel olarak da geleneksel yerleşik tarikatlar, cemaatler ve vakıflar güvencesiz toplumsal sınıfları nüfuz popüler örgütlenmelere dönüşmüşlerdir. Emek yönetimi dinselleştirilerek emekçi sınıflar denetim altına alınmaktadır. Emekçiler ve ezilen toplumsal gruplar üzerinde devlet terörünün sürekli kılınması, sosyal güvenliğin neoliberal yıkımı ve dinselleşmesi, proleter sorunların çözümünü bireyselleştirmekte ve dinselleştirmektedir. Ekonomik sorunlar kader meselesi olarak görülmekte; bireysel kendini kurtarma yüceltilmektedir. Görece güvenceli işçi grupları bile yeri doldurulamayan hünerli emeğin vazgeçilmezliğine ve iş güvencesine değil, onların işlerini kolayca yapabilecek diğerlerini dışarda bırakan sürekli rekabet ve “savaş” haline bel bağlamaktadır.

Tam adını koymak gerekirse, bu düşman yaygın *halk direnişleridir*. Neoliberalizme karşı hak mücadelesi temelinde gelişen yaygın halk direnişleri, meta-dışı, ortak, eşitlikçi bir yaşam formuna yönelimlidir. Halka dayatılan *güvencesiz yaşam formlarında* filizlenen bu direniş eğilimleri, egemenlerin yüreğini ağzına getiren *Haziran İsyanı* gibi isyancı formlar üretebileceğini gösterdiğinde iktidarın ve

savaş aygıtlarının niteliği; işlev misyonları da değişmeye başladı. Halk direnişlerinin açtığı sınıf savaşımı yatağında, artık, işçi sınıfı hareketi yeni bir kuruluş sürecine girmiştir ve bu durum tüm burjuva sınıfları için tarihsel bir korkuyu yeniden canlandırmaktadır. Buna bir de neoliberal asimilasyon politikalarını boşa düşüren Kürt halkının, hendeklerin ve barikatların ötesinde ilan ettiği “egemen halk” statüsü eklenince iktidar ve düzeni kurtarmanın aracı olarak yine savaş politikaları devreye girmiştir. İliklerine kadar çürümüş neoliberal gericiliği ayakta tutabilmenin tek yolu, toplumu, neoliberal bir iş-savaş toplumuna dönüştürmek olarak görülmektedir. “Sürekli savaş durumu” altında Sünni Müslümanlık dışındaki inanç biçimlerine yaşam şansı tanınmamakta; Kürt halkının “özyönetim” girişimine Kürt İslamcılığı, ırkçılık, şovenizm ve savaşla karşılık verilmektedir. Bir “Kürt-Türk savaşı”nı yakın tehlike haline getiren de, linç hareketlerinin bu kadar kolay tahrik edilebilmesine olanak veren de, “dinci gericiliği” yoksulların en büyük sığınağı haline getiren de bu büyük toplumsal parçalanma tablosudur.

Kadına yönelik sistematik *cinsellikırım*, AKP iktidarı çatısı altında saflaşmış “kolektif gericiliğin” *devrimci cinsiyet* karşısındaki krizini göstermektedir. Geleneksel eril gericilik, geleneksel dinci gericilik ve neoliberal sermaye gericiliğinin çatısı altında toplandığı kolektif gericilik *sıradan kadın direngenliği* ve yükselen *kadın militanlığı* karşısında artık sürdürülemez olmuştur. Şiddet aygıtını cinsiyetleştirmek açıkça bir çaresizlik politikasıdır. Artık yönetilemez hale gelen her kadın direngenliği karşısında parça parça dökülen şiddet aygıtı, polisten orduya, medyadan yargı sistemine dek cinsel saldırıyı ve tecavüzü militarize ederek ve politikleştirerek; yani *bir savaş politikası olarak cinsel şiddete* sığınarak kendini kurtarmaya çalışıyor. Kadın militanlığı, iktidarın tüm hamlelerinde başdüşman haline getirilmekte; kadınlar teslim alınmadan, iktidarın en mahrem ilişkilere dek özel yaşamın içine sızması mümkün olamamaktadır. Kadının ortak yaşam alanlarında sürülerek hane-içine hapsedilmesi, “esnek istihdam” adı altında görünmez bakımemiği sömürüsü ve güvencesiz proleter çalışma disiplinin en ağır şartlarına maruz bırakılması, ancak neoliberal İslamcı gericiliğin sistematik saldırı dalgaları altında mümkün olabilmektedir. So-kakın en ödünsüz devrimci gücünü oluşturan kadın

direnış hattı geçilmeden, kamusal yaşamdaki gerici düzenlemelerin; içki yasağı, kürtaj yasağı, kadına cinsellik ve beden hakkı yasağı gibi politikaların hayata geçme şansı bulunmamaktadır.

Neoliberal Toplumsal Savaş

Ülkemiz topraklarına binlerce insanın sistematik katledildiği küçük yaygın savaşlar hükmediyor ve biz buna savaş diyemiyoruz. Savaşla barış, savaşla müzakere, savaşla savaş-olmayan arasında sınırlar net çizilemiyor. Savaş kuralsızlaştı, ölçüsüzleşti, halka/toplumsal yaşam alanlarına doğru genişledi. Yaşamı kuşatan militarizm *yaşamın her yönünü polisin bir işlevi* haline getiriyor. Sokakta, mitingde, apartman altında, yerinde binlerce metre altında, evde, okulda, işyerinde, kırdaki kentte kadınlar, işçiler, LGBTİ’ler, Kürtler, Aleviler, gençler kuralsız, sinsici, adı bile konulmamış bir savaşta büyük kayıplar veriyor. Soma Katliamı işcinayetleri ve işçi ölümlerinde çarpıcı bir ölçü oluşturduğundan, diyebiliriz ki bütün AKP iktidarı süresince tam 60 tane “Soma Katliamı” yaşanmıştır. Buna yine de savaş diyemiyorsak, sistemin savaş donanımının yetersizliğinden ya da verdiğimiz kayıp sayısının azlığından değil, neoliberal toplumsal savaşı devrimci bir sınıf savaşına dönüştürebilecek işçi sınıfının “ordusu”nun bulunmayışındandır. Eğer kendi kurallarını koyan bir işçi sınıfı “ordusu” olsaydı, ilk eylemi tüm işçi havzalarında “Can Güvenliği” için ödünsüz güvenlik standartları koymak olurdu. “Güvencesiz Çalışma”yı yasaklar, barikatlar kurup yasağa uymayanları cezalandırırdı. Kuşkusuz o zaman tıpkı iki ordunun karşı karşıya geldiği konvansiyonel bir savaş gibi algılanırdı. Aynı şey kadın hareketi için de geçerli. Kadın cinayetlerine savaş diyemiyoruz çünkü saldırıya uğrayanların “ordusu” yok. Bu sorunun yanıtı aslında öznenin eyleminde saklı.

Bu öylesine bir savaştır ki devrimci bir savaşa dönüştürülmediği takdirde savaş olarak algılanır değildir. Seçim sonucunu tanımayan bir diktatörün silah zoruyla iktidarı yeniden ele geçirmesini; kayıym ve polis zoruyla mülksüzleştirme ve sermayenin el değiştirmesini; aynı yöntemin Kürt belediyeleri için de tasarlanmasını hangi teoriyle açıklayacağız? Proleterleşme ve proleter toplumsallaşma düzeyinin, “neoliberal burjuva demokrasisi” ve “neoliberal İslamcı kamu”nun sınırlarını zorladığı her yerde karşımıza hep aynı gericilik ve şiddet çıkmaktadır.

Mülk sahibi sınıflar adına düzeni korumakla görevlendirilmiş hukuksal sistem ve özel olarak ceza hukukunun krizidir söz konusu olan. Eski ceza politikaları, yeni toplumsal dinamizmi denetim altına alamadığı yerde krize sürüklenmektedir. Proleterleşerek yüksek düzeyde toplumsallık kazanan yeni çelişki ve çatışma biçimleri hukuksallaştırılmamakta, en basitinden “iş davaları” bile işçilerin kaybedeceği şekilde zor yoluyla yeniden yapılandırılmaktadır. Yargı bürokrasisinin yönetsel yapısını kolektif hak armayı mahkum eden İslamcı kadrolar belirlemekte, yargının içeriği ise ucuz ve güvencesiz işçiliği yerleşik sistem haline getirmeye çalışan sermaye mantığı tarafından oluşturulmaktadır.

Suçla savaş arasındaki ayırım çizgisinin belirsizleştiği bir savaş konseptinde savaş aygıtı “potansiyel toplumsal tehlike”ye yönelmiştir. Toplumsal savaş bitimsiz bir savaştır; nizami askeri birliklere karşı değil, sürekli neoliberal eşitsizliklere ve ayrımcılıklara uğradığından düzen için değişken tehdit algısı oluşturan toplumsal kesimlere karşıdır. Bu nedenle, terörün yeni kavramsal çerçevesinde “suç ve suçlu” tanımı belirsizleştirilmiş, egemen politikaya göre, içeriği ve tanımı değiştirilebilir esnek bir “terör suçu” tanımı getirilmiştir. “Suç ve suçlu” kavramı düşmanla özdeşleştirilmiş, toplumsal mücadele düşmanlaştırılmıştır. “Tehdit ve tehlike kaynağı” olarak klasik-bilinen “örgütlü bir yapı”nın yanında, esas olarak, “yüksek riskli toplumsal kesimler” adı altında proleterleşen halk sınıfları hedeflenmektedir. Halkın suçlu ilan edilmesi sınıf savaşımının kriminal toplumsal görünümüdür. Cerattepe yağmacısı madenci şirketi koruyan özel güvenlik bu yüzden silahlandırılmaktadır. Sendikaların düzenlediği yasal mitinglere katılmak terörle suçlanabilmektedir. Sağlık emeğinin taşeronlaşmasına karşı mücadele eden Devrimci Sağlık İş üyesi Balcalı işçileri, ihale toplantısını engellemeye çalıştıklarından 27 yıl hapis cezası istemiyle yargılandılar. “Ulaşım hakkı” diyerek öğrencileri kışkırttığı tespit edilen”ler terör eylemi suçlamasıyla yargılanmışlardır. Bırakın toplumsal muhalefeti “apolitik suçlar” kategorisinde değerlendirilen “mala karşı suçlar”ın son yıllardaki artışı yüzde 80’leri bulmaktadır. Yeni toplumsal çelişki ve çatışma biçimlerinden doğan “kriminal” toplumsal dinamizm büyük ölçüde bu suç kanallarına yöneliyor. Savaşla suç arasındaki sınır çizgilerinin iyice belirsizleştiği neoliberal top-

lumsal savaş konseptine göre, mala karşı suçlardaki bu artış “tehdit oranı yüksek tehlikeli toplumsal kargaşalar” kategorisine giriyor. Görünen o ki temel kamusal haklar, hak ve yükümlülük sahibi yurttaşlık kategorisi dışında değerlendirilmektedir. Neoliberal burjuva hukukun dışına sürülerek hukukdışlaştırılan hak mücadelesiyle ilişki, düşmanla kurulan ilişki temelinde zor yoluyla kurulmaktadır.

Savaş Rejimi

Terörle Mücadele Kanunu, polis, ordu, Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri, Yüksek Güvenlikli Kapalı Ceza İnfaz Kurumları ve iktidar medyası, sadece toplumsal mücadelesinin bastırılmasında değil, devlet iktidarının ve politik rejimin savaş rejimi olarak yeniden yapılandırılmasında belirleyici kurumlardır.

Polis teşkilatı savaş rejiminin vurucugücü olarak öne çıkmaktadır. Ordunun önemsizleştiğini söylemek doğru olmaz da daha çok “ordunun polisleştiği ve polisin de ordulaştığı”; yani rejimin *polislik işlevinin* öne çıktığı bir yapılanmadan söz edebiliriz. Sivilleşme aldatmacası eşliğinde, “antiterör” eğitimi ve ağır silahlar donanımıyla polisin özel harekâtlaştırılması (militarizasyonu) söz konusudur. Polislik günümüzde savaş erkinin merkezi bir özelliğidir. “Güvenlik” neoliberal toplumun temel kavramı olduğundan beri polis düzenin inşasında etkin rol oynuyor. Polis, kentseleşen Kürt savaşının yürütülmesi, toplumsal hareketlerin bastırılması ve toplumsal düzenin yeniden yapılandırılmasıyla görevlidir. *Polis iktidarını* düzenin düşman ilan ettiklerine karşı *sürekli savaş* olarak kavramalıyız. AKP iktidarının temel politik gücünü oluşturan polisin başlıca görevi, toplumsal gerilimlerin, güvencesiz çalışma ve yaşam koşullarının, yoksulluğun, özellikle işçi sınıfının üretimden dışlanan en alttaki tehlikeli kesimlerinin kontrol altında tutulmasıdır.

Terörle Mücadele Kanunu (TMK), savaş rejiminin kaldırıcı noktasıdır. “Terör suçları” ve bu suçların kaynağında yer alan tehlikeli toplumsal potansiyelin, “özel” yargılama usulleri ve soruşturma kurallarıyla cezalandırılarak etkisizleştirilmesi amacına yöneliktir. Soruşturma, kovuşturma ve infazın “uzmanlaşmış özel güçlere” emanet edilmesini gerektiren bu işlev ve görevler, özel polis, özel mahkeme ve özel hapishaneleri zorunlu kılıyor. Savaşın

toplumsal mücadelelere kadar genişletilebilmesi için, TMK ve TCK esnek, her duruma uyarlanabilir madde ve fıkralarla tahkim edilmiştir.

Özel yetkili ağır ceza mahkemeleri savaş hukukunun tamamlayıcı parçasıdır. Fiilen polis kurgusuna ve “özel yetkilerle” yetkileri artırılmış savcıya bağımlı çalışmaktadır.

Yüksek güvenli kapalı ceza infaz kurumları savaş rejiminin “büyük toplumsal tehdit”le başa çıkmayı planlarının bir parçasıdır. Politik öznelerinin bir süreliğine içeri kapatılmasıyla, hak yoksunluğundan doğan özsavunma eylemleri ve direnişlerin tümüyle bastırılmayacağı gerçeğinin istihbaratçıların “genel önleme raporlarında olması, bu planlamayı değiştirmemektedir. Çünkü “modern hapisane”, “tehlikeli sınıfları” proleter çalışma di-

siplini altına girmeye zorlayan en köklü kapitalist kurumdur. Yeni tahakküm sisteminin temelinde, bireyin mutlak tecridi ve kesintisiz gözetiminde tutulması yer almaktadır. Aslında “yüksek güvenli” hapisaneler, “yüksek riskli sınıflar”a yönelik “büyük kapatma” stratejisinin mantıksal uzantısından başka bir şey değildir. Mahpus emeğinin proleterleşmesi, mahpusların elektrik, su gibi temel gereksinimlerinin piyasaya dahil edilmesi ve özel sektörün hapisanelere yatırım yapması sonucu ortaya çıkan cezalandırma endüstrisiyle neoliberal toplumsal savaş stratejisinin infaz zincirinin halkaları tamamlanmış oluyor.

Bunlara bir de *savaş medyasını* eklemek gerekir. Medyanın zaten bilinen kitle manipülasyonu, karapropaganda, sermaye birikim ve el değiştirme aracı olarak kullanılan özelliklerine ek olarak, AKP iktidarı, savaşta ve polisiye operasyonlarda etkin bir araç olarak da kullanılmaktadır. Bu anlamda medya savaş rejiminin vurucu ve kurucu bir kurumu olarak öne çıkmaktadır.

Topyekûn Savunma Hattı

Toplumsal mücadele, sermaye düzeni ve onun politik-askeri örgütü devletle hesabın toptan görüldüğü bir “savaş meydanı”dır. Sermaye ve onun kanlı iktidarlara da bunu böyle kabul etmekte; hesabı, emeğe ve halka toptan çıkarmakta; halka ezici bir darbe vurmak için fırsat kollamaktadır. Her toplumsal gerilim onun için kirli bir içsavaş provası; işçi sınıfına, kadınlara, Kürtlere yönelttiği savaşı derinleştirme olanağıdır. İşte bu nedenle toplumsal mücadele hattı topyekûn bir savunma hattıdır. Topyekûn savunma hattını birleştiren yoldaşlık ilkesine göre, tek bir meydan bile yasaklanmışsa, hiçbir meydanda 1 Mayıs kutlaması yapılmamış sayarız. Tek bir işçi bile işcinayetlerinde öldürülmüşse tüm proleter sınıfları öldürülmüş sayarız. Tek bir kadın bile kadın cinayetlerinde öldürülmüşse tüm cinsiyetleri öldürülmüş sayarız. Tek bir Kürt bile kirli savaşlarda katledilmişse tüm ezilen halkları katledilmiş sayarız. Tek bir insanımıza, emeğimize, havamıza, toprağımıza, suyumuzla vereceğiniz zararı tüm insanlığa, doğal ve toplumsal yaşama karşı suç sayarız. Ve bu noktadan sonra sorun sadece tikel bir mücadeleyle sınırlı bir sorun olmaktan çıkıp *savaş aygıtının dağıtılması* sorununa dönüşür. ●

Fotoğrafa erişim adresi: http://www.schizas.com/site3/index.php?option=com_

İŞÇİ SAĞLIĞI İŞ GÜVENLİĞİNE AYKIRI BİR KAVRAM OLARAK ESNEKLİK

Murat ÖZVERİ

Kocaeli Barosu'na Bağlı Avukat
Çalışma ve Toplum Dergisi Yayın Yönetmeni

İşçi sağlığı iş güvenliğini düzenleyen kurallar “kamu düzeninden sayılan kurallar”dır. Hukuki terminoloji ile söylemek gerekirse, işçi sağlığı-iş güvenliğine ilişkin yasa hükümleri mutlak emredici veya nispi emredicidirler. Bir hükmün mutlak emredici olması taraf iradelerinin tümüyle dışlandığı anlamına gelir. Nispi emredicilikte ise taraf iradeleri, yasa kuralının korumak istediği işçinin aleyhine kural koymama yasağıyla sınırlandırılmıştır. Bu sınırlama işçi sağlığı-iş güvenliği alanında sözleşme özgürlüğüne yasayla işçi lehine müdahale edildiği, sözleşme özgürlüğü alanının daraltılmış olduğu anlamına gelir.

İşçi sağlığı iş güvenliğine ilişkin yasal düzenlemelerin bir diğer özelliği ağırlıklı olarak “yükümlülük belirleyen normlar”dan oluşmuş olmasıdır. Yükümlülüğün borçlusu ise asli olarak işveren, yasa açıkça belirtilen durumlarda işçidir. Üstelik yasa yükümlü işverenin işçi sağlığı-iş güvenliği alanındaki yükümlülüklerini saymakla kalmamış, ucu açık düzenlemelerle yükümlülüğün, somut olaya, teknolojik gelişmelere göre dinamik bir şekilde belirlenmesine olanak tanımıştır.

Net olarak söylemek gerekirse, işçi sağlığı-iş güvenliği alanında önlem alma yükümlüsü işverendir. İşverenin bu yükümlülüğü “her türlü önlem” ifadesiyle somut zaman ve mekanda yapılması olanaklı olan her şeydir.

Esneklik ile mutlak emredici düzenlemelerle yükümlü kılınmış işveren borçlarını bağdaştırmak olanaklı değildir. İşçi sağlığı iş güvenliği alanı katı, esnemeyen, esnememesi gereken yasa hükümleriyle düzenlenmek zorundadır.

Bu nedenle işçi sağlığı-iş güvenliği alanında esnekliği tartışmak alanın doğasına, “fıtratına” aykırıdır. Katı hükümlerle düzenlenmesi gereken işçi sağlığı-iş güvenliği alanında esneklik yasadışılıkla, hukuka aykırılıkla eş anlamlı bir kavramdır. İşçi sağlığı iş güvenliği alanında adı dahi anılamayacak bir kavram olan esnekliğin bu alana dolaylı etkileri vardır. Esneklik işçi sağlığı iş güvenliği alınının dışından güvencesizliği yaratarak işçi sağlığı-iş güvenliği kurallarının yaşama geçirilmesine neden olan bir faktördür.

1. İşçi Sağlığı İş Güvenliğini Tehdit Eden Bir Etki Olarak Esneklik

Esneklik işçinin korumasını ortadan kaldıran düzenleme ve uygulamaları meşrulaştıran en önemli kavramlardan birisi olarak işveren örgütlerince öne çıkartılmıştır. Esneklik işveren örgütleri ve siyasi iktidarlarca sunulduğu gibi ne yeni bir kavramdır ne de çağdaş. Başına “güvence” sıfatı getirilse de getirilme de esneklik işçinin korumasını yok edip, işverenin işgücü üzerindeki denetimini en az maliyetle en üst aşamaya çıkartmanın aracıdır.

1. 1. Esneklik 19. Yüzyılın Sözleşme Özgürlüğü Dönemine Geri Dönüştür

Esneklik özünde işçi işveren ilişkilerinin tek hukuki dayanağı olarak sözleşme özgürlüğünün alındığı, Sanayi Devrimi'nin hemen sonrası liberal döneme geri dönüş anlamına gelmektedir.

Sözleşme özgürlüğü, Sanayi Devrimi sonrasında mutlaklaştırılan kavramlarından birisidir. Sözleşme özgürlüğü, sözleşenlerin piyasada akılcı davranarak

kendileri için en iyi koşullarda uzlaşacakları varsayımına dayanmıştır. Piyasa dengeleri (arz-talep) ve irade sakatlıkları, sözleşme özgürlüğünü sınırlandıran doğal sınırlardır. Bu doğal sınırların dışında hiç kimse veya hiçbir otorite sınırlandırıcı bir müdahalede bulunmadan sözleşen tarafları rahat bırakmalıdır.

Esneklik taleplerine bakıldığında, sözleşme özgürlüğünün mutlaklaştırıldığı 19. yüzyıl başlarına geri dönüş olduğu net olarak görülmektedir. Örneğin esnekliği savunanlar, iş sözleşmelerinin kuruluş aşamasında işverenin dil, din, ırk, cinsiyet vb. nedenlerle ayrımcılık yapılmasını yasaklayan eşit işlem borcu yükümlülüğünü esnekliğe aykırı bulmaktadır. İşçilerin sendika hakkına koruma getirmek için yasayla getirilen sendikal tazminat, kıdem, ihbar ve kötü niyet tazminatı gibi iş sözleşmesinin feshinde işverene maliyet getiren düzenlemeler de esnekliği savunanlara göre sayısal esnekliğe aykırıdır. Asgari ücret gibi ücreti koruyan düzenlemeler de esneklik isteyenler açısından ücrette esnekliğe aykırıdır.

Esnekliği savunanlara göre tek koruma işçinin işveren açısından vazgeçilmez olarak görülmesidir. İşçi işveren arasındaki tüm ilişkiler bireysel iş sözleşmeleri ile işçi ve işverenin irade uyuşması çerçevesinde düzenlenmelidir.

Anımsamak gerekir ki, işçi ile işveren arasındaki bağımlılık ilişkisinin klasik sözleşme özgürlüğü ekseninde gelişmesi, güçlü işverenlerin işgücünü satmaktan başka bir geçim kaynağı bulunmayan güçsüz işçileri insanlık dışı koşullarda çalıştırma özgürlüğüne dönüşmüştür. İşçilerin bu olumsuz çalışma koşullarına başkaldırısı öncelikle sözleşme özgürlüğünün sınırlandırılması sonucunu doğurmuştur. Bireysel iş yasaları ile çalışma koşullarının asgari sınırlarının işçiler lehine belirlenmesi, sözleşme özgürlüğünün işçiler lehine sınırlandırılmasının ilk adımıdır. Bireysel iş yasaları sözleşme özgürlüğünün doğurduğu fiili eşitsizliklerin hukuki eşitliğe dönüşmesi sorununu çözmede yetersiz kalmıştır. Bu nedenle işçilerin kendi kendine yardım ilkesine dayalı kolektif haklarını kullanarak işveren karşısında etkili pazarlık yapma olanağına kavuşmaları zorunluluk haline gelmiştir. İşçilerin örgütlenme haklarını kullanarak çalışma koşullarını toplu pazarlık yoluyla belirleme haklarına kavuşmaları uzun ve zorlu geçen mücadeleleriyle sağlanabilmiştir.

Sonuçta işverenlerin işgücü üzerinde sınırsızca denetim kurma istemleri, iş yasalarının işçiyi koruyucu hükümleri ve işçilerin örgütlü güçlerini kullanarak imzaladıkları toplu iş sözleşmeleri ile sınırlandırılmıştır. Kısaca özetlediğimiz bu tarihsel gelişim, durağan, geriye döndürülemeyecek bir süreç değildir. İşçi ve işverenlerin örgütlenme düzeyleri, kısaca güçler dengesi, ülkenin sosyo-ekonomik durumu, dünyada ve ülkede yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler, işçilerin kolektif haklarında zaman zaman geri düşüşler yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Sermaye, işçilerle mücadele sonrası vermiş olduğu ödünleri, güçler dengesinin kendi lehine işlediği, ekonomik koşulların uygun olduğu her durumda geri almak istemiştir.

Sermaye sınıfı, işçilerin elde ettiği kolektif haklara, işçilere verilmiş bir ödün olarak bakmış, verdiği ödünleri etkisizleştirip, işgücü üzerinde kurduğu denetimi en üst aşamaya çıkartmak için mücadele etmekten hiç vazgeçmemiştir. Sermaye örgütleri açıktan toplu pazarlık düzeninin rekabetin doğasına aykırı olduğunu, yeni rekabet koşullarının serbest toplu pazarlıktan vazgeçmeyi zorunlu kıldığını savunmuşlardır. İşveren örgütlerince benimsenen bu görüşlere göre:

“İstihdam piyasasında rekabetçi baskılar artmaktadır: Geçmişte dış ticaret istihdamı artırıcı bir faaliyet olarak kabul edilirdi. Fordist sistemde artan ihracat yoluyla yeni istihdam olanaklarının ortaya çıkarılması seri üretimin varlık gerekçesini oluşturmaktaydı. **İşçi yandaşı olarak kabul edilen bu üretim tarzı, toplu pazarlık sistemi nedeniyle bazı endüstrilerde ücretlerin uluslararası rekabet gücü üzerinde olumsuz bir etki oluşturacak bir şekilde artmasına yol açmıştır.** Ücretlerin geriye doğru esnek olmaması nedeniyle uluslararası rekabet gücü zayıflayan ülke ve firmalar, emek piyasasını **daha rekabetçi bir yapıya kavuşturmak ve işçilerin toplu pazarlık haklarının aşındırılmasını sağlamak yönünde çaba göstermek zorunda kalmaktadırlar.** Bu çabalar sonucunda uluslararası rekabet gücünü artırmak isteyen ülkelerde reel işçi ücretleri ve toplu pazarlık hakkı gibi sosyal haklar geriletilmekte ve bu eğilimin önümüzdeki yıllarda da özellikle emekyoğun sanayi kollarında sürmesi beklenmektedir.”¹

(1) Görüldüğü gibi esneklik işverenlerin yönetim haklarını sınırlandıran iş yasalarına ve en önemlisi

de işverenin yönetim hakkını işçinin kendi gücüyle sınırlandırdığı sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkına karşı bir itirazdır. Esnekliğin çözüm olarak sunduğu düzenlemeler ve kuralızsızlaştırma söylemi gerçekte klasik sözleşme özgürlüğüne geri dönüş istemidir.

1.2. Esneklik İş Kazası ve Meslek Hastalıklarına Neden Olabilen Bir Etkidir

Çalışma ilişkilerinin sadece sözleşme özgürlüğü ile düzenlenmesinin, çalışma yaşamında işçiler açısından ağır sonuçları olmuştur. Sözleşme özgürlüğünün mutlaklaştırılması, işçi ve işverenlerin çalışma koşullarını iş sözleşmeleriyle belirlemelerinin dışındaki her türlü müdahalenin sözleşme özgürlüğünün ihlali olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur.

Bu sonuca göre sözleşenler, sözleşmenin doğasında yer alan bazı rizikolara katlanmak zorundadır. Örneğin ABD’de sanayileşmenin başladığı 19. yüzyılda, işyerinde meydana gelen ölümler, sakatlıklara neden olan yaralanmalar, işin doğasında bulunan, kaçınılmaz olarak yaşanması gereken şanssızlıklar olarak görülmüştür. Bu anlayışa göre; işi, çalışmayı kabul eden işçi, başına gelebilecek ölüm veya sakatlanma riskini de işi kabul ederek göze almış oluyordu. İş kazası ve meslek hastalığından kaynaklanan ölümler, üretimin talihsiz, kaçınılmaz yan ürünleri olarak görülüyordu.

İş kazaları ve meslek hastalıkları hukuki bazı ilkelere göre değerlendiriliyordu. Birinci ilkeye “varsayılan risk” deniliyordu. Bu ilkeye göre, işçi işi kabul etmekle işe bağlı riskleri de kabul etmiş oluyordu. İkinci ilkeye “ihmale iştirak” deniliyordu. Bu ilkeye göre de işverenin işçiye açıkça tehlikeye attığı bir durumda bile, işçinin kazanın oluşumuna en küçük bir katkısının olduğu kanıtlandığında, işçi ihmale iştirak ettiğinden işverene karşı açılan dava reddediliyordu. Üçüncü ilke hepsinden daha tehlikeliydi. “Mesai arkadaşı” ilkesi denilen bu ilkeyle iş kazasının tüm sorumluluğu işçinin birlikte çalıştığı arkadaşı veya arkadaşlarının üzerine yıkılıyordu. İşveren ise bu üç ilke sayesinde asla sorumlu olmuyordu (2).²

Nitekim; esnek çalışma yönteminin yaygın olarak uygulandığı ABD ve AB üyesi ülkelerde, esnek

çalışmanın, işgücü üzerindeki denetimi daha da yoğunlaştırdığı, iddia edildiğinin aksine üretim sürecini demokratikleştirmediği, ücret ve sosyal hakları düşürdüğü, istihdamı daralttığı, örgütlenmeyi sekteye uğrattığı ve hepsinden önemlisi de işçilerin kişiliklerinde ciddi bir erozyona uğrattığı saptanmıştır (3).

Bir başka anlatımla işveren ve işveren örgütlerince çağdaş esnek çalışma biçimi olarak sunulan kiralık işçi, iş sözleşmesinin devri, çağrı üzerine çalışma gibi a-tipik istihdam biçimleri, sıkıştırılmış iş haftası (denkleştirme), telafi çalışması vb. esneklik uygulamaları işçilerin gelirleri, iş güvenceleri, sosyal ilişkilerinde bir dizi olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir.

Esneklik uygulamaları ile birlikte güvensiz, işe yabancılaşması doruk noktasına ulaşmış, sürekli iş ve işyeri değiştirmek zorunda kalarak hareket halinde olan bir işçi tipi ortaya çıkmış, işçinin sosyal yaşamı, aile ilişkileri kısaca özel yaşamı ortadan kaldırılmıştır.

Diğer taraftan, “gelişmiş ülkelerde de sosyal güvenlik sistemleri, meslek türlerinin giderek esnekleşmesine ve a-tipik çalışmanın sıradan bir çalışma türü haline gelmesine uyarlanamamıştır. Geniş bir kategori oluşturan a-tipik çalışanlar ayrımcılığa tabi tutulmakta, cezalandırılmakta, az korunmakta ya da hiç korunmamaktadır. Yakın zamanda yapılan araştırmaların bulguları, kadınların ve gençlerin yoğun olarak istihdam edildikleri yarım zamanlı çalışma, geçici çalışma ve evde çalışma gibi esnek çalışma türlerinin tümünün sosyal güvenlikteki boşluktan zarar gördüklerini ortaya koymaktadır. Bu boşluklar özellikle resmi olarak belirlenmiş sosyal güvenlik çizgisinin altında kalan bazı yarım zamanlı çalışma kategorilerinde iyice belirgindir. Esnek zamanlı sözleşmeler tanım olarak bile güvensizdir. Mesleğe ara verme ve yarım zamanlı çalışma ilgili kişilerin emeklilik maaşına hak kazanma, erken emeklilik ve işsizlik güvencesinden yararlanmak için uygun koşullara sahip olmalarını zorlaştırmaktadır. Avrupa’da yalnızca ücretli emek değil sosyal güvenlik kadınıla erkek arasında eşit dağılmamıştır” (4).

Esneklik uygulamalarıyla birlikte ABD’de Sosyal Güvenlik Sistemlerinde yaşanan zayıflamanın toplumsal etkilerinin kendisini artan oranda dışlanma, siyasi katılımın giderek düşmesi, psikolojik

endişe ve kamu alanının yok oluşu biçiminde gösterdiği vurgulanmıştır. Bu saptamayı yapan görüşe göre, ABD’de “sıradan yurttaşların ideolojisi, yurttaşlık haklarından iş hayatına atıldıklarında feragat ettikleri şeklindedir. Amerikalılar, yurttaşlık haklarını çalışırken emanet ya da teslim etmişler gibi davranmaktadırlar” (5).

2. Uygulanması İçin Gerekli Denetim ve Yaptırım Hükümlerini İçermeyen Yasalar Esnekliği Güvencesidir

İşçi sağlığı iş güvenliği alanı da özünde iş hukukunun diğer alanlarından farklı değildir. İşçinin ücreti, işçi açısından “gelir”, işveren açısından “maliyet” olarak önemlidir. Ücretin artması, işveren açısından maliyetin artması, kârın azalması anlamına gelecektir. İşçi sağlığı iş güvenliği alanında ise, işçinin güvenli çalışma ortamına sahip olması, işverenin daha fazla üretim maliyeti üstlenmesi demektir. Bu nedenle işçi sağlığı-iş güvenliği alanında da birbirleriyle çelişen iki yarar söz konusudur. Birbirleriyle çelişen bu iki yarardan hangisinin öncelikle korunacağını yanıtını hukuktan önce, hâkim ekonomik sosyal tercihler belirlemekte, hukuk genellikle bu tercihleri gizleyen perde işlevi görmektedir.

Ucuz işçilik üzerinden rekabet üstünlüğü sağlamayı, küresel piyasalarda var olmanın tek yolu olarak gören bir ekonomide, işgücünün en az maliyetle en fazla denetim altında tutulması, yapılan tercihin zorunlu sonucudur.

Türkiye’de olduğu gibi, işçi sağlığı-iş güvenliği önlemlerinin yaşama geçirilmesinde temel itici güç olarak yasaların öne sürülmesi, yasal düzenlemelerden abartılı sonuçlar beklenilmesi, işçi sağlığı-iş güvenliği önlemlerinin yaşama geçirilmeyeceğinin bir anlamda habercisidir. Uygulanmayan, uygulanmamasının caydırıcı bir yaptırımının olmadığı, uygulanmasının genelleşemediği bireysel iş yasaları aslında esnekliğin üstünü örtmekten başka bir işe yaramamaktadır.

6331 sayılı İş Sağlığı İş Güvenliği Yasası, uygulanmayan uygulanması için gerekli yaptırım ve denetim mekanizmalarıyla donatılmamış yasal düzenlemelerin tipik örneklerinden birisidir. 6331 sayılı Yasa, 20.6.2012 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Yasa Meclis’te kabul edilmeden yaşanan acı bir olay, işçilerin yaşadıkları sorunları

bireysel iş yasalarıyla çözdüklerini ya da çözeceklerini ileri sürenleri, dahası bunlara inanıp, sorunlarının çözüleceğini bekleyenleri tekzip etmiştir. TBMM’de İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Tasarısı’nın görüşüldüğü sırada TBMM’nin atık su gideri çalışmasını yapan Nadir Kekilli isimli işçi, meydana gelen göçüğün altında kalarak yaşamını yitirmiştir. İşçi sağlığı-iş güvenliğini sağlamanın tek yolunu yasal düzenleme olarak gören bazı uzmanlar “yasa çıkmış olsaydı bu kaza olmayacaktı” diyebilmişlerdir.³ (6)

İş güvenliğinin amacı, işyerinde en deneyimsiz, en bilgisiz, en dikkatsiz işçinin dahi kaza yapamayacağı veya kazaya neden olamayacağı bir iş ortamının yaratılmasıdır. Böyle bir iş ortamının yaratılmasının sorumluluğu 6331 sayılı Yasaya göre işverendedir. 6331 sayılı Yasa işverene risk değerlendirmesi yapma, işçi sağlığı-iş güvenliğine ilişkin işyeri özelinde gerekli olan önlemleri belirleyip uygulamaya, işçileri eğitme, işçilerin bu önlemlere uymasını sağlama yükümlülüğü getirmiştir. İşveren, işçi sağlığı-iş güvenliği önlemlerini alırken, “iş kazası veya meslek hastalıkları riski”ni en aza indirecek en gelişmiş teknolojiyi kullanmak zorundadır. İşverenin dünyadaki gelişmeleri takip ederek en gelişmiş teknolojiyi uygulama yükümlülüğünün “ama”sı yoktur. Yasalara göre işletme sermayesinin yetersiz olması, kullanılan teknolojinin üretim maliyetlerini artırması ve benzeri nedenler işverenin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. İşverenin 6331 sayılı Yasanın öngörmüş olduğu yükümlülüklerini yerine getirirken, yasaya “şeklen uygun davranması” gerçek sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Örneğin işveren risk değerlendirmesi yapmış olduğunu ileri sürerek, gerçekleşen riskin yaratmış olduğu olumsuz sonuçlardan sorumlu olmadığını ileri süremez. Yapılan risk değerlendirmesine karşın olay olmuşsa işveren;

- Risk değerlendirmesini gereği gibi yapıp yapmadığı,
- Risk değerlendirmesi sonuçlarına bağlı olarak, bu değerlendirmeye tutarlı riski ortadan kaldıracak önlemleri alıp almadığı açısından da sorgulanacaktır.

Temel ilkeler bakımından yasal planda sorun yokmuş gibi gözükmektedir. Ne var ki işçi sağlığı-iş güvenliği konusunda temel olan 6331 sayılı Yasa, işçi sağlığı-iş güvenliği konusunda kendi yapmış ol-

duğu düzenlemeleri yaşama geçirecek işyeri içi denetim mekanizmalarını gerektiği ölçüde güvenceye kavuşturmadığı için, denetim mekanizmaları kağıt üzerinde kalmaktadır: Yasa içsel denetim konusunda işyeri hekimleri, iş güvenliği uzmanları veya bunların verdiği hizmeti verecek Ortak Sağlık ve Güvenlik Birimlerini (OSGB) görevlendirmiştir. Ne var ki;

- İşçi sağlığı-iş güvenliği önlemlerinin belirlenmesinde ve uygulanmasında kilit rol verilen işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanlarının işverenin otoritesini sınırlandıracak güvencesi yasal sistemimiz içerisinde yoktur.

- 6331 sayılı Yasaya göre işveren işçi sağlığı-iş güvenliği hizmetlerini OSGB'den satın alabilecektir.

İşverene yasanın vermiş olduğu bu olanak özünde işçi sağlığı-iş güvenliği sisteminin taşeronlaştırılmasından başka bir şey değildir. Taşeronlaşmanın olduğu her yerde ortaya çıkan sorunlar bu alanda da ortaya çıkmaktadır. Her OSGB, en fazla işyeri bağlamak için kıran kırana rekabet etmekte, bu rekabette üstünlük sağlayabilmek için en ucuz karşılıkla “nasıl isterseniz öyle olsun” diyerek, işverene maliyet getirmeden “önlem alıyormuş gibi yapma oyunu”nu oynamaktadır. İşçi sağlığı-iş güvenliğine ilişkin iç denetimin piyasalaştırılması, denetimsizliği beraberinde getirmiştir. İşçi sağlığı-iş güvenliği konusunda 6331 sayılı Yasaya göre denetim yapmakla görevli olan iş müfettişlerinin de bu denetimi gerektiği şekilde yapması, var olan somut durum içerisinde şu nedenlerle olanaklı değildir:

- Müfettiş sayısı yeterli değildir.
- Müfettişlerin almış oldukları eğitim yeterli değildir. Birçoğu kişisel gayretleriyle alanda kendini yetiştirmektedir.
- Müfettişlerin özlük hakları yeterince korunmamıştır.
- Yaptıkları denetim sonrası hazırlamış oldukları raporlar müdahaleye açıktır.
- 6331 sayılı Yasanın denetimi piyasalaştırmaya bağlı olarak A sınıfı denetim yetkisine sahip kıdemli müfettişlerin birçoğu topluca emekli olup, OSGB'lere kaymışlardır.

Temel ilkeleri kabul etmiş görünen yasanın bu ilkeleri yaşama geçirecek bir sistem oluşturmaması rastlantısal bir durum değildir. 24 Ocak 1980'de başlayan ve halen kesintisiz bir şekilde sürdürülen

ucuz işçilik üzerinden küresel piyasalarda rekabet üstünlüğü sağlamaya dönük program sorgulanmadan işçi sağlığı-iş güvenliği alanındaki yetersizlikleri açıklamak olanaklı değildir.

İşçi sağlığı iş güvenliği önlemleri işçinin sadece sağlığı bakımından değil, düzenli bir gelir elde ederek çalışmasını sürdürmesi açısından da önemlidir. İşçinin geliri iç pazara dönük üretim yapan bir ekonomide hem maliyet hem de satılacak malları alacak alım gücü olan müşteri olması açısından önemlidir.

1980'den itibaren ihracata dayalı ekonomi modeline geçilince işçi ücretleri gelir olarak önemini yitirmiş, ücret ve ücrete bağlı haklara sadece bir maliyet unsuru olarak bakılmıştır. İşçiliği ucuzlatmak için işçiler örgütsüzleştirilmiştir. İşçilerin ucuz işçiliğe itiraz edebilecek güçte ve etkinlikte örgütlenmesine izin verilmeyen sendikal mevzuat, işçi sağlığı-iş güvenliğine ilişkin yasal düzenlemeleri dolaylı olarak yürürlükten kaldıran bir mevzuata dönüşmüştür. Bu yolla, işçi sağlığı-iş güvenliği önlemlerinin alınıp alınmamasında yapılması gereken işletme içi denetimde çok önemli rol oynayacak olan sendikal örgütlenme zayıflatılmış, işverenin rızası olmadan örgütlenemeyen, örgütlendiğinde etkisi ancak toplu iş sözleşmesi için gerekli sayısal çoğunluğu sağlamakla sınırlı “makbul” sendikaların dışında hiçbir örgütlenmeye izin verilmemiştir.

Örgütlenmenin işverene veya kamu otoritesinin rızasına bağlı kılındığı çalışma yaşamında işgücü, beyaz yakalı, mavi yakalı, taşeron işçisi, yevmiyeci, çırak, stajyer, eser sözleşmesiyle çalışan işçi olarak parçalanmış, bu işçi grupları birbirleriyle rekabet eden konumuna itilmişlerdir. Yaratılan bu sistemle işçiler güvencesizlik üzerinden terbiye edilmişler, işveren otoritesi işyerlerinde sorgulanamaz, karşı çıkılması olanaksız tek otorite konumuna yükseltilmiştir. Rekabetçi işgücü piyasası adı altında tek güvencesi işveren açısından vazgeçilmezliği olan işçi tipi yaratılmıştır. İşçileri güvencesizlik üzerinden terbiye eden işgücü piyasasıyla işçi sağlığı-iş güvenliğine ilişkin temel kavramları doğru tanımlayamayan, yeterli yaptırımları ve bağımsız iç ve dış denetimi öngöremeyen mevzuat birleştiğinde kaçınılmaz olarak kağıt üzerinde kalan, uygulanamayan yasalar ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Esneklik uygulamaları, esnekliğin işçi sağlığını tehdit eden bir etki olduğunu göstermektedir. Daha net ifade etmek gerekirse esneklik, 19. yüzyılın sözleşme özgürlüğü dönemine geri dönüş arzu ve iste midir. Bu yanıyla esneklik sermayenin örgütlü işgücüne başkaldırısıdır. İşçiyi koruyan tüm düzenlemelere karşı olduğu, işçileri korumasız bıraktığı için, diğer olumsuz etkilerinin yanında işçinin yaşamını tehdit etmekte, iş kazası veya meslek hastalığına yakalanmasına da zemin hazırlamaktadır. Bu etkisiyle işçilerin sağlığını olumsuz etkileyen korumasız makina, pis gazlı çalışma ortamı gibi bir etki, işçi sağlığı-iş güvenliğine yönelmiş açık bir tehdittir.

Dipnotlar

1. Metinde yer alan karartma ve alt çizgiler tarafımızdan yapılmıştır.
2. "Amerika'nın sanayileşmeden önceki döneminde kişisel sağlık ve güvenlik mevzuları, örtük olarak işçinin kendi sorumluluğu olarak tanımlanmıştı. "Varsayılan risk" gibi hukuki düsturlar, egemen 19. yüzyıl bakış açısına hitap ediyordu. Bu dönemde bir işe başlayan işçilerin bu işe dair çalışma koşullarını kontrol edebildikleri ve bunlardan sorumlu oldukları düşünülürdü. Buna göre, işe başlayarak doğrudan olası riskleri kabul etmiş oldukları ve sakatlık ve ölümle sonuçlanabilecek iş kazalarının sorumluluğunu taşıdıkları düşünülürdü. "İhmale iştirak" düsturuna göre, işverenin işçiyi açıkça tehlikeye attığı bir durumda bile, dava işçinin kazanın oluşmasına herhangi bir şekilde iştirak ettiği kanıtlandığında, geri çevrelebilirdi. İş kaynaklı kazaları,

kurbanın iş arkadaşlarının üzerine yıkan "mesai arkadaşı" düsturu ise etkin bir şekilde işvereni sorumluluktan sıyrıyordu. 19. Yüzyılın bu üç tasavvuru, işvereni işyerlerindeki sakatlanma ve ölümlerin sorumluluğundan başarılı bir şekilde koruyordu." (2)

3. "Her zaman yalnızca müdahale edebilecek eğilimi/davranışı, birey olarak işyerlerinde ve hayatta sergilememiz gerekiyor. Mesela yeni yasada emniyetsiz bir durum varsa işten kaçınma hakkı geliyor, çalışanlar artık gerektiğinde bunu tereddütsüz uygulamaları lazım. Örneğin, Erzurum'da TEDAŞ'ta zamanında çalışanların böyle bir hakkı olsaydı ve bu hakkı kullansalardı belki de ölmeyeceklerdi." (6)

Kaynaklar

1. Aktan, C. C.; Vural, İ. Y. (2004) Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet, Ankara, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, s. 171.
2. David, R. (2000) "Bir işçinin ölümü ne zaman cinayet olur?" American Journal of Public Health [Amerikan Halk Sağlığı Dergisi] Çeviren: Esra Yalçınalp, Redaksiyon: Aslı Odman, Cilt 90, no: 4.
3. Richard, S. (2002) Karakter Aşınması, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
4. Hutsebaut M. (1998). Avrupa'da Sosyal Koruma, Türk Harb-İş Yayını, Ankara, s.19.
5. Birnbaum, N. (1998), "Sosyal Güvenliğin Geleceği: Rekabet mi Dayanışma mı" Avrupa'da Sosyal Koruma Değişim ve Sorunlar, Türk Harb-İş Yayını, Ankara, s.438.
6. Durmuş, H. O. (2012) "İş Güvenliği Kültürünü Oluşturmak", http://blog.milliyet.com.tr/Is_Guvenligi_Kulturunu_olusturmak/Blog/?BlogNo=370218&ref=milliyet_anasayfa, İndirme T. 16.07.2012.●

ÇUVALA SİĞMAYAN MIZRAK:

İŞÇİNİN HAKLARINA, ONURUNA ve SAĞLIĞINA BİR SALDIRI OLARAK KİRALIK İŞÇİLİK YASASI

Onur BAKIR
Sendika Uzmanı

TTB-Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi Yayın Kurulu Üyesi

Giriş

Bu çalışmanın temel amacı 2016 yılı Mayıs ayında yürürlüğe giren kiralık işçilik yasasını incelemek ve kiralık işçiliğin muhtemel sonuçlarını ele almaktır. Bu çerçevede öncelikle 2003 yılından bu yana kiralık işçilik ile ilgili süreç ele alınacak, yasanın tarihsel arka planı kısaca aktarılacaktır. Yasal düzenleme ışığında kiralık işçiliğin nasıl işleyeceği özetlendikten sonra yasada işçi kiralamaya ilişkin öngörülen koşul, kural ve “sınırlamalar” ayrıntılı olarak incelenecek; Türkiye’de kiralık işçiliğin ilerleyen dönemde hızla yaygınlaşması için yasal ve fiili koşulların neden ve nasıl mevcut olduğu tartışılacaktır. Bizzat AKP hükümeti tarafından da kabul edilen “suiistimal” konusu da bu çerçevede ele alındıktan sonra, kiralık işçilerle imzalanacak iş sözleşmeleri ve bunların sonuçları masaya yatırılacaktır. Akabinde kiralık işçilerin ücretleri, işçilik hakları, çalışma koşulları, sendikal hakları ve sosyal güvenlik hakları incelenecek; kiralık işçiliğin işçi sağlığı ve güvenliği üzerindeki etkileri Dünya örnekleri ışığında analiz edilecektir. Kiralık işçiliğin bir bütün olarak işçi sınıfı üzerindeki muhtemel etkilerinin de ele alınacağı çalışma, kiralık işçilik ve kiralık işçiliğin ardından yaşama geçirilmesi planlanan çalışma yaşamına ilişkin diğer değişikliklere karşı ne yapılması gerektiğine ilişkin değerlendirmelerle tamamlanacaktır.

Bu çalışma boyunca “İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”; “kiralık işçi yasası” olarak anılacak, yasa da yer alan “geçici işçi” kavramı yerine “kiralık işçi” kavramı tercih edilecektir.

Yasanın Tarihsel Arka Planı

AKP iktidara geldiğinden bu yana kiralık işçiliği yasalastırmak için elinden geleni yaptı. Kiralık işçilik, 2003 yılında hazırlanan yeni İş Yasası tasarılarında yer aldı. Ancak Meclis görüşmeleri sırasında kiralık işçilik düzenlemesi tasarıdan çıkarıldı. Bununla birlikte 4857 sayılı İş Yasası’nda özel istihdam bürolarının kurulabilmesi ve iş ve işçi bulmaya aracılık yapabilmesinin yasal dayanağı oluşturuldu ancak bürolara işçi kiralama (mesleki anlamda geçici iş ilişkisi kurma) yetkisi tanınmadı. Böylece İş-Kur’ un bu alandaki tekeli kırıldı ve özel şirketler, özel istihdam bürosu adı altında, çalışma yaşamında faaliyet gösteremeye başlarken, AKP, sermaye çevreleri ve bürolara bir sonraki adımda kiralık işçilik düzenlemesine yer verileceği sözünü verdi.

Kiralık işçilik AKP’nin gündeminden hiç düşmezken, 26 Haziran 2009 günü TBMM’de kabul edilen 5920 sayılı Kanun ile kiralık işçiliğin yasal dayanağı hazırlandı. Ancak bu kanun, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından yeniden görüşülmesi için TBMM’ye geri gönderdi. Böylece bu yasa da kadük kaldı. AKP hükümeti bu aşamadan sonra kiralık işçiliği bir toplumsal mutabakat ürünü olarak pazarlamak üzere harekete geçti. 2013’ten itibaren gerçekleştirilen Üçlü Danışma Kurulu toplantıları ile Çalışma Meclisi toplantılarının ana gündemlerinin birini kiralık işçilik oluşturdu. Ancak hükümet, işçi ve işveren örgütlerinin temsilcileri ile yapılan toplantılardan mutabakat çıkmadı. Ancak AKP hükümeti, işçi örgütlerinin çoğunun karşı çıktığı işveren örgütle-

rinin ise destek verdiği kiralık işçiliği, 2015 yılı ocak ayında bir torba kanun tasarısı içinde yeniden Meclise sevk etti. Tasarının Komisyon çalışmaları tamamlansa da, 7 Haziran seçimlerine kadar tasarının Genel Kuruldan geçirilmesi mümkün olmadı.

İki seçimin ardından yine tek başına iktidar olan AKP, 2016 yılı eylem planı içinde kiralık işçiliği 21 Mart 2016'ya kadar yasalaştırma yönündeki iradesini ortaya koydu. Tasarı 2016 yılı Şubat ayında Meclis'e sevk edildi. Meclis görüşmelerinin ardından tam adı "İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" olan kiralık işçilik yasası 6 Mayıs 2016 tarihinde Meclis'te kabul edildi, 20 Mayıs 2016 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.

2016 yılı itibariyle Türkiye'de izinli ve faaliyeti devam eden özel istihdam bürosu sayısı 437. Yasanın 7. maddesine göre özel istihdam bürolarının geçici iş ilişkisi kurabilmesi (işçi kiralayabilmesi) için İş-Kur tarafından yetkilendirilmesi gerekiyor. Yasanın yürürlüğe girmesinin ardından yasada aranan koşulları sağlayan özel istihdam büroları, işçi kiralayabilmek için İş-Kur'a başvuruda bulunmaya başladı. 2016 yılı Haziran ayı ortalarından itibaren koşulları sağlayan özel istihdam büroları yetkilendirilmeye başlandı.

Kiralık İşçilik Sistemi Nasıl İşleyecek?

Yasa maddeleri ve yasanın genel çerçevesinden hareketle kiralık işçilik sistemi şu şekilde işleyecek. İşverenler, özel istihdam büroları ile "işçi sağlama sözleşmesi" yapacak. Özel istihdam büroları, "iş sözleşmesi" yaptığı kiralık işçileri, "işçi sağlama sözleşmesi" yaptıkları işverenlere, sözleşmede öngörülen süre boyunca kiralayacak. Kiralık işçiler, kiralandıkları işyerinde, kiralandıkları süre boyunca çalışacak. Kiralık işçilere, emir ve talimatı kiralandıkları işveren verecek; kiralık işçilerin bu doğrultuda iş görecektir. Yani işveren yetkileri işçinin kiralandığı işyerindeki işveren tarafından kullanılacak.

Bu üçlü ilişki çerçevesinde işverenler, özel istihdam bürolarına "hizmet bedeli" ödeyecek. Özel istihdam büroları, bu hizmet bedeli içinden kendi kar payını ayırdıktan sonra işçilere, işçilerin kira-

landıkları dönemle sınırlı olmak üzere, ücret ödeyecek ve işçinin sigorta primini yatıracak. Kiralanma dönemi sona erdiğinde, işçilerin kiralandıkları işyeri/işveren ile bir ilişkisi kalmayacak ve işçiler özel istihdam bürosuna geri dönecek. Bir başka deyişle, kiralık işçilerin işvereni özel istihdam büroları olacak; işçiler ücretlerini ve sigorta primlerini özel istihdam bürosundan alacak; ancak kiralandıkları dönemde fiili işverenlik yetkileri işçiyi kiralayan işveren tarafından kullanılacak.

İşçi Kiralamanın "Koşulları"

Yasaya göre işçilerin kiralanması ancak yasada öngörülen hallerde mümkün olacak. Yasanın 1. maddesi ile İş Kanunu'nun 7. maddesine eklenen hüküm uyarınca:

"Özel istihdam bürosu aracılığıyla geçici iş ilişkisi, Türkiye İş Kurumunca izin verilen özel istihdam bürosunun bir işverenle geçici işçi sağlama sözleşmesi yaparak bir işçisini geçici olarak bu işverene devri ile;

a. Bu Kanunun 13 üncü maddesinin beşinci fıkrası ile 74 üncü maddesinde belirtilen hâllerde, işçinin askerlik hizmeti hâlinde ve iş sözleşmesinin askıda kaldığı diğer hâllerde,

b. Mevsimlik tarım işlerinde,

c. Ev hizmetlerinde,

d. İşletmenin günlük işlerinden sayılmayan ve aralıklı olarak gördürülen işlerde,

e. İş sağlığı ve güvenliği bakımından acil olan işlerde veya üretimi önemli ölçüde etkileyen zorlayıcı nedenlerin ortaya çıkması hâlinde,

f. İşletmenin ortalama mal ve hizmet üretim kapasitesinin geçici iş ilişkisi kurulmasını gerektirecek ölçüde ve öngörülemeyen şekilde artması hâlinde,

g. Mevsimlik işler hariç dönemsellik arz eden iş artışları hâlinde kurulabilir"

Yasaya göre yukarıda sıralanan koşulların birinin varlığı halinde işçi kiralanabilecek. Yasayı savunanlara göre, bu koşullar, kiralık işçiliğin yaygınlaşmasını engelleyecek ve kiralık işçilerin daimi işçilerin yerini almasını önleyecek. Bu koşullara uyulup uyulmayacağı bir yana bu koşullar, kiralık işçilik oldukça geniş bir zemin hazırlıyor. Bir başka deyişle söz konusu koşullara uyulsa dahi, kiralık işçilik son derece yaygın bir biçimde uygulanabilecek.

Yasa uyarınca, mevsimlik tarım işleri ve ev hizmetlerinde herhangi bir koşul aranmaksızın işçi kiralanabilecek. Böylece; “Sayıları 500 bin civarında olan mevsimlik tarım işçileri, özel istihdam büroları tarafından kiralanabilecek. Mevsimlik tarım işçiliğindeki dayışbaşlarının yerine bürolar geçebilecek. Kiralık işçiliğın sınırsız uygulanabileceğı bir diğerk alan ise ev hizmetleri olacak. Temizlik, hasta, yaşı ve çocuk bakımı, bahçıvanlık, kâhyalık gibi ev hizmetlerinde çalışan ve sayıları 150 binden fazla olan ev işçileri de ‘sınırsız kiralık işçilik’ ile karşı karşıya olacak.”(1) Mevsimlik tarım işleri ve ev hizmetlerinde herhangi bir sayı ya da süre sınırı söz konusu olmayacak.

Yukarıda (a) fıkrasında belirtilen koşul da kiralık işçiliğın yaygın bir biçimde uygulanması için önemli bir dayanak oluşturuyor. Şöyle ki bu hüküm uyarınca, analık izinlerinde ve iş sözleşmesinin askıda olduğı hallerde kiralık işçi çalıştırılabilecek. Analık iznine çıkan kadın işçi yerine, bu süre boyunca işçi kiralanabilecek. Yine yakın dönemde Meclis’ten geçen torba yasa uyarınca, analık iznin sonunda “yarım çalışma” ve/veya “yarım zamanlı çalışma” hakkının kullanılması halinde de işçi kiralama yoluna gidilebilecek. İş sözleşmesinin askıya alındığı diğerk hallerde (askerlik, hastalık, gözetim, tutukluluk, ücretsiz izin vb.) iş sözleşmesi askıya alınan işçi yerine kiralık işçi çalıştırılabilecek. Bu durumda işçilerin kiralama süresi, iş akdinin askıya alınması süresi ile sınırlı olacak. Örneğın kadın işçi 16 haftalık analık iznine ayrıldığında yerine 16 aylığına işçi kiralanabilecek.

(D) fıkrasında belirtilen “İşletmenin günlük işlerinden sayılmayan ve aralıklı olarak görđürülen işler”, için yasanın gerekçesinde “yeni bir yazılım geliştirilmesi, teknik bakım ve onarım gibi ihtiyaçların ortaya çıkması, belirli süreli proje işleri” gibi örnekler veriliyor. Dolayısıyla bu hüküm, işyerinde rutin olarak yapılmayan tüm işlerin kiralık işçilere görđürülmesine olanak sağlıyor. Bu durumda, işçi kiralama süresi en fazla 4 ay olacak. Ancak bu süre 8 ayı geçmemek üzere iki defa yenilenebilecek. Böylece bir tür “4+4+4” sistemi ile kiralık işçiliğın süresi 1 yılı bulabilecek.

(E) fıkrası uyarınca, “İş sağlığı ve güvenliği bakımından acil olan işlerde veya üretimi önemli ölçüde

etkileyen zorlayıcı nedenlerin ortaya çıkması hâlinde” işçi kiralanabilecek. Böylece işçi sağlığı ve güvenliğinin bızatihi kendisi, işçi sağlığına zararlı bir istihdam biçimi olan kiralık işçiliğın gerekçesi olabilecek. Yasanın gerekçesinde “üretimi önemli ölçüde etkileyen zorlayıcı nedenler” için “sel, yangın ve benzeri doğalk afet durumunda veya terör olayları sırasında işletmenin gerekli üretimi yetiştirebilmesi amacıyla” şeklinde bir örnek veriliyor. Ancak zorlayıcı nedenler bunlarla da sınırlı değıl; şöyle ki “Salgın hastalık, hükümetçe işyerine el konulması, belediyece yol çalışmaları nedeniyle işyerinde çalışmaların durması, ithalat ve hammadde yasakları ile hammadde yokluğu”da zorlayıcı neden olarak kabul ediliyor. Bir başka deyişle işverenler doğalk afetleri bile fırsata çevirip ‘üretimim düştü’ deyip dilediğince işçi kiralayabilecek” (1). Yine bu durumda da süre bakımından “4+4+4” sistemi uygulanabilecek.

Koşullar arasında en dikkat çekici ve uygulamada işverenlerin elini en çok güçlendirecek olan ise (f) fıkrasında düzenlenen, “İşletmenin ortalama mal ve hizmet üretim kapasitesinin geçici iş ilişkisi kurulmasını gerektirecek ölçüde ve öngörüleemeyen şekilde artması hâli”. Zira Türkiye’de özellikle ihracata yönelik üretim yapan imalat sektörü başta olmak üzere birçok sektörde, ortalama hizmet üretim kapasitesinin kiralık işçiliğı gerektirecek ölçüde ve öngörüleemeyen şekilde arttığını iddia eden işverenler, kiralık işçiliğe başvurabilecek. “Öngörü” kavramı hukuksal anlamda objektif bir ölçüte bağlanamayacağı için işverenlerin bu düzenlemenin sınırlarını zorlaması şaşırtıcı olmayacak. Daimi işçi istihdamının her geçen gün daha da sınırlı tutulduğı koşullarda, bu hükümden hareketle, kiralık işçiliğın dizginsiz bir biçimde yaygınlaşması şaşırtıcı olmayacak. Bu koşulda da, süre bakımından “4+4+4” sistemi uygulanacak.

(G) fıkrası uyarınca “Mevsimlik işler hariç dönemsellik arz eden iş artışları hâlinde” de kiralık işçi çalıştırılabilecek. Yasanın gerekçesinde “gerçekleşmesi önceden öngörülen, bayram öncesi şeker üretimi ve paketlemesi” örnek gösteriliyor. “Bayram şekeri” gibi naif bir örnekle örtölmeye çalışılan gerçek ise çok daha farklı. Bu koşul (gerekçe), turizm ve inşaat gibi yılın belli mevsimlerinde ciddi iş artışları yaşanan sektörlerde kiralık işçiliğın yaygın

ve yoğun bir biçimde kullanılmasına olanak sağlayacak. Bu koşulda, işçi kiralamanın süresi 4 ayla sınırlı olacak.

“Süre sınırlamaları” ile bir noktanın altını çizmekte yarar var. Yasaya göre, “Geçici işçi çalıştıran işveren, belirtilen sürenin sonunda aynı iş için altı ay geçmedikçe yeniden geçici işçi çalıştıramaz”. Yani yasa işveren için genel bir sınırlama getirmiyor; sadece “aynı iş” için yeniden kiralık işçi çalıştırabilmesi için 6 aylık bir bekleme süresi öngörüyor. Örneğin otomobil üreten bir fabrika, (a) markasına yönelik sipariş artışından hareketle “kapasite artışı”nı gerekçe göstererek, 100 işçiyi 4 aylığına kiraladığında ve 4'er aylık iki uzatma ile toplamda 1 yıllığına çalıştırdığında; aynı markanın üretimi için yeniden işçi kiralayabilmesi için 6 ay beklemesi gerekecek. Ancak (b) markasına yönelik sipariş artışı söz konusu olduğu takdirde, “aynı iş” değil “farklı bir iş” söz konusu olacağı için 6 ay beklenmesi gerekmeyecek. Bir marketten örnek verecek olursak, kasiyer olarak çalışmak üzere 4 aylığına işçi kiraladığında, yeniden kasalarda işçi kiralaması için 6 ay beklenmesi gerekecek; ancak mal kabul, müşteri hizmetleri ya da reyonlarda kiralık işçi çalıştırılması için 6 ay beklenmesi zorunlu olmayacak. Sözün özü, yasada öngörülen süre sınırı ve süre sonunda “6 ay bekleme” koşulu bu şekilde kolayca aşılabilecek.

Kaldı ki yukarıda sıralanan koşulların birden çoğunun aynı anda söz konusu olması halinde; işverenler birden çok gerekçeye (koşula) dayanarak işçi kiralayabilecek. Örneğin yaz aylarında müşteri sayısı artan bir otel, dönemsellik arz eden iş artışı nedeniyle işçi kiralayabileceği gibi, o sırada analık iznine çıkan bir işçisi yerine de işçi kiralayabilecek. Yine örneğin işveren bir bakım-onarım işinde “aralıklı olarak gördürülen iş” gerekçesiyle işçi kiralama yoluna gidebileceği gibi; iş güvenliği bakımından acil olan bir işi gerekçe göstererek de kiralık işçi çalıştırabilecek.

Sayı Sınırı Gerçekten Var mı?

Basında yer alan haberlerde, “kiralık işçi sayısının işyerindeki işçi sayısının yüzde 25'ini geçmeyeceği” gibi yanlış bilgiler yer aldı. Oysa yasa sadece bir durumda, sayı sınırı getiriyor. Yasanın birinci maddesine göre, “işletmenin ortalama mal ve hizmet üretim kapasitesinin geçici iş ilişkisi kurul-

masını gerektirecek ölçüde ve öngörülemeyen şekilde artması hâlinde” çalıştırılacak kiralık işçi sayısı, işyerinde çalıştırılan işçi sayısının dörtte birini geçemeyecek. Dahası 10 veya daha az işçi çalıştıran işyerlerinde, bu sayı 5'e kadar çıkabilecek. Yani sayı sınırı sadece (f) fıkrası bakımından söz konusu. Diğer tüm hallerde (a'dan g'ye kadar, f hariç) herhangi bir sayı sınırı söz konusu değil. Örneğin 100 işçisi olan bir otel, “dönemsellik arz eden iş artışı”nı gösterip yazın 4 aylığına 1000 kiralık işçi çalıştırabilecek.

Koşullar Uygulanabilir mi, Denetlenebilir mi?

Yukarıda ayrıntılarıyla açıklamaya çalıştığımız üzere kiralık işçiliğe ilişkin yasanın getirdiği sınırlı “sınırlamalar”, kiralık işçiliğin son derece yaygın bir biçimde uygulanmasına engel teşkil etmiyor. Belki bundan daha da önemlisi, (1) işverenlerin ve özel istihdam büroların bu sınırlama ve koşullara uyup uymayacağı; (2) sınırlama ve koşullara uyulup uyulmadığının nasıl ve ne kadar denetlenebileceği; (3) uyulmadığı takdirde uygulanacak yaptırımlar ve bu yaptırımların kiralık işçiliği yasada öngörülen sınırlarına çekip çekmeyeceği.

Birinci sorunun yanıtı kanımızca oldukça açık. Nasıl taşeronlaştırmaya ilişkin İş Yasası ve Alt İşverenlik Yönetmeliği'nde öngörülen kural, koşul ve sınırlamalara uyulmadıysa; kiralık işçiliğe ilişkin getirilenlere de uyulmayacak. Kâğıt üzerinde söz konusu yasal düzenlemelere uyuluyormuş gibi yapılırken, fiilen işverenler ve büroların kendi kuralları hüküm sürecek. Muvazaalı (hileli) taşeron ilişkileri yetmiyormuş gibi; muvazaalı kiralık işçilik uygulamaları Türkiye'nin dört bir yanını saracak. Kiralık işçilik adım adım daimi istihdamın yerini alacak.

Tam da bu noktada ikinci soru gündeme geliyor. Esasında bu soruya yanıt vermek için taşeronlaştırmaya ilişkin sınırlama ve koşullara uyulup uyulmadığının ne kadar denetlenebildiğine bakmak yeterli. Taşeronlaştırmaya ilişkin denetim iş müfettişleri ve yargı eliyle yapılıyor. Kiralık işçilikte de aynı durum söz konusu olacak. Taşeron ilişkilerine dair iş müfettişlerinin yaptığı yüzlerce inceleme, mahkemelerde görülen binlerce dava söz konusu. Bunların çoğunda taşeron ilişkilerinin muvazaalı (hileli) olduğu, işverenlerin ve alt işverenlerin (taşeronların) yasal düzenlemelere uyma-

dığı tespit edildi. Teftiş ve davalarla tespit edilebilen yasa ihlalleri, buzdağının sadece görünen kısmı. Türkiye'deki bütün taşeron ilişkileri gerçekten objektif biçimde incelenebilse çok ama çok büyük çoğunluğunun yasa ihlalleri ve hukuk dışı uygulamalarla örüldüğü görülecek.

Benzer bir durumun kiralık işçilik için de söz konusu olacağını söylemek, kehanet olmasa gerek. Yasa ile daha da esnetilen esnek bir istihdam biçimi, işverenler ve bürolarca uygulamada esneyebileceği son sınırına kadar esnetilecek. Sayıları ancak yüzlerle ifade edilebilen iş müfettişleri eliyle etkin bir denetim yapılması olanaklı olmayacağı gibi yıllar sürecektir davalar da çare olmayacak. Üçüncü sorunun yanıtına gelecek olursak, nasıl taşeronlaştırmada bunca teftiş raporu ve yargı kararına rağmen hukuksuzluk hüküm sürmeye devam ettiyse, öngörülen yaptırımlar caydırıcı olmadıysa; kiralık işçilikte de tarihin tekerrür etmesi sürpriz olmayacak. Geline nokta taşeron sorunu nasıl içinden çıkılmaz bir hal aldıysa, taşeronlaştırmadan çok daha büyük bir sorun yumağı kiralık işçilik bakımından söz konusu olacaktır.

İş Yasası'nın 2. maddesi taşeron ilişkisinin muvazaalı olduğunun tespiti halinde taşeron işçilerinin asıl işverenin işçisi sayılması gibi son derece ağır ve net bir yaptırım öngörüyordu. Kiralık işçilikle ilgili yasal düzenlemelerde böyle bir yaptırım olmadığının altını çizmekte yarar var. Yani kiralık işçiler ne kadar hileli, yasa dışı çalıştırılırlarsa çalıştırılırlar, kiralandıkları işyerinin işçisi haline gelebilecekler.

Kiralık İşçilik ve Suiistimal Meselesi

Kiralık işçilikle ilgili yasal koşul, kural ve sınırlamalara uyulmayacağına ilişkin öngörülerimizin "abartılı" olduğunu düşünen olursa; bu konuda yasa koyucunun da benzer endişeleri olduğunu not düşelim. Öyle ki, Yasa, kamu kurum ve kuruluşlarında kiralık işçi çalıştırılmayacağını söylüyor. Yasanın gerekçesinde ise kamuya getirilen bu yasağın gerekçesi şöyle ifade ediliyor: "... kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve kamu sektöründe geçici iş ilişkisi kullanımının suiistimale açık olması sebebiyle, kamu kurum ve kuruluşlarında ... geçici işçi çalıştırılmayacağı hüküm altına alınmıştır".

Yasa koyucu (AKP diye de okumak mümkün) kamuda kiralık işçiliğin suiistimale açık olduğunu ve bu nedenle kamuda kiralık işçi çalıştırılmaya-

cağını söylüyor. Kelimelerin kifayetsiz kaldığı yer burası olsa gerek! "Bu durumda şu sorular kaçınılmaz olarak gündeme geliyor: Amacı kamu yararı sağlamak olan, devletin idare ve denetimindeki kamu kurumlarında dahi kiralık işçilik suiistimale açıksa; amacı kâr sağlamak olan özel sektör işletmelerinde bu ihtimal, bu tehlike söz konusu değil midir? Devlet kendisinden endişe ettiği bir konuda, kâr etmekten başka bir gayesi olmayan özel sektöre nasıl güvenebiliyor?" (2). Soruları çoğaltmak mümkün, ancak anlaşılan o ki, kamuda sayısız kanuna aykırı, muvazaalı taşeron ilişkisine imza atan, taşeron batağından kendini kurtaramayan AKP hükümeti, kamu bakımından bir de kiralık işçilik cephesini açmaktan, çok sayıda davayla karşı karşıya kalmaktan ve siyasi olarak sorumlu tutulmaktan çekiniyor. Ancak bu sorumluluğun altına girmeye neden çekindiğini açıklarken de, kiralık işçiliğe ilişkin bir gerçeği kendi ağızıyla itiraf ediyor.

Tam da bu noktada, kiralık işçiliğin doğası gereği bir suiistimal, bir istismar, bir kötüye kullanma biçimi olduğunu; kiralık işçiliğe ilişkin yasal düzenlemelere uyulmasının bu gerçeği değiştiremeyeceğini vurgulamak isteriz. Bununla birlikte, iş mevzuatının en katı uygulandığı ülkelerde bile kiralık işçiliğin nasıl suiistimal edildiğini, yasal düzenlemelere nasıl uyulmadığını bizzat Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın hazırladığı rapor gözler önüne seriyor. Çalışma koşullarında eşitlik ve eşit ücret kuralı gibi en temel koruyucu hükümler, kâğıt üzerinde kalıyor (3, 4).

Nasıl Bir İş Sözleşmesi?

Yasanın özel istihdam bürolarına sağladığı bir diğer kolaylık ise iş sözleşmelerine ilişkin getirilen esneklik. Şöyle ki, yasa iş sözleşmesinin türüne ilişkin bir düzenleme getirmediği için büroların kiralık işçilerle hem belirli süreli hem belirsiz süreli iş sözleşmeleri yapmasına ve hangi sözleşme biçimini tercih ederse etsin işçileri iş güvencesinden ve en temel işçilik haklarından yoksun bırakmasına olanak sağlıyor.

İş Yasası'nın 11. maddesine göre "Belirli süreli işlerde veya belli bir işin tamamlanmasına veya belirli bir olgunun ortaya çıkması gibi objektif koşullara bağlı olarak işveren ile işçi arasında yazılı şekilde yapılan iş sözleşmesi belirli süreli iş sözleşmesidir. Belirli süreli iş sözleşmesi, esaslı bir neden olmadıkça, birden fazla üst

üste (zincirleme) yapılamaz. Aksi halde iş sözleşmesi başlangıçtan itibaren belirsiz süreli kabul edilir". Büro ile işverenler arasında imzalanan "işçi sağlama sözleşmesi" belirli süreli olacağı yani "belirli süreli bir iş" söz konusu olacağı için İş Yasası'nın aradığı "objektif koşul" karşılanmış olacak; böylece bürolar kiralık işçilerle belirli süreli iş sözleşmeleri yapabilecek. Öte yandan, bürolar ile işverenler arasındaki işçi sağlama sözleşmelerinin belirli süreli olması, "esaslı bir neden" teşkil edeceği için bürolar, kiralık işçilerle üst üste belirli süreli iş sözleşmeleri yapsa da bu sözleşmeler geçerli olacak ve belirsiz süreli iş sözleşmesine dönüşmeyecek. Bir başka deyişle yasanın kurgusu ve kiralık işçiliğin doğası, İş Yasası'nın belirli süreli iş sözleşmelerine ilişkin getirdiği koşul ve sınırlamaları kolayca aşabilecek. Bu durumda şöyle bir tablo ortaya çıkabilecek:

"Diyelim ki, bir istihdam bürosu, (A) marketle bir kasiyer için 4 aylığına geçici işçi sağlama sözleşmesi yaptı. Büro da kasiyer ile 4 aylık belirli süreli iş sözleşmesi yapacak. 4 ayın sonunda her iki sözleşme de sona erecek. Bu sözleşme bittikten hemen sonra ya da bir süre sonra istihdam bürosu, (B) marketle yine bir kasiyer için 4 aylığına sözleşme yaptığında, işçiyle yine 4 aylık belirli süreli iş sözleşmesi yapabilecek. Diyelim ki büro, bu şekilde, 10 yıl boyunca, işçiyle, her yıl dörder aylık ikişer sözleşme imzaladı. Yani 10 yılda işçi ile 20 farklı belirli süreli sözleşme yaptı ve işçiyi toplam 80 aylığına (6 yıl 8 ay) 20 farklı markete kiraladı.

İşçi bu şekilde 10 yıl çalışsa bile, hiçbir zaman 'belirsiz süreli iş sözleşmesine' sahip olamayacak. Bu nedenle artık büro işçi ile yeni sözleşme yapmadığında (Yani fiilen iş ilişkisi tümüyle sona erdiğinde), işçi ne kıdem tazminatı alabilecek, ne de ihbar tazminatı. İşçi, belirli süreli sözleşme ile çalışacağı için İş Yasası'nın sağladığı iş güvencesinden hiçbir zaman yararlanamayacak, işten çıkarıldığında ya da sözleşmesi yenilenmediğinde işe iade davası açamayacak. İşçinin iş güvencesi, büronun iki dudağının arasında olacak. Büro, her zaman 'Seninle yeniden sözleşme yapmam' diyerek işçiyi tehdit edebilecek, işçiye kötü çalışma koşulları ve düşük ücret dayatabilecek. Sözün özü işçiyi gönlünce, dilediğince sömürme olanağına sahip olacak!" (4).

Özel istihdam bürosu ile kiralık işçi arasında "belirsiz süreli iş sözleşmesi" yapılması halinde de çok farklı bir tablo söz konusu olmayacak. Çünkü söz konusu belirsiz süreli iş sözleşmesi, klasik bir iş sözleşmesinden farklı olacak. Şöyle ki, yasanın genel kurgusu gereği ve yasada aksi yönde bir hüküm yer almadığı için özel istihdam bürolarının işçilere ücret ve sigorta primi ödeme borcu, işçileri kiraladıkları süre ile sınırlı olacak. Yani işçi belirsiz süreli iş sözleşmesi ile istihdam edilse dahi, süreklilik arz eden bir çalışma, ücret ve sosyal güvenlik haklarından yoksun olacak. Dünya örneklerinde görüldüğü üzere özel istihdam büroları ile kiralık işçiler arasında "çağrı üzerine çalışma" prensibine dayalı belirsiz süreli iş sözleşmeleri imzalanabilecek. Bu durumda işçi "istihdam ve ücret" garantisi olmamakla birlikte, özel istihdam bürosuna iş sözleşmesi ile bağlı hale gelecek.

Yasanın 1. maddesinde yer alan "Geçici işçi ile yapılacak iş sözleşmesinde, işçinin ne kadar süre içerisinde işe çağrılmazsa haklı nedenle iş sözleşmesini feshedebileceği belirtilir. Bu süre üç ayı geçemez" hükmü de yukarıdaki tespitimizi doğrular niteliktedir. Öte yandan bu hüküm, büroların belirsiz süreli iş sözleşmeleri, bir tür "yasal pranga" olarak da kullanabileceğini gözler önüne sermektedir. Bu hükme göre, uzun yıllar bir büroda kiralık işçi olarak çalışan bir işçinin kiralanmadığı için haklı fesih hakkını kullanıp kıdem tazminatını alarak işten ayrılabilmesi için üç aya kadar bir süre boyunca hiç kiralanmamış olması gerekecektir. Kiralık işçi, bu koşul gerçekleşmeksizin işten ayrıldığı takdirde, kıdem tazminatı hakkından yoksun olacaktır.

Söz konusu yasal pranganın bir diğer boyutunu bürolar ile kiralık işçiler arasında imzalanacak belirli süreli iş sözleşmelerine konulacak "cezai şart" niteliğindeki maddeler oluşturacaktır. Bürolar, sözleşmelere kiralık işçilerin çağrıldıkları halde işbaşı yapmamaları halinde ciddi tutarlarda cezai şart ödemeleri yönünde maddeler koyacak; böylece kiralık işçileri her an işbaşı yapmaya hazır bekletme olanağına sahip olacaktır. Böylece, belirsiz süreli iş sözleşmeleri, işçilerin bürolara adeta prangalanmalarını sağlayan bir işlev görebilecektir.

Ücret, Çalışma Koşulları ve İşçilik Hakları

Daha önce de belirttiğimiz üzere yasanın genel kurgusu gereği özel istihdam büroları, kiralık işçilere, onları kiraladıkları dönemle ücret ödeme yükümlülüğüne sahiptir. Bir başka deyişle, kiralık işçiler, sürekli bir istihdamın yanı sıra düzenli ücret hakkından da yoksundur. Öte yandan kiralık işçiler, “eşit ücret” hakkına da sahip değildir. Kiralık işçilik tasarısı Meclis’e sevk edildiğinde, tasarının 7. Maddesinde yer alan “eşit ücret kuralı”, tasarının Meclis Komisyonlarında görüşüldüğü sırada, sermaye örgütleri ve özel istihdam bürolarının yürüttüğü yoğun lobi faaliyetleri neticesinde tasarıdan çıkarılmıştır. Böylece özel istihdam büroları, kiralık işçileri asgari ücrete mahkûm edebilecektir. Öte yandan kiralık işçiler, özel istihdam bürosunun işçisi oldukları için, kiralandıkları işyerinde toplu iş sözleşmesi olsa bile bu toplu iş sözleşmesinden de yararlanamayacak; toplu iş sözleşmesinin sağladığı mali haklardan faydalanamayacakları için özellikle sendikalı ve toplu iş sözleşmeli işyerlerinde kiralık işçiler ile daimi işçiler arasında ciddi ücret uçurumları ortaya çıkacaktır.

Çalışma koşulları bakımından ise tasarı aşamasında yer alan açık “ayrımcılık yasağı” (eşitlik ilkesi) yine Meclis mesaisi sırasında tasarıdan çıkarılmış; yasanın 1. maddesinde “Geçici işçinin, geçici işçiyi çalıştıran işverenin işyerindeki çalışma süresince temel çalışma koşulları, bu işçilerin aynı işveren tarafından aynı iş için doğrudan istihdamı halinde sağlanacak koşulların altında olmaz” şeklinde bir hüküm benimsenmiştir. Bu hüküm muğlak ve farazi bir nitelik taşıdığı gibi, kiralık işçilerin kiralandıkları işyerindeki daimi işçiler ile eşit çalışma koşullarına sahip olmasını zorunlu kılmamaktadır. Özetle ifade edecek olursak, ücrette olduğu gibi çalışma koşulları bakımından da eşitlik ilkesinden vazgeçilmiş; kiralık işçilerin daha düşük ücretler, daha düşük haklar ve daha ağır ve eşitsiz çalışma koşullarında çalıştırılmaları mümkün kılınmıştır.

Öte yandan kiralık işçilik sistemi, bir taraftan işçilerin temel işçilik haklarına hak kazanmasını zorlaştırırken ya da imkânsız hale getirirken, bir taraftan da işçilerin bu haklarını talep etmeleri ve fiilen kullanmalarını da güçleştirmektedir. Örneğin

kiralık işçiler, düzenli olarak çalıştırılmayacakları için yıllık izne hak kazanmak için gereken 1 yılı daha geç dolduracaktır. Yıllık izne hak kazanan bir kiralık işçinin bir işyerine kiralandığı dönemde yıllık iznini fiilen kullanması ise oldukça güçtür. Öte yandan daimi işçilerin İş Yasası’ndan kaynaklanan temel haklarının yaygın biçimde ihlal edildiği koşullarda, güvenceden tümüyle yoksun olan kiralık işçilerin haklarını talep etmeleri de olanaklı gözükmemektedir. Örneğin fazla mesai yapan ya da ulusal bayram ve genel tatil günlerinde çalıştırılan bir kiralık işçi, bu çalışmasının karşılığı büro tarafından ödenmediği ve hakkının peşine düştüğü takdirde, büro tarafından bir daha kiralanmama riskini de almak zorunda kalacaktır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, kiralık işçiler, kiralandıkları işyerlerinde daimi olarak istihdam edilmek umuduyla yoğun ve ağır çalışma koşullarını ve sömürüyü kabullenebilecek; kendilerini gösterebilmek adına hem kendi aralarında hem de daimi işçilerle rekabete girme eğiliminde olabilecektir. Böylece kiralık işçilik, hem kiralık işçilerin hem daimi işçilerin çok daha yoğun biçimde sömürülmesi için işverenlere büyük bir olanak sağlayacaktır.

Sendikal Haklar

Yasada kiralık işçilerin sendikal haklarına ilişkin herhangi bir düzenleme yer almamakta; kiralık işçilerin hangi işkolundaki sendikalara üye olabilecekleri belirtilmemektedir. Dolayısıyla yürürlükteki İşkolları Yönetmeliği’ne göre “İş bulma acentelerinin faaliyetleri” ile “Geçici iş bulma acentelerinin faaliyetleri” 10 sıra numaralı “Ticaret, Büro, Eğitim ve Güzel Sanatlar” işkolunda yer aldığı için, özel istihdam büroları tarafından istihdam edilen kiralık işçiler, bu işkolundaki sendikalara üye olabilecektir. Bir başka deyişle, işçiler meslekleri, fiilen yaptıkları iş ya da kiralandıkları işyerinin işkolundan bağımsız olarak, 10 no’lu işkolundaki sendikalarda örgütlenebileceklerdir. Böylece kiralık işçiler, kiralandıkları işyerinin dahil olduğu ve/veya kiralandıkları işyerindeki işçilerin örgütlendiği sendikalara üye olamayacak (kiralandıkları işyerinin 10 no’lu işkolunda faaliyet göstermesi istisnası hariç); böylece kiralık işçiler ve daimi işçilerin ortak örgütlenmesi ve mücadelesi olanaklı olmayacaktır. Daha önce de belirttiğimiz üzere kiralık işçi-

ler, kiralandıkları işyerinde toplu iş sözleşmesi olsa bile bundan yararlanamayacaktır.

Kâğıt üzerinde kiralık işçilerin sendikalara üye olma hakkı olsa da, iş ve istihdam sürekliliği ve güvencesinden yoksun olan kiralık işçilerin sendikalara üye olma ihtimalinin son derece düşük olduğunu söylemek mümkündür. Sendikal haklar ve örgütlülüğün Türkiye’den daha iyi olduğu ülkelerde de kiralık işçilerin sendikalaşma oranlarının düşük olması bu öngörümüzü destekler niteliktedir. Şöyle ki, kiralık işçilerin sendikalaşma oranı Fransa’da yüzde 0,9; İtalya’da: yüzde 1,4-1,7; Hollanda’da yüzde 7; Lüksemburg’da ise yüzde 5’tir (3).

Öte yandan bir özel istihdam bürosunda toplu iş sözleşmesi için gereken üye çoğunluğuna ulaşılması ise imkânsız görünmektedir. Şöyle ki işyeri niteliğindeki özel istihdam bürolarında çalışan işçilerin yüzde 50’sinden en az bir fazlasının, işletme niteliğindeki bürolarda çalışan işçilerin ise yüzde 40’ının aynı sendikaya üye olması halinde toplu iş sözleşmesi için aranan çoğunluğa ulaşılabilir. Türkiye’de olağan işyerleri ve işletmelerde dahi bu oranlara ulaşamadığı için sendikal örgütlenmelerin toplu sözleşme aşamasına ulaşamadığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, özel istihdam bürolarında toplu iş sözleşmesi imzalanması fiilen olanaklı gözükmemektedir. Bir başka deyişle kiralık işçilerin sendikal örgütlenme vasıtasıyla hak ve ücretlerini iyileştirmesi de mümkün olmayacaktır.

Sendikal haklara ilişkin değinilmesi gereken bir diğer nokta kiralık işçilerin, grev kırıcı olarak kullanılıp kullanılmayacağıdır. Yasanın 1. maddesine göre grev ve lokavtın uygulanması sırasında kural olarak kiralık işçi çalıştırılamayacaktır. Ancak uygulamada bu kurala uyulmaması kiralık işçilerin grev kırıcı olarak yaygın bir biçimde kullanılması şaşırtıcı olmayacaktır.

Sosyal Güvenlik Hakları

Türkiye’de sosyal güvenliğe ilişkin temel haklar, düzenli ve sürekli prim ödenmesi esasına dayanmakta; birçok temel sosyal güvenlik hakkından yararlanabilmek için belli bir süre sigortalı olma ve belli bir prim gün sayısı kadar prim ödeme koşulları aranmaktadır. Ancak geçici istihdam esasına göre çalıştırılacak olan kiralık işçilerin sigorta primleri sadece kiralandıkları süre için öde-

necektir. Sigorta primleri düzenli olarak ödenmeyen kiralık işçilerin, sosyal güvenlik haklarından yararlanması da ya çok güç ya imkânsız olacaktır.

Bu durumun en somut örneği emeklilikte yaşanacaktır. Zira kiralık işçilerin emeklilik için gereken asgari prim gün sayısını doldurması çok daha zor olacaktır. Özveri’nin belirttiği üzere, yılda altı ay çalışan kiralık işçinin 7 bin 200 gün primi doldurması için tam 40 yıl çalışması gerekecek; emekli olmak kiralık işçiler için hayal haline gelecektir (5). Sağlık hakkından yararlanma bakımından da benzer bir tablo söz konusu olacaktır. Kiralık işçilerin GSS primleri sadece çalıştırıldıkları süreler için yatırılacağı için, iki kiralanma dönemi arasında 100 günden fazla işsiz kalan kiralık işçiler gelir testi yaptırmak ve aile içinde kişi başına düşen aylık gelir asgari ücretin üçte birinden fazla ise GSS primi ödemek zorunda olacaktır. Böylece düzenli ve yeterli gelir olanağından yoksun olan kiralık işçiler sağlık hakkından yararlanabilmek için ceplerinden prim ödemek zorunda kalacaktır.

İstihdam sürekliliğinden yoksun olan ve kiralanmadıkları dönemde gelirden de mahrum kalacak olan kiralık işçiler için “işsizlik ödeneği” büyük önem taşıyor. Ancak kiralık işçilerin, işsizlik ödeneğinden de yararlanmaları da pratik olarak mümkün gözüküyor. “Çünkü işsizlik ödeneğinde iki ayrı prim koşulu var:

1) Son 3 yıl içinde 600 gün prim, 2) Son 120 gün kesintisiz prim. Kiralık işçilerin büyük çoğunluğu son 3 yıl içinde 600 gün (20 ay) prim koşulunu sağlayamayacakları için işsiz kaldıklarında işsizlik ödeneği de alamayacak. 4 aydan az süreli sözleşmelerle çalıştırılan kiralık işçiler de, son 120 gün kuralına takılabilecek. Bu iki koşul üst üste konulduğunda, kiralık işçilerin büyük çoğunluğu için işsizlik ödeneği alabilmek neredeyse imkansız hale gelecek. Diyelim ki, kiralık işçi hasbelkader bir defa işsizlik ödeneğine hak kazandı ve hak ettiği süre boyunca ödenek aldı. Kiralık işçinin bir daha işsizlik ödeneğine hak kazanabilmesi için en az 600 gün priminin daha yatması koşulu aranacak” (6).

Kiralık işçi olarak çalıştırılan bir kadın işçinin analık halinde “analık ödeneği” niteliği taşıyan geçici iş göremezlik ödeneği alabilmesi de son derece güç. Şöyle ki; “Analık ödeneği için iki koşul birden aranıyor: 1) Kadın işçinin analık iznine

ayrıldığı tarihte sigortalı olması, 2) Son 1 yılda 90 gün priminin yatmış olması. Her şeyden önce, gebe bir işçiye hiçbir işveren kiralamak istemeyeceği için, analık ödeneğine hak kazanmak zaten olanaklı görünmüyor. Bu yetmezmiş gibi, kadın işçinin analık iznine ayrıldığı tarihte (gebeliğin 32. haftası) sigortalı olması gerekecek. Örneğinin gebeliğinin 6. ayında sözleşmesi biten bir kadın işçi, yaklaşık 1,5 ay içinde sigortalı iş bulamazsa; gebeliğinin önemli bir bölümünde çalışmış olsa bile analık ödeneği alamayacak. Bu durumda, emzirme ödeneği de ödenmeyecek” (6).

Sosyal Güvenlikten İşçi Sağlığına

İşçinin hem genel hem mesleki sağlığı bakımından en önemli sosyal güvenlik haklarından biri, hastalanan işçinin hasta olduğu ve çalışmadığı dönemde işçiye “geçici iş göremezlik ödeneği”nin ödenerek işçinin gelir kaybının önlenmesi. Zira hastalanan ve belli bir süre çalışmaması gereken bir işçinin, rapor alarak istirahate ayrılması ve gerekli tedaviyi alması için, işçinin bu süre zarfında gelirden yoksun kalmayacağını bilmesi büyük önem arz ediyor. Aksi takdirde işçi hastalansa dahi, gelirden yoksun kalmamak için hasta olduğu halde çalışmaya devam etme eğilimi gösterebiliyor. Tam da bu noktada kiralık işçilerin de bu eğilimi göstereceğini söylemek mümkün.

Çünkü Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası’na göre, hastalanan işçinin SGK’dan “geçici iş göremezlik ödeneği” alabilmesi için son 90 gün priminin ödenmiş olması gerekiyor. Geçici ve kısa süreli sözleşmelerle çalıştırılacak olan kiralık işçilerin önemli bir kısmının “son 90 gün prim” kuralına takılması kuvvetle muhtemel gözüküyor. Rapor almak gelir kaybı anlamına geleceği için, kiralık işçiler, hastalansalar bile rapor almaktan imtina edebilecek ve çalışmaya devam etmek zorunda kalabilecek. Bu durumda işçinin genel sağlık durumu daha da kötüleşeceği gibi hastayken çalışan işçilerin iş kazası yaşama riski de daha da artacak. Böylece sosyal güvenlik haklarına erişim sorununun, işçi sağlığı ve güvenliği üzerinde ağır ve olumsuz sonuçları da olacak.

İşçi Sağlığı ve Kiralık İşçilik

İş güvencesi ile işçi sağlığı arasında doğru bir orantı mevcuttur. Güvencesiz istihdamın işçi sağlığı

ve güvenliğini olumsuz etkileyen temel parametrelerden biri olduğunu gösteren çok sayıda çalışma mevcuttur (7, 8, 9). Dolayısıyla güvencesiz istihdamın kendisi işçi sağlığı ve güvenliğine yönelik en büyük tehdittir. Özellikle de işçi sağlığı ve güvenliği kurallarına uyulmamasının temel eğilim olduğu; işçilerin ancak talep ve örgütlü mücadele yoluyla işçi sağlığı ve güvenliği önlemlerini alırdığı Türkiye gibi ülkelerde; güvencesiz biçimde istihdam edilen işçilerin mesleki sağlık ve güvenlik bakımından en riskli grubu oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Tam da bu noktada en güvencesiz istihdam biçimlerinden biri olan kiralık işçilik -hem de yukarıda açıkladığımız yasal çerçeve içinde- Türkiye’de işçi sağlığı ve güvenliğini son derece olumsuz etkileyecek, iş kazaları ve meslek hastalıklarını daha da artıracak, işçi cinayetlerini daha da çoğaltacaktır. Kiralık işçiliğin işçi sağlığına yönelik bir tehdit olduğunu bizzat kiralık işçilik yasasını çıkaran AKP hükümeti de kabul etmektedir. Öyle ki yasanın 1. maddesine göre yer altında maden çıkarılan işyerlerinde kiralık işçi çalıştırılmayacak. Yasanın gerekçesinde bu yasak, “İş sağlığı ve güvenliği açısından tehlikeli olan yer altında maden çıkarılan işyerlerinde sektörel sınırlamaya gidilmiştir” şeklinde gerekçelendiriliyor. Soma’da 301 işçinin hayatını kaybettiği toplu işçi katliamının yarattığı toplumsal infiali göz önünde bulunduran AKP iktidarı, madenlerde yaşanabilecek yeni işçi cinayetlerinde “kiralık işçilik” üzerinden sorumlu tutulmaktan çekindiği için, yer altı madenlerinde bir yasak öngörüyor. Ancak AKP, en az yer altı madenleri kadar iş kazası riskinin yüksek olduğu sektörlerde kiralık işçiliğe izin veriyor; tabiri caizse yangına körükle gidiyor.

‘İşteki İlk, Yeryüzündeki Son Gün’

Şüphesiz kiralık işçilik, tüm sektörler bakımından işçi sağlığını doğrudan etkileyen bir faktör. Özellikle, kiralık işçilerin çalıştıkları sektör ve işyerlerinin sürekli değişiyor olması; iş kazası riskini doğrudan artırıyor. İşçilerin işe ilk girdikleri, işe ve işyerine adapte oldukları, işyerindeki riskler ile işçi sağlığı ve güvenliği önlemlerini öğrendikleri ve içselleştirdikleri dönemde, iş kazası geçirme riskinin daha yüksek olduğu şüphe götürmez bir gerçek. Örneğin SGK 2014 yılı istatistiklerine göre

2014 yılında işçi cinayetlerinde yaşamını yitiren işçilerin yüzde 55,3'ünün son işyerindeki çalışma süresi 1 yıl veya 1 yıldan daha az (10). Kiralık işçilerin sürekli olarak iş, işyeri ve hatta sektör değiştireceğini, aynı işyerinde en fazla bir yıl çalışabileceğini göz önünde bulundurduğumuzda, kiralık işçiliğin işçi sağlığı üzerinde ağır ve yıkıcı etkileri olacağı daha da net görülüyor. Öyle ki, kiralık işçiliğin en yaygın olduğu ABD'de, bu gerçeği, ABD Çalışma Bakanlığı Mesleki Sağlık ve Güvenlik İdaresi Eski Başkanı David Michaels şu şekilde ifade ediyor: *"Bir işçinin işteki ilk günü, yeryüzündeki son günü olmamalı. Çoğunluğu geçici işçi olan eğitimsiz işçilerin yeni bir işe başladıktan çok kısa süre sonra öldürüldüklerini görüyoruz. Bu durum son bulmak zorunda"* (11).

Öte yandan Dünya örnekleri de kiralık işçilerin, daimi işçilere göre çok daha yüksek oranlarda iş kazası geçirdiklerini gözler önüne sermektedir. Şöyle ki bizzat Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan rapora göre:

- Büro işçileri, riskler hakkında en az bilgi verilen çalışan grupları arasındadır.
- Belçika, Fransa ve Hollanda'da yapılan araştırmalar, büro işçilerinin diğer işçilere kıyasla daha fazla iş sağlığı ve güvenliği risklerine maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır.
- Belçika'da büro işçileri için iş kazası riski diğer çalışanlar için olan riskin iki katından fazladır.
- Fransa'da oluşturulan iş kazaları endeksinde, ortalama iş kazası oranı 1,94 iken, büro işçileri için bu oran 6,10'dur (3).

Yine birçok çalışma ve araştırma da benzer sonuçlara işaret etmektedir:

- İtalya üzerine yapılan bir çalışmada kiralık işçilerin iş kazası geçirme oranının, daimi işçilerin iş kazası geçirme oranının 4,41 katı olduğu tespit edilmiştir (12).
- Almanya ve Hollanda'da kiralık işçiler istihdamın yüzde 3'ünü oluştururken, iş kazalarının yüzde 13'ünü kiralık işçiler geçirmektedir (13).
- Finlandiya'da temel sektörlerde iş kazası sıklığı düşme eğilimi gösterirken, kiralık işçiler için iş kazası sıklığı artmaktadır (13).

Sonuç olarak işçi sağlığı ve güvenliğinin Türkiye'ye nazaran görece daha iyi olduğu birçok ülkede durum böyle iken, Türkiye'de çok daha olumsuz bir durumun ortaya çıkacağını bugünden söylemek mümkündür...

Yasada İşçi Sağlığına İlişkin Düzenlemeler

Yürürlükteki İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile uygulamadaki İSİG sisteminin, işçi sağlığı ve güvenliği bakımından yetersiz, işlevsiz ve birçok bakımdan çok sorunlu olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu yetmezmiş gibi kiralık işçilik yasası, kiralık işçiler bakımından bu sorun yumağını daha da çözülmez hale getirmektedir. AKP iktidarının işçi sağlığına verdiği değer, yasanın konuya ilişkin düzenlemelerinde bir kez daha görülmektedir. Yasanın 1. maddesi ile eğitim verme ve önlem alma yükümlülüğü işçiyi kiralayan işverene verilirken; İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'ndan doğan diğer yükümlülükler (ör. denetleme yükümlülüğü, risk değerlendirmesi yapma yükümlülüğü, bilgi verme yükümlülüğü, sağlık gözetimi yükümlülüğü, işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı görevlendirme yükümlülüğü, İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları oluşturma yükümlülüğü) yasanın 9. maddesi ile özel istihdam bürolarına verilmiştir. Böylece zaten doğru düzgün işlemeyen bir sistem tümüyle paramparça edilmiştir. Fiilen özel istihdam büroları tarafından yerine getirilmesi mümkün olmayan, ancak işçiyi kiralayan işveren tarafından ifa edilebilecek birçok yükümlülük bürolara verilmiş, işveren yükümlülükleri bilimsel ilkelere, hukuka, akla ve mantığa aykırı biçimde ikiye bölünmüş, işçi sağlığı ve güvenliğinin bütüncüllüğü ilkesi göz ardı edilmiştir.

Sonuç olarak, kiralık işçiliğin en ağır ve yıkıcı etkileri, işçi sağlığı ve güvenliği alanında görülecek; iş kazaları artacak, meslek hastalıklarının önlenmesi ve tespiti daha da güç hale gelecektir. Kiralık işçilik bir yandan iş kazalarını artırırken bir yandan da iş kazası geçiren işçiler, sosyal güvenlik primleri düzenli olarak yatmayacağı için ilgili sosyal güvenlik haklarından da yararlanamayacaktır. Örneğin malullük aylığı bağlanması için aranan 10 yıllık sigortalılık ve en az 1800 gün prim koşulunu sağlayamayan kiralık işçiler, iş kazası veya meslek hastalığı nedeniyle malul kalsa bile malullük aylığı

hakkından mahrum olacaktır. Bir başka deyişle işçileri sağlığından edecek, sakat bırakacak ve hatta öldürecek olan kiralık işçilik sistemi işçileri ve yakınlarını temel sosyal güvenlik haklarından da mahrum bırakacaktır.

Kiralık İşçilik Sadece Kiralık İşçilerin Sorunu mu?

Almanya'da yaşanan süreç, bu soruya somut bir yanıt vermemizi daha kolay hale getirmektedir. Şöyle ki, Almanya'da IG Metall Sendikası tarafından yapılan bir araştırma, şirketlerin kiralık işçiliği acil personel ihtiyaçlarını gidermek için değil, kalıcı veya uzun dönemli sözleşmelerle işçi istihdam etmekten kaçınmak ve ihtiyacı kiralık işçiler yoluyla gidermek amacıyla kullandığı göstermektedir. Kiralık işçilik, işçilerin ücretlerini düşürmek için bir araç olarak kullanılmaktadır, örneğin BMW 2011 yılında Leipzig'deki fabrikasında çalışan işçileri kiralık işçi bürosu üzerinden yeniden kiralarak ücretlerini yüzde 40 düşürmeyi başarmıştır (15).

Almanya örneğinin de gösterdiği üzere kiralık işçilik, kiralık işçi olsun ya da olmasın işçi sınıfının ortak sorunudur. Her şeyden önce bugünün tüm daimi işçileri yarının kiralık işçi adayıdır. Kiralık işçilik yasası, işverenlere kendi işten çıkardıkları işçilerini 6 ay geçtikten sonra özel istihdam büroları üzerinden kiralama olanağı sağlamaktadır. Almanya'da BMW Fabrikası'nda yaşananların Türkiye'de çok daha yaygın biçimde yaşanacağını şimdiden söylemek mümkündür. Kaldı ki işverenlerin işçileri "ölümü gösterip sıtmaya razı etmesi", kiralık işçiliği bir tehdit olarak kullanarak işçilerin hak, ücret ve taleplerini baskılaması da şaşırtıcı olmayacaktır.

Öte yandan kiralık işçilik, tüm işçi ücretleri üzerinde aşağıya çekici bir etkide bulunacak, sendikal örgütlenme ve ortak mücadeleyi daha da zorlaştıracak, çalışma yaşamını daha sağlıksız ve güvencesiz hale getirerek tüm işçiler ve emekçiler üzerinde olumsuz etkilerde bulunacaktır. Dünya örneklerinden de hareketle söyleyecek olursak kiralık işçilikten en olumsuz etkilenecek grupların başında gençler, kadınlar ve göçmenler gelecektir.

Uluslararası Özel İstihdam Büroları Konfederasyonu'nun 2016 yılı raporuna göre Dünya genelinde özel istihdam büroları tarafından istihdam

edilen geçici işçi sayısı 67,2 milyondur, bu rakam küresel istihdamın yüzde 1,6'sına denk gelmektedir, birçok Avrupa ülkesinde bu oran daha yüksektir (örneğin İngiltere'de yüzde 3,9, Hollanda'da yüzde 2,7, Fransa ve Belçika'da yüzde 2) (16). Ancak Türkiye'de –yukarıda detaylı bir biçimde tartıştığımız üzere- kiralık işçiliğin çok daha yüksek oranlarda görülmesi ve taşeronlaştırma örneğinin de işaret ettiği üzere bir istisna olmaktan çıkarak kural haline gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Son olarak belirtmek gerekir ki, kiralık işçiliğin kurumsallaştığı birçok ülkede özellikle genç işçiler kayda değer bir kısmı çalışma yaşamına özel istihdam büroları üzerinden kiralık işçi olarak adım atmaktadır. Örneğin "Almanya'da 2010 Haziran'ında yapılan bir araştırmaya göre yaratılan yeni istihdamın %53'ünü kiralık işçiler oluşturmaktadır" (16). Dolayısıyla kiralık işçilik aynı zamanda işçi sınıfının yeni üyelerinin terbiye edildiği, disipline edildiği, güvencesizliğe alıştırıldığı bir mecra olarak da işlev görecektir.

Sonuç

Köleliğe karşı diren işçi!

Kiralık işçilik yasası, modern köleliğe giden yolun en temel yapı taşlarından biridir. Sırada kıdem tazminatı hakkının fona devredilerek yok edilmesi, Ulusal İstihdam Stratejisi çerçevesinde esnek istihdam ve çalışmanın daha da yaygınlaştırılması, kamuda "Özel Sözleşmeli Personel" adı altında taşeronu bile rahmetle aratacak yeni bir istihdam biçiminin oluşturulması ve Kamu Personel Rejimi Reformu ile kamu emekçilerinin iş güvencesinin yok edilmesi vardır. Emekçilere yönelik Cumhuriyet tarihinin en ağır saldırı hamlesinin durdurulması ve geriletilmesi işçi sınıfının ortak örgütlenmesi ve mücadelesi ile mümkündür. Aksi takdirde Türkiye işçi sınıfını çok daha karanlık günler beklemektedir...

Kaynaklar

1. Bakır O. "Yer gök kiralık işçi olacak", Günlük Evrensel Gazetesi, 19.02.2016, <https://www.evrensel.net/haber/272965/yer-gok-kiralik-isci-olacak> (04.07.2016).
2. Bakır O. "Kiralık işçilikte suistimal itirafı", Günlük Evrensel Gazetesi, 20.02.2016, <https://www.evrensel.net/haber/273028/kiralik-iscilikte-suistimal-itirafi> (04.07.2016).

3. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. “Özel İstihdam Büroları Aracılığı İle Geçici İş İlişkisi Çalışma Meclisi Hazırlık Toplantısı Raporu”, 2013.
4. Bakır O. “İşçi geçici, sömürü kalıcı”, *Günlük Evrensel Gazetesi*, 21.02.2016, <https://www.evrensel.net/haber/273218/isci-gecici-somuru-kalici> (04.07.2016).
5. Özveri, M. “Kiralık işçi yasa tasarısının açmazları”, *Günlük Evrensel Gazetesi*, 17.02.2016, <https://www.evrensel.net/yazi/76004/kiralik-isci-yasa-tasarisinin-acmazlari> (04.07.2016).
6. Bakır, O. “Kiralık işçilik: Ne sağlık, ne sosyal güvenlik”, *Günlük Evrensel Gazetesi*, 22.02.2016, <https://www.evrensel.net/haber/273219/kiralik-iscilik-ne-saglik-ne-sosyal-guvenlik> (04.07.2016).
7. Boya, F.Ö ve I, Y. “İş Güvensizliği ve Sağlık Araştırmaları”, *Mesleği Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2006; 27: 45-48.
8. Koşar, L. ve Atılgan, G. “İşsizlik Çalışanların da Sağlıkını Bozuyor!”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2005; 24: 13-20.
9. Belek, İ. “Esnek İstihdam ve Sağlık”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2006; 28: 6-9.
10. T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu. “2014 İstatistik Yıllığı”, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari (01.07.2016).
11. Occupational Health and Safety Administration. https://www.osha.gov/pls/oshaweb/owadis.show_document?p_table=NEWS_RELEASES&p_id=23640 (01.07.2016).
12. Fabiano, B., Currò, F., Reverberi, A.P. & Pastorino, R. “A statistical study on temporary work and occupational accidents: Specific risk factors and risk management strategies”, *Safety Science*, 2008; 46: 535–544.
13. Institute for Work & Health (Toronto), “Understanding The Management Of Injury Prevention And Return To Work In Temporary Work Agencies (Final Report)”, 2014: 14
14. https://www.iwh.on.ca/system/files/documents/maceachen_et_al_final_report_july_2014_injury_prevention_and_return_to_work_in_temporary_work_agencies.pdf (01.07.2016).
15. Korkmaz, E, E. “Kiralık İşçi Büroları: İşçi Simsarlığı Virüsü”. *DİSK-AR Dergisi*, Kış 2014: 74-83.
16. International Confederation of Private Employment Services. “Economic Report 2016”, <http://www.ciett.org/economicreport2016/enabling-work.html> (01.07.2016). ●

MESLEK HASTALIKLARI VE SÜRVEYANS

Ayşe COŞKUN BEYAN

Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi İş ve Meslek Hastalıkları BD.

Yücel DEMİRAL

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi İş ve Meslek Hastalıkları BD.

Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'nün 1950 yılında yaptığı tanıma göre iş sağlığı, bütün mesleklerde çalışanların bedensel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik hallerinin en üst düzeyde tutulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi çalışmalarındır (1). Tanımlanan iyilik halinin sağlanamadığı durumlarda iş-sağlık ilişkisi, iş-hastalık ilişkisine dönüşmektedir. Bu sonuçlardan meslek hastalığı (MH); zararlı bir etkenle insan vücudu arasında, maruz kalıma özgü bir neden-sonuç ilişkisinin ortaya konabildiği hastalıklar olarak tanımlanmaktadır. “iş ile ilişkili hastalık” ve “çalışanları etkileyen hastalık”larda ise hastalığın ana sebebi olmamakla birlikte hastalığın seyrini değiştiren, şiddetlendiren ya da ortaya çıkışını artıran yardımcı nedenler çalışma yaşamından kaynaklanmaktadır (2).

MH'ları sık görülen ve ölüm ve sakatlıklara yol açan hastalıklar arasındadır. UÇÖ tahminlerine göre her yıl 2,3 milyon çalışan iş ile ilişkili hastalıklar ve iş kazaları nedeniyle ölmektedir. Benzer olarak, Dünya'da toplam meslek hastalığı olgu sayısının 217 milyon (insidans hızı binde beş) olduğu tahmin edilmektedir (3). Diğer taraftan UÇÖ meslek hastalıkları için “gizli epidemi” tanımını kullanmış ve ülkelerin ekonomisine maliyetinin toplam yurtiçi gelirinin (GDP) en az %4'nün kaybına yol açtığına dikkat çekmiştir (4). Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde MH'ları yıllık maliyeti 145.000 milyar Euro olduğu, Yeni Zelanda'da sadece meslekssel kas iskelet sistemi hastalıkları için toplam sağlık giderlerinin dörtte birinin harcandığı bildirilmiştir. Asbestos maruz kalımı ile ilişkili hastalıklara, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 1990-2000 yılları arası ödenilen toplam tazminatın 21,6 milyar Dolar, Fransa ise 2001-2020 yılları arasında ödenmesi beklenen tazminat miktarını 27 ile 37 milyar Euro olarak bildirmişlerdir (5). Bu

nedenle insan sağlığını korumak, geliştirmek ve ülke ekonomilerinde ciddi kayıpların önüne geçmek için tüm ülkelerin meslek hastalıkları kayıt sistemlerini acil olarak oluşturmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu sistemlerin temel amacının ise meslek hastalıklarının önlenmesi olduğu belirtilmiştir (6,7).

Meslek Hastalıkları Kayıt ve Bildirim Sistemleri ve Sürveyans

Epidemiyolojik sürveyans sağlık ile ilgili sürekli ve sistematik olarak veri toplanması, analiz edilmesi, yorumlanması ve dağıtılması olarak tanımlanır. 1960-1970 yılları arası çiçek virüsü (pox virus) eradikasyonu için DSÖ tarafından yapılan etkin sürveyans programı sayesinde bu hastalığın eradike edildiği vurgulayarak etkin bir iş sağlığı sürveyansı ile iş kazası ve meslek hastalıklarının da bulaşıcı hastalıklar gibi kısmen ya da tamamen önlenileceğini belirtmiştir (8). Baker ve ark. da meslek hastalıklarını bulaşıcı hastalıklara benzeterek; meslek hastalıkları sürveyans programlarının veri toplama, analiz, sonuçların paylaşılması ve eylem programlarının oluşturulması basamaklarından oluşması gerektiğini belirtmişlerdir. Elde edilen epidemiyolojik veri yardımıyla alınacak koruyucu önlemlerle çalışanların sağlığının korunacağı ve dolayısıyla ekonomik kayıpların azaltılabileceği, birçok meslek hastalığının eradike edilebileceğini belirtmişlerdir. Yine meslek hastalığı tanısı sonrası çalışma ortamına yapılacak müdahalelerin sadece o çalışana değil tüm çalışanları etkileyeceği için korumaya yönelik ana yöntem olmasını önermişlerdir (9).

Alexander Langmuir, ABD Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Enstitüsü'nde (NIOSH) 1976 yılında başlayarak uzun süre ulusal sürveyans programı geliştirme programı sorumlusu olarak çalışmıştır.

Langmuir sürveyansı “hastalık ve ölümlere ilişkin bildirimler ve diğer ilişkili verilerin sistematik olarak toplanması, birleştirilmesi ve değerlendirilmesi yoluyla hastalıkların insidansındaki eğilimlerin ve dağılımının sürekli olarak dikkatli bir şekilde izlenmesi” olarak tanımlanmıştır (10). Langmuir aynı zamanda iş sağlığı alanında sürveyans sistemi geliştirme zor ve karmaşık olduğunu dile getirmiştir. Bu zorluğun üç ana nedeni tanımlanmaktadır. Birincisi uygun verinin toplanmasıdır; iş sağlığında uygun veri işyerindeki tehlike bilgilerinin ve iş ile ilişkili hastalık ve yaralanmaların tanımlanmasını içerir. İkincisi bu iki verinin analiz edilmesi ile tehlike ve yaralanma-hastalık ile ilişkili bilginin birleştirilmesi gerekmektedir. Son olarak elde edilen sonuçların, korumaya yönelik etkinlikleri başlatacak bir şekilde dağıtılması gerekir (11).

UÇÖ’nün 2013 yılında yayımladığı rehberde de meslek hastalığı kayıtları ve sürveyans ilişkisine dikkat çekilerek; oluşturulacak sistemlerin meslek hastalıkları verisinin doğru, kapsamlı ve güvenilir bir biçimde toplandığı, analiz edildiği ve bu sonuçların düzenli olarak yayımlandığı sistemler olması gerektiği belirtilmiştir (7). Bu sistemlerin oluşturulması için gerekli en az kriterleri ise;

- Politik kararlar ve yasal düzenlemeler
 - Ulusal meslek hastalıkları listesinin hazırlanması
 - Veri toplanması ve analiz
 - Sonuçların ilgili birimlerle paylaşılması
- olarak dört başlıkta özetlenmiştir.

Oluşturulacak sürveyans sistemi ile elde edilecek veri birçok alanda kullanılabilmektedir. Bu alanların başında politikaların gözden geçirilmesi için kullanılması yer alır. Yasal düzenlemelerin yapılabilmesi için gerekli bilimsel dayanaklar sürveyans sistemleri üzerinden sağlanabilmektedir. Meslek hastalıklarının sektörlere göre dağılımı, insidans hızları değerlendirilerek öncelikli sorun alanlarının tanımlanması sağlanır, denetim ve girişimler planlanabilir. İşveren ve çalışanların eğitim planları hazırlanabilir. İyi planlanmış sürveyans sistemi ile yeni ortaya çıkabilecek tehlikeler ve yeni meslek hastalıklarının tanımlanması için gerekli olan epidemiyolojik veri elde edilebilir. Ayrıca, meslek hastalığı tanısı sonrası rehabilitasyon ve

tazminat hizmetlerinin sunulması ve geliştirilmesi sürveyans sistemleri üzerinden planlanabilmektedir (7).

Sürveyans sisteminin temel kullanım alanının meslek hastalıklarının önlenmesi için planlanması na yapılan vurgu önemlidir. Hastalık ve çalışma ortamındaki tehlikelerin izlemi ile kontrol önlemlerinin planlanması ve önlemlerin etkinliğinin değerlendirilmesi yapılabilmektedir. İş sağlığı sürveyans sisteminde bir çalışana MH tanısının konulması, tanı konulan işçinin korunması için olduğu kadar aynı ortamda çalışanların taranması ve çalışma ortamında iyileştirici etkinliklerin planlanmasını sağlamalıdır. Bu nedenle her bir MH tanısı iş sağlığı sürveyans sisteminde sentinel olay olarak kabul edilebilir. Bu verinin ulusal düzeyde paylaşılması ile küçük ölçekli işletmelere de koruyucu iş sağlığı hizmetinin sağlanması mümkün olabilmektedir. Bu sonuçlar ile ülkeler gelecek iş sağlığı plan ve programlarını kurgulayabilirler (7,9).

Meslek Hastalıkları Bildirim Sistemleri

Pek çok ülkede yasal olarak tanımlanan bildirim sistemleri çalışanların sağlık gözetimi taramaları verisi üzerinden yapılmaktadır. Bu tarama programları çoğunlukla çalışanların işe giriş ve aralıklı muayenelerini, laboratuvar sonuçlarını içermektedir. Tarama programlarının temel amaçları çalışanların uygun işe yerleştirilmeleri ve erken tanı konulması ile uygun tedavi ve rehabilitasyon sağlanarak sağlığın korunmasıdır. Ancak sürveyans sistemlerinin kurulması için daha geniş bir bakış açısına gereksinim vardır. MH kayıt ve bildirim sistemleri ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Birçok veri kaynağı MH ve iş kazaları izleminde kullanılmaktadır. Bu veri kaynakları: işveren bildirimleri, ölüm ve doğum kayıtları, tazminat kayıtları, klinik laboratuvar verisi, sağlık gözetimi raporları, hastane çıkış kayıtları ve ulusal sağlık taramaları ve anketleri olabilmektedir (9). Sayılan veri kaynakları iş sağlığı sürveyansı amacı için toplanmamaktadır ve bu nedenle pek çok kısıtlılıkları vardır. Meslek hastalıkları tanı, kayıt ve bildirimlerindeki diğer bir sorunda hangi hastalıkların MH kapsamına alınacağı ile ilgilidir. UÇÖ bu farklılıkları değerlendirerek ülkelere meslek hastalıkları listeleri önermiştir. Kayıt ve bildirim sistemlerinde kullanıl-

mak üzere oluşturulan bu listelerin temel amacı yukarıda vurgulandığı gibi hastalıkların önlenmesidir. UÇÖ listelerin aynı zamanda, uygulanabildiği koşullarda yetkili kurumlarca ve tarafların katılımı ile tazminat sistemleri ile eklemelenmesini de önermektedir. UÇÖ tarafından ulusal meslek hastalıklarının kayıt ve bildiriminde kullanılmak üzere önerilen meslek hastalıkları listelerinin ilki 1925 yılında oluşturulmuştur. Bu listede kurşun, cıva zehirlenmeleri ve antraks hastalıkları yer almıştır. UÇÖ Meslek Hastalıkları Listesi en son 2010 yılında güncellenmiştir (12,13). UÇÖ dışında DSÖ MH Tanı Kodları ve Avrupa Komisyonu Tavsiye Kararları uluslararası kayıt ve bildirim sistemlerinin standardize edilmesi için önemli kaynaklardır (2,14).

Kayıt ve bildirim sistemlerinde meslek hastalıkları listelerinin kullanılmasının olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Meslek hastalıkları listeleri belirli sayılardaki hastalıkları tanımlayabilirler. Bu MH bildirim sistemlerine “liste sistemi” adı verilir. Bu tip listelerin kullanılmayıp tüm hastalıkların meslekssel olabileceğini kabul eden sistemlere “genel tanımlama sistemi” adı verilmektedir. Ancak bu durumda kişilerin meslek hastalığına yakalandığının kanıtlanması uzun ve zorlu süreçler sonunda olabilmektedir. MH listesinin yanında genel tanımlamaya da açık olan uygulamalara ise karma sistem adı verilmektedir (7). Türkiye’de halen kullanılmakta olan sistem karma liste sistemi olarak adlandırılabilir.

Aşağıda farklı tanı ve bildirim sistemleri örnekler verilerek başlıklar halinde özetlenmiştir.

İşveren Odaklı Veri Toplama ve Bildirim

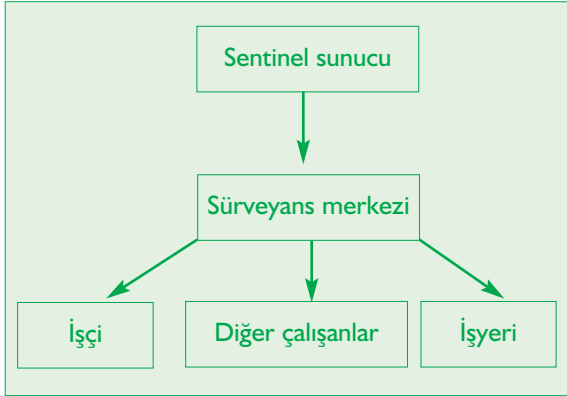
İşverenin işyerinde konulan iş kazası ve meslek hastalığı tanılarını yasal olarak tanımlanmış merkeze bildirmekle sorumlu olduğu sistemlerdir. Bildirim yapılmazsa yasalarca belirlenmiş cezalar uygulanır. Bu sistemin en eski örneklerinden birisi ABD’de kullanılmaktadır ve sonuçlar “Bureau of Labor Statistics (BLS)” tarafından yayımlanmaktadır. İşveren odaklı bildirim sistemlerinde yıllık hastalık yükü ile ilgili hesaplamalar yapılmaktadır. Bu sistemler için eksik bildirim önemli bir sorundur. Bildirimlerin eksik olması kontrol programlarının etkinliğinin yanlış değerlendirilmesine neden

olabilir. Bu sistemin meslek hastalığından çok iş kazası bildirimlerinde daha etkin olduğu belirtilmiştir. İşveren bildirimine dayalı sistemin diğer bir sorunu da kayıt dışı ve atipik çalışma biçimlerinin yaygın olduğu ülke ve sektörlerden bildirimin yapılmamasıdır. Bu nedenle tek veri kaynağı olarak kullanılması önerilmemektedir (9).

Seçilmiş Merkezler Aracılığıyla Veri Toplama ve Bildirim

MH tanı ve bildirimlerinin tüm ülke genelinde değil seçilmiş merkezlerden yapıldığı sistemdir. Bu sistemde, sık görülen meslek hastalıkları için veri sağlayıcı olarak belirli merkezler (aile hekimi, uzman hekim, klinik ya da laboratuvar vb.) tanımlanır. Veri bu merkezlerden düzenli olarak toplanır ve sörveyans merkezinde işlenir. Sörveyans merkezi bu veriyi analiz ederek sonuçlarını veri sağlayıcı ile paylaşır. Aynı zamanda meslek hastalığı tanısı konulan çalışanlara, çalışma arkadaşlarına ve çalışma ortamına girişimlerde bulunur (15,16).

NIOSH (ABD Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Araştırma Enstitüsü) tarafından 1989 yılında uygulanmaya başlayan sisteme “*sentinel event notification system for occupational risk*” (SENSOR) adı verilmiştir. Bu sistemin kuruluşunda ülke genelinde en önemli 6 sorun (silikozis, meslekssel astım, karpal tünel sendromu, pestisid zehirlenmesi, kurşun zehirlenmesi ve gürültüye bağlı işitme kaybı) belirlenmiş ve bu konularda ilgili merkezler tanımlanmıştır. Sınırlı sayıda hastalığın kapsama alınması bir eksiklik olmakla beraber, bu hastalıklarla ilgili net tanımların yapılması ve önlemler konusunda etkin girişimlerin bulunması sistemin güçlü olmasını da sağlamaktadır. Ayrıca bu hastalıklara ek olarak yerel öncelikler belirlenebilir ve farklı hastalık grupları da SENSOR sistemine alınabilir. Bütün sörveyans sistemlerinin can damarını doğru olgu tanımı oluşturmaktadır. Bu nedenle SENSOR sistemi içine alınan hastalıklar için olgu tanımlarının yapılması ve sentinel bildirim birimleri için kılavuzlar hazırlanmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta her tür meslek hastalığının bildiriminin istenmesi, sentinel veriyi sunan birimlerde bulanıklığa ve bildirim yapılmamasına neden olacağıdır. Tanı ve bildirim sonrasında SENSOR merkezleri çok farklı iş sağlığı sorunu ile ilgili teknik konsültasyon hizmeti sunmakta ve

Şekil-1: SENSOR sisteminin organizasyon şeması

Kaynak: AJPH, 1989.

sorunların çözümünde rol alabilecek diğer kurumlar arasında eşgüdüm de sağlayabilmektedir. Şekil-1'de SENSOR sisteminin organizasyon şeması gösterilmiştir.

SENSOR merkezleri ulusal sağlık müdürlüklerinde kurulmuştur. Sürveyans merkezi sentinel olgu sunucu birimlerle doğrudan iletişim kurabilmektedir. Bildirimler online sistemlerle yapılabilir. Türkiye'de iş sağlığı hizmeti sunmak üzere planlanan Toplum Sağlığı Merkezleri (TSM) bu tür bir sistemin kurulması için uygun potansiyel taşımaktadır. Ancak Türkiye'de geliştirilen sistemde TSM'ler çok sınırlı sayıda işyerine sağlık gözetimi hizmeti sunmak üzere düşünülmüş ve başarısız olmuştur. SENSOR sisteminin eksik yönleri olmasına rağmen etkin ve pek çok ülkenin ulusal sistemine entegre edebileceği bir sistem olarak değerlendirilebilir.

Çalışma Ortamının İzlenmesi Aracılığıyla Veri Toplama ve Bildirim

Çalışma ortamı izlemi ya da tehlike gözetimi; maruz kalınan ve potansiyel iş kazası ya da meslek hastalığı etkenlerinin izlenmesidir. Bu programda iş akışı tüm ayrıntılarıyla tanımlanır ve her çalışan için olası tehlikeler bireysel düzeyde belirlenmiş olur. MH izleminde olduğu gibi tehlike sürveyansı veri toplama (kimyasal kullanım yöntemleri, maruz kalım endüstri bilgileri vb), analiz ve koruyucu eylem basamaklarından oluşur. Planlama yapmak için daha önceden tanımlanmış neden sonuç ilişkileri (maruz kalım-meslek hastalığı ya da tehlike-iş kazası) kullanılır. İşçilerin biyolojik

monitorizasyonu (kan kurşun seviyesi izlemi vb), iş kazası tutanakları ve periyodik ve işe geri dönüş muayene bilgileri de çalışma ortamına yönelik yapılan girişimlerin etkililiğinin değerlendirilmesi için kullanılmaktadır. Veri hastalık ya da kaza olmadan toplandığı için bu programların temelinde koruyucu önlemlerin planlanması vardır. Tehlike sürveyans sisteminde endüstriyel alan, iş kategorileri ve maruz kalım bilgileri toplanır. Tehlike bilgileri kullanılan miktarları ve işyeri ortam ölçümlerini içerir. Sonuçların analiz edilmesi ile sorun alanları belirlenebilmeli ve endüstriyel hijyen kontrol yöntemleri uygulanmalıdır. Tehlike sürveyansının önemli avantajları vardır. Hastalık ve kazalar ortaya çıkmadan önce girişim planlanmasına olanak sağlar. Ayrıca risk altındaki toplum tanımlanabilir ve bu veri epidemiyolojik çalışmaların için kullanılabilir. Tehlike sürveyansının endüstri ve iş kategorileri düzeyinde yapılması etkin kontrol yöntemlerinin geliştirilmesine olanak sağlar. Ayrıca uzun latent periyodu olan meslek hastalıklarını, özellikle mesleki kanser olgularını tanımlamamasından çalışma ortamı izlemi neden sonuç ilişkisinin ortaya konulması kolaylaşır (17). Bütün bunların ötesinde tehlike sürveyansı ve sağlık sürveyansının birleştirilmesi uygun, bütüncül sürveyans sisteminin kurulmasını sağlar.

Çalışma ortam izlemi yapan ülkeler için Finlandiya iyi bir örnektir. 1979 yılında başlayan izlem programında 50'den fazla karsinojen etken tanımlanmış ve bu etkenlerin kullanıldığı işyerleri izlenmeye başlanmıştır. 1988 yılında yapılan ilk değerlendirmenin sonuçlarında işçilerin üçte ikisinin kromat, nikel ve diğer inorganik bileşikler ve asbestos ile çalıştığı belirlenerek bu üç maddenin çalışma ortamlarında azaltılmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur (18).

Benzer olarak Kanada da 1988 yılından bu yana çalışma ortamı izlemi yapılmaktadır. Sonuçlar ulusal, bölgesel ve il ölçeğinde yayımlanmaktadır. Kanada iş sağlığı yasalarına göre işverenler kullandıkları kimyasal maddeleri kayıt etmek ve belirtilen etiket sistemini kullanmak zorundadır. Bu sisteme girilecek madde kayıt numarası ile çalışma ortamında alınması gereken güvenlik önlemleri, eşik sınır değer bilgileri, çalışanlar için eğitim bilgileri ve videolara güncel olarak ulaşılabilir (19).

Türkiye’de 6331 sayılı Yasa ile risk değerlendirmesi yapılması zorunlu hale gelmiştir. Ancak yapılan risk değerlendirmelerinin ve işyeri ölçüm bilgilerinin etkin bir sürveyans sistemi içinde ele alınmamıştır. Bu hali ile risk değerlendirmeleri işyerleri düzeyinde etkin kullanılmamakta ve ulusal düzeyde koruma stratejileri geliştirilmesine katkı sağlamamaktadır.

Kuşkulu Olguların İzlenmesi Yoluyla Veri Toplama ve Bildirim

Özellikle yeni ortaya çıkan meslek hastalıklarında deneyim ve bilgi sahibi olana kadar ve tanısız algoritmaları geliştirilene kadar olası/kuşkulu olguların sürveyans merkezi tarafından izlenmesidir. Danimarka, Finlandiya, Almanya, Yeni Zelanda ve ABD’de mesleki orijini olabilecek hastalar izleme alınır. İzlemede mesleki etiyolojiyi (tamamen ya da kısmen) destekleyen kanıtlar ile tanı ve izlem algoritmaları geliştirilmek üzere çalışılır (6).

UÇÖ 2013 yılında ulusal meslek hastalıkları kayıt ve bildirim sistemi oluşturulması ile ilgili yayınladıkları rehberde “şüpheli meslek hastalığı” olgularının kayıt ve bildiriminin önemini vurgulayarak bu konuda ayrı listeler hazırlanmasını önermiştir (7).

Diğer Yöntemler

Meslek hastalıkları hakkında bilgi toplamak için daha basit ve ucuz başka yöntemler de yukarıda özetlenen sistemlere ek olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemler her ne kadar sürveyans sistemi olarak kabul edilmese de MH ve iş kazaları ile ilgili veri sağlamaktadır. 2007 yılında 27 AB ülkesinde yapılan iş gücü anketi sonuçlarına göre 15-65 yaş arası çalışanların %8,4’ü (yaklaşık 23 milyon kişi) son 12 ay içinde iş ile ilgili sağlık sorunu yaşadığını belirtmiştir (6).

Ölüm ve sigortacılık belgeleri, anne-baba mesleklerine göre tutulan doğum kayıtları ve hastane kayıtları gibi veri toplama ve kayıt yöntemleri de ABD ve bazı ülkelerde kullanılmaktadır. Bunun yanında İsveç ve Almanya’da karsinojen madde ile çalışmış olma öyküsü olan çalışanlar ömür boyu izlenmektedir (20).

Pek çok ülke MH sürveyansı için farklı yöntemleri birlikte kullanma yoluna gitmektedir. Bu

yöntemlerin seçiminde ülkenin altyapısı ve ülkede kullanılan diğer sağlık sürveyans sistemleri etkili olmaktadır.

Türkiye’de Meslek Hastalıkları Bildirim Sistemi

Türkiye’de UÇÖ önerdiği biçimde korumaya yönelik bir sürveyans, ya da kayıt ve bildirim sistemi yoktur. Bildirimler UÇÖ’nün önerdiği ancak zorunlu görmediği sigorta-tazminat sistemleri üzerinden yapılmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 2012 yılında yayımlanan meslek hastalıkları bildirim rehberinde sağlık kurumları, çalışanlar ve işverenlerin meslek hastalıkları bildiriminde görevleri tanımlanmıştır (21). Meslek hastalığı tanısı koymak üzere yetkilendirilmiş kurumlar ile ilgili 2008 yılında çıkartılan yönetmelikle düzenleme yapılarak İstanbul, Ankara ve Zonguldak meslek hastalıkları hastanelerinin yanında devlet üniversite hastaneleri ve eğitim ve araştırma hastaneleri de meslek hastalığı tanısı koyma yetkisi yaygınlaştırılmıştır. (22). Ancak aradan geçen sürede tanı ve bildirim için algoritmalar belirlenmediğinden yetkili kurumlar tarafından standart olmayan yöntemlerle bildirimler yapılmaktadır.

Kurumca yetkilendirilmiş sağlık hizmeti sunucuları meslek hastalığı tanısı konulan olguları en geç on gün içerisinde Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) il müdürlüklerine iletmekle yükümlüdürler. Çalışanlar ise kendisine meslek hastalığı tanısı konulduğunu işverene üç gün içerisinde bildirmek ile yükümlüdür. Bu bildirim sonrası işveren SGK’ya çalışanına meslek hastalığı tanısı konulduğunu bildirmek ile yükümlüdür (21) (Şekil-2). Bildirimlerin elektronik ortamda nasıl yapılacağı konusundaki bir diğer rehber ise SGK tarafından hazırlanmıştır (23).

Sağlık kurumları tarafından bildirilen meslek hastalıkları dosyaları SGK tarafından ilgili yönetmelikler doğrultusunda meslek hastalığı tanısı açısından yeniden değerlendirilmektedir. Dosyası değerlendirilerek meslek hastalığı tanısı konulmuş olgular her yıl SGK istatistik yıllıklarında yayımlanmaktadır. Türkiye’de meslek hastalıkları istatistikleri sigorta kayıtlarından, tazmin edilmiş olgular üzerinden değerlendirilmektedir (24). Yıllara göre dosyası tamamlanmış meslek hastalığı hızları

Şekil-2: Türkiye meslek hastalıkları bildirim sistemi (meslek hastalıkları bildirim rehberinden uyarlanmıştır).

YSK: Yüksek Sağlık Kurulu

Tablo-1: Yıllara göre dosyası tamamlanmış meslek hastalığı sayıları

Yıl	Çalışan Sayısı	Bildirilen Meslek Hastalıkları Sayısı	İnsidans Hızı (Yüzbinde)
2000	5.254.125	803	15
2010	10.030.810	533	5
2013	13.136.339	371	2

Tablo- 1' de sunulmuştur. 2010 yılında yüzbinde 15 olan MH insidans hızının 2013 yılında yüzbinde 2 ye düşmüştür. Bu veri MH tanı ve bildirim sisteminin yetersiz olduğunu ve olumsuz yönde ilerlediğini göstermektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu(TUIK) tarafından yapılmakta olan hane halkı iş gücü anketinde ilk defa 2007 yılında “iş kazaları ve işe bağlı sağlık problemleri” konusu araştırma anketine eklenmiştir. 2013 yılında yenilenen ankette son 12 ay içerisinde işe bağlı sağlık sorunu yaşayanların prevalansı %2,1 olarak saptanmıştır. En sık bildirilen mesleki sağlık problemi ise kas iskelet sistemi sorunlarıdır (25). Bu sonuçlara göre 2013 yılı için yaklaşık 14 milyon sigortalı ve 10 milyon kendi hesabı-

na çalışan toplam 25 milyon çalışanda beklenen mesleki sağlık sorunu olan çalışan sayısı 500 bindir.

SGK istatistik yıllıklarında dosyası tamamlanan meslek hastalığı olgularının büyük çoğunluğunun solunumsal meslek hastalıkları olduğu görülmektedir (24). Bu durumun Türkiye’de uzun süredir periyodik izlemlerde tozla çalışılan işyerlerinde çalışanlarda standart akciğer grafilerinin çekilmesinin zorunlu olması nedeniyle olduğu düşünülmektedir. Ancak birçok ülkede en sık görülen meslek hastalıklarının başında kas iskelet sistemi hastalıkları gelmektedir. Tüm kas iskelet sistemi hastalıklarının yaklaşık %30’unun işe bağlı olduğu ve Avrupa’da her dört çalışandan birinde sırt (%24,7) veya kas ağrısı (%22,8) yakınması olduğu bildiril-

miştir (26). Finlandiya’da yapılan bir araştırmaya göre çalışanların %39’unun kas-iskelet sistemi yakınmaları nedeniyle sağlık kurumuna başvurduğu bildirilmiştir (27). Türkiye’de çeşitli meslek gruplarını değerlendiren çalışmalarda; Oğuzcan ve arkadaşları tarafından diş hekimlerinin %62’ sinde son bir içinde kas iskelet sistemi yakınmasının olduğunu belirtmişlerdir (28). Tanır ve arkadaşları otomotiv sektöründe çalışanlarda kas iskelet sistemi yakınmalarını 44% olarak belirtmişlerdir (29). TUIK araştırmasında en sık saptanan mesleki sağlık sorunu olarak bulunması beklenen bir sonuçtur (25).

Türkiye Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği III. Politika Belgesi ve Eylem Planı Raporunda (2014-2018); tıbbi meslek hastalığı bildiriminin yapıldığı belirtilmiştir. Hedefler içinde yeni meslek hastalıkları kayıt sisteminin oluşturulması, olası meslek hastalıkları kayıtları ve sektörel koruyucu eylem planlarının hazırlanması yer almaktadır. Oluşturulacak bildirim sistemine Sağlık Bakanlığı ve YÖK ve TTB gibi kurumlar görevlendirilmiştir (30). Politika Belgesi’ne göre Sağlık Bakanlığı’nın oluşturacağı yeni bildirim sistemi ile tüm hekimlerin MH bildirimine olanak sağlanmasının hedeflendiği görülmektedir. Ancak tanımlanan taraflar ve bildirim sisteminin nasıl yapılacağı konusu belirsizdir. Bu anlamda Strateji Belgesi yol gösterici olmaktan uzak ve bulanık, dolayısı ile sürveyans sistemi geliştirilmesi için kullanışsızdır.

Türkiye’de meslek hastalığı tanı ve bildirim sistemlerinin nasıl olması gerektiği ile ilgili tartışmalar devam etmektedir (31). UÇÖ bu konuda Türkiye’de tarafları toplayarak bir dizi toplantılar gerçekleştirmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Halen kullanılmakta olan bildirim sistemleri tazminatı önceleyen (işveren odaklı bildirim, sigorta kayıtları, ölüm kayıtları) ya da koruma hizmetlerini önceleyen (SENSOR, çalışma ortamının izlemi) sistemler olarak iki ana grupta değerlendirilebilir.

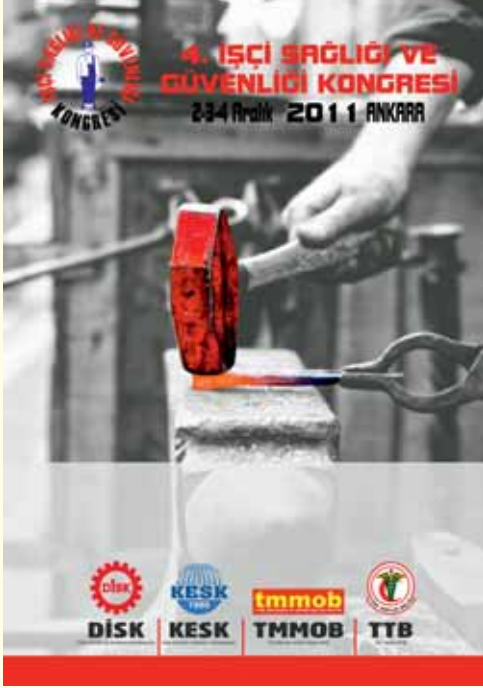
Spreeuwes ve ark. tarafından altı AB ülkesindeki meslek hastalıkları kayıt ve bildirim sistemlerini karşılaştırdıkları araştırmalarında sadece sigortacılık hizmetlerinin sağlanması için veri toplayan

Avusturya, Belçika ve Fransa da iş sağlığı hizmetlerinde koruyucu hizmetlerin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Finlandiya ve İngiltere gibi önleyici aktivitelerin planlanması ve bilimsel araştırmalar için oluşturulmuş kayıt sistemlerinde ise kayıt, izlem ve önleyici aktivitelerin daha iyi sağlandığını belirtmişlerdir (32).

Ülkelerin ekonomik kaynakları ve insan güçlerine göre kendi “meslek hastalıkları kayıt ve bildirim” sistemlerini oluşturması iş sağlığı hizmetlerinin planlanması için ilk ve en önemli basamağı oluşturmaktadır. Bu sistemlerin önceliği çalışanların sağlığının korunması ve çalışma ortamının uygun hale getirilmesidir. İdeal bir sürveyans sisteminde çalışanların sağlık gözetimi ve çalışma ortamı için toplanan verinin eşleştirilmesi ve birlikte değerlendirilmesi ile meslek hastalıkları tanısında gerekli koşul olan neden-sonuç ilişkisi kurulabilir ve aynı zamanda koruyucu önlemlerin planlanması için veri kaynağı sağlanır.

Türkiye’de sürveyans sisteminin kurulamaması ve MH bildirimlerin yetersiz olmasının nedeni iş sağlığı sisteminin bütünü ile ilgili sorunlardır. Öncelikle Türkiye’de iş sağlığı sisteminde farklı kurumlar rol ve sorumluluk almaktadır. Bu kurumlar arasında eşgüdüm sağlanamamaktadır. İş sağlığı sisteminin yeniden gözden geçirilmesi ve politikaların planlanması ve hizmetlerin bütünsel olarak sunulması için ulusal, özerk bir iş sağlığı kurumu kurulması öncelikli olarak düşünülmelidir. Meslek hastalıkları sürveyansının bu kurumda oluşturulacak bir birim tarafından planlanması ve yürütülmesi planlanmalıdır. Oluşturulacak sürveyans sisteminde çalışma ortamı ve maruz kalımı bilgileri ve kişisel sağlık gözetimi bilgileri birleştirilebilmelidir. Bu yapısal sorun çözülmeye kadar, farklı kurumlarda halen toplanmakta olan veri iş sağlığı sürveyansı için daha etkin kullanılabilir. Bunların başında risk değerlendirmeleri ve sağlık gözetimleri yolu ile elde edilen verinin ulusal düzeyde değerlendirilerek analiz edilmesi düşünülmelidir. Ayrıca tazmin edilmeyen MH tanılarının da görünür kılınması önemli stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Ulusal bir sürveyans sistemi geliştirmek üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı’nın, diğer ilgili kurumların da katılımı ile bir kurul oluşturması uygun olacaktır.

KİTAP TANITIMI

4. İŞÇİ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KONGRESİ

DİSK-KESK-TMMOB ile TTB tarafından sağması yapılan ve bunun yanında, bölgelerden-illlerden-havzalarından gelen: İşçi Sağlığı ve Güvenliği Meclisleri'nden ve meclis girişimlerinden, Tuzla Temsaneler Bölgesi'nden, Kot Kumlama İşçileriyle Dayanışma Komitesi'nden, Mevsimlik Tarım İşçileri Sendikası Girişimi'nden, Ev-Eksenli Çalışanlar Sendikası'ndan, Evde Çalışan Kadınlarla Dayanışma Sendikası'ndan, Atık Kağıt İşçileri'nden, Davut Paşa ve OSTİM'de işçi cinayetlerinde kaybettiğimiz işçilerin yakınlarının dayanışma örgütlenmelerinden, bu konuya sahip çıkan bilim insanlarından... doğru katılımla gerçekleştirdiğimiz 4. İşçi Sağlığı ve Güvenliği Kongre Kitabını; tarihsel belleğin taşınmasına hizmet edeceği

NAZI YÖNETİMİ ALTINDA İŞÇİ SINIFI VE ÇALIŞMA KOŞULLARI Jürgen KUCZYNSKI

Alman faşizminin yapısı, ekonomik politikası ve emek politikasını konu alan bu kitabın günümüze irdüşümü nedeniyle okunması dileğiyle...

YAYIN KURALLARI

Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG), kendi disiplini ile ilgili olabilecek derlemeler, araştırmalar, literatür özetleri ve gündemi belirleyen olaylar ve tartışmalara ilişkin görüş ve değerlendirmeleri yayınlayan bilimsel bir dergidir. Türk Tabipleri Birliği tarafından yayımlanır.

MSG, ICMJE tarafından belirlenen standartları ve TTB Yayın Etiği Bildirgesi ilkelerini benimser. Ayrıntı için web sayfasına (<http://www.ttb.org.tr/MSG>) bakınız. MSG'de yazılar belirli başlıklarda yayımlanır (ayrıntı için; web sayfasına bakınız) ve web sayfası aracılığı ile gönderilir.

Başvurusu kabul edilen yayın türleri (ayrıntı için; web sayfasına bakınız):

- I. Özgün araştırma
- II. Araştırma raporu (ön rapor)
- III. Bakış / Görüş
- IV. Yorum
- V. Editöre mektup
- VI. İşyeri hekimleri ve işçi sağlığının diğer disiplinlerinden derlemeler
- VII. Diğer

Dergiye gönderilen yazılar öncelikle Editörler tarafından bir ön değerlendirmeye alınır. Bu ön değerlendirme sonrası Yayın Kurulu ve gerektiğinde Danışma Kurulu incelemesinden geçerek yazı hakkında karar verilir. Araştırmalar en az iki, ihtilaf durumunda üç hakeme gönderilir. Gelen görüşlere göre yayın kurulunda değerlendirme yapılır.

Yazım Kuralları:

Derginin yazı dili Türkçe'dir. Yazılar Türk Dil Kurumu tarafından belirlenen dil bilgisi ve yazım kurallarına uygun olmalıdır.

Yazı bölümleri:

Yazılar Windows tabanlı Microsoft Word programı ile her kenarından 3'er cm boşluk kalacak şekilde, 2 satır aralıklı olarak tüm bölümler dahil 15 sayfayı aşmayacak şekilde yazılmalıdır. Yazının sayfaları aşağıdaki bölümlere ayrılmalıdır.

1. Başlık sayfası: Bu sayfada yazının başlığı, yazarlar ve bağlı oldukları kurumlar, yazarların iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi) olmalıdır. Makalelerin hakemler tarafından tarafsız değerlendirmelerini sağlamak amacıyla makale metninde çalışmanın yapıldığı kurum veya çalışmayı yapan araştırmacıların kimliğinin bulunmamasına dikkat edilmelidir.

2. Özet sayfası: Bu sayfada araştırma makaleleri için sadece Türkçe ve İngilizce özet yer almalıdır. Araştırma makalesi olmayan yazılar için özete gerek yoktur.

Türkçe ve İngilizce özet: Özetlerden her biri 250 sözcüğü geçmemeli, açık ve anlaşılır biçimde çalışmayı özetlemelidir. Amaç, gereç ve yöntem, bulgular, sonuç (title, purpose, material and method, results, conclusion) bölümlerine ayrılmış olmalıdır.

Anahtar sözcükler (key words): Türkçe ve İngilizce 2-5 kelime Indeks Medicus konu ve bölüm başlıklarına uygun olarak belirtilmelidir.

3. Metin sayfası: Özgün araştırmalar için yazıda şu bölümler bulunmalıdır: Giriş, Gereç ve Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuç ve Öneriler, Kaynaklar.

Kaynakların metin içinde gösterimi: Kaynaklar metin içinde kullanım sırasına göre numaralandırılmalı ve cümlelerin sonunda noktalama işaretinden sonra parantez içinde bu numara ile belirtilmelidir. Birden fazla kaynak belirtilecekse numaralar arasına virgül konmalıdır.

Kaynak listesi: Kaynaklar yazının sonunda teşekkür bölümünden sonra metindeki sıralamaya ve numaralandırılmaya uygun olarak yazılmalıdır. Kaynak yazımında aşağıda belirtilen gösterim kullanılmalıdır. Yazar sayısı 3'ten fazla ise ilk üç yazar yazıldıktan sonra "ve ark." kısaltması kullanılmalıdır. Dergi adları "Index Medicus" a göre kısaltılmalıdır.

Makale için; Güranlı GE, Müngen U, Akad M. "Construction equipment and motor vehicle related injuries on construction sites in Turkey" Industrial Health 2008;46(4):375-388.

Kitap için; Akkurt İ. "Mesleki Solunum Hastalıkları" Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara, 2007.

Kitap içinde bölüm gösterimi: Ünlütürk Ulutaş Ç. "Evin İçi İşyeri: Ev Hizmetleri, Ücretli Emek ve Göçmen Kadın Emegi" İçinde: S.Dedeoğlu ve M.Yaman Öztürk (Der). Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi. SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

İnternette kitap ve web sitesi: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. "Çalışma Hayatı İstatistikleri 2011" http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/csgeb/dosyalar/istatistikler/yabanciizin_2011 (15/3/2013)

4. Tablolar / Şekiller / Resimler / Grafikler sayfası

5. Çalışmanın ana hatları: Bu sayfada çalışma/yazı ile ilgili kilit noktalar vurgulanmalıdır. Bu bölüm beş cümleden fazla olmamalıdır.

**mesleki sağık
vü gñvenlik**

İşçiler için sağık ve emniyetli bir çalışma ortamı yaratmak

- Toplamda Verilen İstatistik
- Cinsiyet Ayrımı
- Alışveriş Normları ve Sağlıkla İlgili
- Çalışan Kadınların Sağık
- Çalışma Hayatında Kadın ve Erkek

57

**me
gñ**

İşçiler için sağık ve emniyetli bir çalışma ortamı yaratmak

- Kadın Emekçilerin Hakkları
- Feminist İktisat
- Çalışma ve Kadın Sağık
- Kadın İstihdam Politikaları
- Sendikalar ve Kadın
- Ourgusal Emek
- Çalışma Yaşamının Etki Gücü

56

**me
gñ**

İşçiler için sağık ve emniyetli bir çalışma ortamı yaratmak

- İşçi Sağıkında Denetim Tartışmaları
- ISO, Toplam Kalite Yönetimi, OHSAS, Risk Değerlendirme
- Politikleşmiş İşyeri, Kolektif Özne ve Sınıf İradesi
- Sovyetler Birliğinde İşçi Sağık
- 'İşçi Cinsiyet' 'İş Cinsiyet' Kavramlaştırılması

54+55

**me
gñ**

İşçiler için sağık ve emniyetli bir çalışma ortamı yaratmak

- İşçi Cinsiyetlerinin Politik Ekonomisi
- Madencilik İş Kazaları
- Antikapitalist Paradigma ve İşçi Devrimleri
- Sağlık Çalışanlarında İş Kazaları
- Dr. Coşkun Canvar İşçi Sağık Mücadelesi
- Kapitalizm Değişiklikleri ve Toplum Sağık

53

WORLD says NO WAR